

HET ARNHEMSE MODEKWARTIER, EEN NIEUWE STRUCTURE OF FEELING?

Een onderzoek naar de ontwikkelingen in steden

Masterscriptie Anouk Arentsen
Radboud Universiteit Nijmegen
Algemene Cultuurwetenschappen
Creative Industries

s.4151860

24 augustus 2015

Eerste lezer: dr. Timotheus Vermeulen

Tweede lezer: dr. Liedeke Plate

anouk.arentsen@student.ru.nl

Aantal woorden: 26.763

Inhoudsopgave

ABSTRACT	3
INLEIDING	4
CASESTUDY	4
STRUCTURE OF FEELING EN HET POSTMODERNISME	6
KADER.....	9
RELEVANTIE.....	11
ONDERZOEKSOPZET EN ONDERZOEKSMETHODE	12
STRUCTUUR.....	13
HOOFDSTUK 1. DE POSTMODERNE STAD: VIJF THEMA'S	15
1.1 HYPERREALITEIT	17
1.2 CONTROLE.....	19
1.3 ECLECTICISME	21
1.4 ONGELIJKE VERDELING	23
1.5 COMMODIFICATIE	26
1.6 CONCLUSIE.....	28
HOOFDSTUK 2. CONTROLE & ONGELIJKE VERDELING IN HET MODEKWARTIER	30
2.1 INTRODUCTIE KLARENDAL EN MODEKWARTIER	31
2.2 RADICALISERING VAN HET POSTMODERNISME: DE ECOLOGY OF FEAR.....	33
2.2.1 <i>Klarendal in cijfers</i>	37
2.3 DE ONGELIJKE VERDELING	44
2.3.1 <i>Klarendal in cijfers</i>	46
2.4 EEN NIEUWE <i>STRUCTURE OF FEELING</i> ?	47
2.4.1 <i>Het metamodernisme</i>	48
2.4.2 <i>Concretisering nieuwe structure of feeling</i>	51
2.5 CONCLUSIE.....	53
HOOFDSTUK 3. ARCHITECTUUR & ECLECTICISME IN HET MODEKWARTIER	55
3.1 INTRODUCTIE ARCHITECTUUR KLARENDAL & MODEKWARTIER	56
3.2 RADICALISERING VAN HET POSTMODERNISME: EEN ESTHETISCHE VISIE	57
3.3 EEN NIEUWE <i>STRUCTURE OF FEELING</i> ?	60
3.3.1 <i>'New ideas need old buildings'</i>	61
3.3.2 <i>Eclecticisme in een nieuw jasje</i>	64
3.3.3 <i>Herwaardering van Klarendal</i>	67
3.3.4 <i>Concretisering nieuwe structure of feeling</i>	67
3.4 CONCLUSIE.....	71
HOOFDSTUK 4. COMMODIFICATIE IN HET MODEKWARTIER	73
4.1 INTRODUCTIE COMMODIFICATIE KLARENDAL & MODEKWARTIER	74
4.2 COMMODIFICATIE IN DE POSTMODERNE STAD.....	77
4.3 EEN NIEUWE <i>STRUCTURE OF FEELING</i> ?	79
4.3.1 <i>Openingstijden</i>	79
4.3.2 <i>Producten</i>	80
4.3.3 <i>Ideologie</i>	84
4.4 HET MODEKWARTIER ALS VOORLOPER VAN DE MAAKINDUSTRIE.....	85
4.5 CONCLUSIE.....	88
CONCLUSIE.....	90
BIBLIOGRAFIE	95
BIJLAGE	101
INTERVIEW BERRY KESSELS 2 JUNI 2015.....	101

Abstract

This paper focuses on the transition of cities. In the last few years it has become obvious that cities are changing. One of these changes can be seen in the fact that on the one hand there are a lot of empty buildings in the inner cities, while on the other hand new initiatives are starting on the outside of the inner cities. These new initiatives are mostly part of the creative industries. One of these initiatives is the Modekwartier, in Arnhem. It is located just outside the general shopping area of the inner city. The Modekwartier will be my case study and I will answer the following research question: How does the Modekwartier relate to the structure of feeling of the postmodern city?

The postmodern city will be my point of measurement. I start with explaining five themes that are part of the postmodern city: hyperreality, control, eclecticism, uneven development and commodification. In the following three chapters I compare these themes to the developments in the Modekwartier.

The Modekwartier is started because the area in which it is located had a negative image. It was known for drugs, violence, and criminality. The Dutch government put the area Klarendal on a list for areas that needed to be improved. Volkshuisvesting came up with the idea of the Modekwartier. Because of this history the Modekwartier is showing an intensification of the postmodern idea of control and the ecology of fear. On the other hand it does not relate to this structure of feeling anymore. The products that are sold in the Modekwartier are connected to words like: sustainability, limited editions, handmade and craftsmanship. Those words do not relate to the postmodern idea of the consumer society. The last few years researchers like van den Akker en Vermeulen, Lipovetsky, Kirby and Bourriaud have argued that postmodernism is over and that a new structure of feeling will become the new dominant. Van den Akker and Vermeulen have called this new structure of feeling, metamodernism. Metamodernism is characterized by the return of a big story, political engagement, new sincerity, craftsmanship and affect. These characteristics relate to the new developments that are happening in the Modekwartier.

I conclude that on the one hand the Modekwartier is characterized by an intensification of postmodernism, while on the other hand it is deviating itself from postmodernism. The new developments relate to another structure of feeling, known as metamodernism.

Inleiding

“For the first time, over half the world will live in cities”¹ schrijft Charles Landry in zijn boek *The Creative City A Toolkit for Urban Innovations*. Dit boek dateert uit het jaar 2000 en sinds die tijd zijn steden blijven groeien. Hoewel Landry aangeeft, dat voor het eerst in de geschiedenis, meer dan de helft van de wereldbevolking in steden zal wonen, is er heden ten dage een opmerkelijke verschuiving te zien in verschillende binnensteden. Ondanks dat er steeds meer mensen in steden wonen, staan er steeds meer winkelpanden leeg in de binnensteden: “ongeveer 7,5 procent van de winkels staan op dit moment leeg. Polare, V&D, Hema, Manfield, Dolcis, Mexx, Free Record Shop en Halfords zijn enkele van de grote winkelketens die er slecht voor staan of failliet zijn gegaan. Dat komt niet alleen door de economische crisis en de opkomst van winkelen via internet”, stelt retaildeskundige Cor Molenaar.² Het probleem zit hem er vooral in dat consumenten zich niet meer aanpassen aan de bestaande structuren. Cor Molenaar stelt dat de systemen zich juist meer aan de consument moeten aanpassen: “Zij willen winkelen waar en wanneer het hun uitkomt. Zij willen niet ik-weet-niet-hoeveel geld kwijt zijn aan parkeren. Zij denken: waarom zijn winkels niet op zaterdagavond open? En waarom wel op maandag, als er geen klanten zijn?”³

Casestudy

De leegstand komt de laatste jaren steeds meer in het nieuws. In steden is een verandering gaande waarin het middensegment van de stad dreigt weg te vallen. Aan de andere kant duiken er aan de buitenrand van steden nieuwe initiatieven op, die zich veelal identificeren met de creatieve industrie. In de politiek wordt er ook steeds meer waarde gehecht aan deze creatieve industrie. Op de website van de Rijksoverheid wordt aangegeven dat de politiek na een proces van industrialisatie en de-industrialisatie op

¹ Landry, Charles. (2000) *The Creative City A Toolkit for Urban Innovations*. London: Earthscan Publications LTD. p. xiii

² Klompenhouwer, Lara. (2015) ‘ Plan om leegstand winkelcentra aan te pakken’, *NRC*. <http://www.nrc.nl/nieuws/2015/03/17/plan-om-leegstand-winkelstraten-aan-te-pakken/> (23 maart 2015)

³ Idem.

zoek is gegaan naar nieuwe bronnen om de westerse economie draaiende te houden. Toerisme en de creatieve industrie worden daarbij gezien als voorname groeifactoren.⁴

Deze nieuwe initiatieven net buiten het centrum, zorgen voor een creatieve invulling van de stad. Wanneer er echter gekeken wordt naar de hoofdstraten in verschillende Nederlandse steden valt op dat deze er grofweg hetzelfde uitzien. Wanneer je de Kalverstraat (Amsterdam) naast de Ketelstraat (Arnhem), de Grote Straat (Maastricht) en de Molenstraat (Nijmegen) legt, dan is er nauwelijks verschil te zien in sfeer en het winkelaanbod.⁵ Edwin Verdurmen, directeur bij architectuurcentrum CASA, noemt deze winkelstraten een koopgoot. In deze winkelstraten zijn winkels gevestigd die kleding verkopen die geproduceerd zijn in lage lonen landen. Tijdens een lezing in het architectuurcentrum CASA bij het festival *Ruimtekoers* te Arnhem (een festival over de toekomst van de stad), stelde hij zichzelf een interessante vraag: “Hoe kun je je onderscheiden van deze ‘koopgoot’?” Volgens hem liggen de kansen aan de randen, net buiten de kern van de hoofdwinkelstraten, want daar zitten de lokale ondernemers.⁶

In dit onderzoek wil ik de ontwikkelingen die in steden te zien zijn bespreken aan de hand van een casestudy. Het Modekwartier in Arnhem is een van de initiatieven die net buiten de hoofdwinkelstraten gevestigd is. Het Modekwartier omschrijft zichzelf op haar website als: “Een creatieve wijk geheel gewijd aan mode, design, kunst en eten, met een concentratie aan winkels, werkplaatsen, studio’s, galerieën, restaurants en showrooms. Aanstormend talent, gevestigde namen, trendsetters, ambachtsmensen: zij vormen het kloppend hart van het dynamische Modekwartier.”⁷ Het Modekwartier bevindt zich net buiten de binnenstad van waar het winkelende publiek zich bevindt. Het ontstond als onderdeel van de wijkontwikkeling van Klarendal met als doel de leefbaarheid te verbeteren. In 2006 werden de eerste modezaken geopend. Op dit moment zijn bijna alle panden in het Modekwartier verhuurd.⁸ Deze ontwikkeling steekt

⁴ Rijksoverheid (Z.j.) ‘Topsector Creatieve Industrie’, *Rijksdienst voor Ondernemend Nederland*. <http://www.rvo.nl/onderwerpen/innovatief-ondernemen/topsectoren/topsector-creatieve-industrie> (24 mei 2015)

⁵ Lezing ‘Horror Vacui’, Eric Frijters. (17 maart 2015) Arnhem: architectuurcentrum CASA

⁶ Lezing ‘Horror Vacui’ Edwin Verdurmen. (17 maart 2015) Arnhem: architectuurcentrum CASA

⁷ Modekwartier (2014) ‘About Modekwartier’, *Modekwartier*. <http://www.modekwartier.nl/about-modekwartier/> (23 februari 2015)

⁸ De Gelderlander (2013) ‘Modekwartier in Klarendal zit vol’, *de Gelderlander*. <http://www.gelderlander.nl/regio/arnhem-e-o/arnhem/modekwartier-in-klarendal-zit-vol-1.4129163> (30 maart 2015)

af tegen de ontwikkelingen in de Arnhemse binnenstad.⁹ Ik ben gefascineerd door deze huidige ontwikkelingen in mijn leefomgeving. Door deze nieuwe ontwikkelingen te onderzoeken hoop ik antwoord te krijgen op de volgende hoofdvraag:

Hoe verhoudt het Modekwartier zich tot de *structure of feeling* van de postmoderne stad?

In deze vraag komen een aantal begrippen naar voren die nadere uitleg nodig hebben: de *structure of feeling* en de postmoderne stad. De postmoderne stad zal ik uitgebreid toelichten in hoofdstuk 1 waarin ik een kader schets over de kenmerken van een postmoderne stad. De postmoderne stad maakt deel uit van de *structure of feeling* van het postmodernisme. Waarom ik kies voor een postmodern kader zal ik toelichten nadat ik de term *structure of feeling* heb uitgelegd.

Structure of feeling en het postmodernisme

De termen *structure of feeling* en postmodernisme staan in verband met elkaar. In mijn hoofdvraag komt de term *structure of feeling* naar voren, een concept dat beschreven wordt door Raymond Williams in zijn boek *Marxism and Literature*. Ik haal dit concept aan, omdat ik in mijn onderzoek de postmoderne gevoelsstructuur meet aan de ontwikkelingen in het Modekwartier. Fredric Jameson ziet het postmodernisme als een *structure of feeling*, of gevoelsstructuur. De postmoderne stad is onderdeel van het postmodernisme. Het postmodernisme ontstaat als reactie op het modernisme.

Kunstenaars zetten zich af tegen het modernisme, de periode van voor het postmodernisme. Daarnaast wordt de scheiding tussen hoge en lage kunst in het postmodernisme veel kleiner. De jaren zestig van de twintigste eeuw worden gezien als de duidelijke overgangperiode van het modernisme naar het postmodernisme.¹⁰

Jameson beargumenteert dat het postmodernisme niet gezien moet worden als een stijl, het is veel meer dan dat. Het postmodernisme laat een nieuwe vorm van het sociale

⁹ Volkshuisvesting Arnhem (2015) 'Modekwartier Klarendal', *Volkshuisvesting Arnhem*. <https://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/projecten-kaart/project-informatie/modekwartier-klarendal/index.xml> (23 maart 2015)

¹⁰ Jameson, Fredric. (1998) *The Cultural Turn Selected Writings on Postmodern 1983-1998*. London: Verso. p. 3

leven zien en een nieuwe economische ontwikkeling. Deze economische verandering wordt ook wel *consumer society* of *multinational capitalism* genoemd.¹¹

In het jaar 1984 bracht Jameson een artikel uit dat een significante rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van de postmoderne stad, stelt Michael Dear. Het is een artikel dat door velen gezien wordt als een belangrijk artikel dat de aandacht van geografen op ruimtelijkheid en postmoderniteit richtte.¹² Edward Soja was een van de eerste die Jamesons ideeën volgde.¹³ Sinds die tijd zijn er ontzettend veel artikelen en boeken geschreven over het postmodernisme en de postmoderne stad. Jameson stelde in zijn boek *Postmodernism or the cultural logic of late capitalism*, daterend uit 1984, dat het postmodernisme de culturele dominant was van die tijd. Met een culturele dominant bedoelt Jameson dat de culturele productie bepaalde kenmerken met zich meedraagt die dominant zijn in die tijd en op verschillende plekken terug te zien zijn. De term culturele dominant gebruikt Jameson als vervanging van de term *structure of feeling*, van Raymond Williams. Jameson haalt in zijn boek dit concept van Williams aan, maar gebruikt vaker de term culturele dominant om de *structure of feeling* te duiden. De term *structure of feeling* leent Jameson van Williams, die deze gebaseerd heeft op de *structures of experience*, van Walter Benjamin.¹⁴ Het concept *structure of feeling* is moeilijk te begrijpen. Aan de hand van het werk van zowel Jameson als Williams zal ik dit concept verder uitleggen.

Een *structure of feeling* gaat over een gevoel dat bij een bepaalde groep aanwezig is, het laat veranderingen zien die binnen een bepaalde groep of binnen een bepaalde cultuur aanwezig zijn. Het gevoel en de waarden die deze mensen delen vormen de nieuwe *structure of feeling*. Elke generatie heeft een bepaalde eigen kijk op aspecten in het leven. Een voorbeeld dat Williams aanhaalt is de taal die een generatie met elkaar spreekt. Nu verandert niet de complete taal, maar de generaties spreken nooit precies dezelfde taal als de voorgaande generaties, ondanks dat de grammatica en woordenschat wel overeenkomen. De verschillen die opgemerkt kunnen worden tussen generaties, hebben te maken met toevoegingen, weglatingen en wijzigingen. Hierbij kun je bijvoorbeeld denken aan woorden die zijn toegevoegd aan het woordenboek en een

¹¹ Idem.

¹² Dear, Michael. (2001): 'The Postmodern Turn' in: Claudio Minca (ed.), *Postmodern Geography Theory and Praxis*. Oxford: Blackwell Publishers LTD. p. 13

¹³ Idem.

¹⁴ Williams, Raymond. (1977) 'Structures of Feeling' in: *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press

aantal jaar geleden nog helemaal niet bestonden zoals sms'en. Ook de stijl waarin verschillende generaties schrijven verandert, stelt Williams: "What really changes is something quite general, over a wide range, and the description that often fits the change best is the literary term 'style'."¹⁵ De stijl die een generatie hanteert is veelal verschillend van andere generaties. Deze veranderingen in stijl kunnen tevens teruggevonden worden in de manier van kleden, de gebouwen en andere vergelijkbare vormen van het sociale leven, stelt Williams.¹⁶ Hieruit valt te concluderen dat een *structure of feeling* op de eerste plaats goed terug te zien is bij aspecten die passen bij het sociale leven. Deze veranderingen in stijl zijn afhankelijk van verschillende factoren. Een bepaalde groep kan bijvoorbeeld een grote invloed uitgeoefend hebben in een bepaalde tijd, waardoor hun stijl dominant wordt. Hierdoor kan een stijl in kleding maar ook bijvoorbeeld in architectuur veranderen.¹⁷

Het is echter niet het geval dat alle ontwikkelingen die te zien zijn in een cultuur, vallen onder de *structure of feeling* van dat moment. Jameson is zich ervan bewust dat niet alle culturele productie deel uitmaakt van het postmodernisme. Williams stelde dat er tevens culturele producties zijn die zich verhouden tot opkomende (emergent) of residuele (residual) vormen van culturele productie.

Williams kiest voor het woord 'feeling', om een onderscheid te maken tussen begrippen als ideologie en 'world-view'. Hij kiest voor het woord 'feeling', omdat dit volgens Williams het beste weergeeft wat er precies gebeurt als er veranderingen optreden in zowel stijl als andere sociale aspecten van het leven. De betekenissen en waarden die bij een bepaalde tijd passen worden op een bepaalde manier ervaren en roepen een gevoel op bij de mensen die zich identificeren met deze *structure of feeling*. Het is een gevoel dat gedeeld wordt door een groep mensen. Een *structure of feeling* heeft dus te maken met betekenissen en waardes die door een bepaalde groep mensen nageleefd en 'gevoeld' worden.

Williams maakt voor zijn methode gebruik van de culturele hypothese, om een *structure of feeling* te analyseren. Hij stelt dat deze culturele hypothese gebruikt wordt om overeenkomsten en verbindingen in een generatie of periode te begrijpen. Hij stelt daarbij tevens dat deze vorm van hypothese minder eenvoudig is dan de meer formele gestructureerde hypothese.

¹⁵ Williams. (1977): 131

¹⁶ Idem.

¹⁷ Idem.

Methodologically, then, a 'structure of feeling' is a cultural hypothesis, actually derived from attempts to understand such elements and their connections in a generation or period, and needing always to be returned, interactively, to such evidence. It is initially less simple than more formally structured hypotheses of the social, but it is more adequate to the actual range of cultural evidence: historically certainly, but even more (where it matters now) in our present cultural process.¹⁸

De methode van een *structure of feeling* bestaat dus uit een culturele hypothese. Een hypothese is een voorgestelde verklaring van een bepaald fenomeen. Er wordt gezocht naar connecties in een bepaalde periode of tijd. Het is een lastige methode, omdat het geen gestructureerde hypothese betreft, zoals Williams al aankaart. Wel maakt hij duidelijk dat in kunst en literatuur vaak de eerste indicaties van een *structure of feeling* zichtbaar zijn.¹⁹

Samenvattend is een *structure of feeling* een gevoel dat bij meerdere mensen speelt. Dit gevoel kan dominante vormen aannemen en is vaak het eerste zichtbaar in de kunst en literatuur. De *structure of feeling* is niet de enige vorm van culturele productie. Er kunnen naast de dominante *structure of feeling* ook andere vormen van culturele productie bestaan op een opkomend en residueel vlak.

Kader

Om het Modekwartier te onderzoeken vergelijk ik de ontwikkelingen met de kenmerken van de postmoderne stad. Wat een postmoderne stad precies inhoudt en waar het door gekenmerkt wordt, zal ik verder bespreken in hoofdstuk 1. Ik heb er bewust voor gekozen om het Modekwartier aan de postmoderne stad te meten. Ik ben woonachtig in de stad Arnhem en heb het Modekwartier zien ontwikkelen in mijn leefomgeving. Sinds een aantal jaren heb ik het gevoel dat er iets verandert in de stad en dat het Modekwartier hier een grote rol in speelt. Ik ben benieuwd of deze ontwikkelingen die ik zelf zie in de stad Arnhem, ook daadwerkelijk gaande zijn en onderbouwt kunnen

¹⁸ Williams. (1977): 132/133

¹⁹ Williams. (1977): 133

worden door middel van theorie. De keuze om het Modekwartier te meten aan de postmoderne theorie zal ik hieronder verder toelichten.

Mijn keuze is gevallen op de postmoderne stad, omdat de postmoderne stad en het postmodernisme een belangrijke rol spelen of hebben gespeeld in onze huidige steden. Ik maak een onderscheid tussen de woorden spelen en hebben gespeeld, omdat er vanuit verschillende hoeken in de samenleving naar voren komt dat het postmodernisme voorbij is. Onder andere Gilles Lipovetsky, Alan Kirby, Nicholas Bourriaud, Robin van den Akker en Timotheus Vermeulen stellen dat de westerse cultuur te maken heeft met een nieuwe culturele ontwikkeling. Het is daarom interessant om te kijken of de ontwikkelingen die te zien zijn in het Modekwartier nog aansluiting vinden bij het postmodernisme en de postmoderne stad, of zich meer verhouden tot een nieuwe gevoelsstructuur.

Wellicht lijkt het in eerste instantie logischer om een kader te gebruiken van de nieuwe *structure of feeling* waarover door verscheidene theoretici gesproken wordt. Het postmodernisme is immers voorbij, wordt er door velen gesteld. Dit is in eerste instantie een goed idee, maar er is echter nog geen duidelijkheid over wat deze periode precies inhoudt. Er zijn dan ook veel verschillende termen die deze nieuwe periode beschrijven, zoals: hypermodernisme, digimodernisme, automodernisme, post-post modernisme en metamodernisme. Ik zal deze termen nu nog niet verder toelichten, mocht blijken dat deze relevant zijn voor mijn onderzoek dan zal ik ze in de loop van mijn onderzoek bespreken.

Uit mijn onderzoek zal blijken of het Modekwartier nog aansluit bij het postmodernisme, of zich meer verhoudt tot een nieuwe gevoelsstructuur die niet aansluit bij de kenmerken van het postmodernisme. Als het Modekwartier inderdaad afwijkt van het postmodernisme en meer overeenkomsten vertoont met een nieuwe gevoelsstructuur, kan dit de mogelijke verklaring zijn voor de leegstand in de binnensteden en de opkomende interesse voor een meer creatieve wijk net buiten het centrum. Daarom wil ik gaan onderzoeken hoe het Modekwartier zich verhoudt tot het postmoderne debat.

Mijn hypothese is dat het Modekwartier afwijkt van het postmodernisme als culturele dominant, zoals Jameson dat omschrijft. Deze verwachtingen worden deels gewekt door de debatten die er gaande zijn rondom de postmoderne stad en de nieuwe ontwikkelingen die er in steden te zien zijn.

Relevantie

Mijn onderzoek naar het Modekwartier is relevant, omdat het kijkt naar de stedelijke ontwikkelingen in de stad Arnhem. Dit onderzoek kan daarnaast relevant zijn voor andere steden waarin een soortgelijke ontwikkeling te zien is. Rein Jobse en Sako Musterd brachten in 1994 het boek *De stad in het informatietijdperk: dynamiek, problemen en potenties* uit. Zij stellen hierin dat het niet ongebruikelijk is dat steden sneller veranderen dan de stedelijke theorieën. Het is daarom belangrijk om de ontwikkelingen in de steden te analyseren. Daarbij komt dat steden nog steeds belangrijke bronnen van vernieuwing zijn van waaruit impulsen uitgaan die tot steeds snellere maatschappelijke veranderingen leiden.²⁰ Een onderzoek naar de ontwikkeling in steden kan daarom tevens relevant zijn om andere maatschappelijke veranderingen te begrijpen.

Maatschappelijk gezien is het een relevante onderzoeksvraag, omdat het een verklaring kan geven over de manier waarop steden aan het veranderen zijn. De leegstand wordt in binnensteden groter, maar in het Modekwartier juist niet. Mijn onderzoek zal bijdragen aan het debat dat onder andere tijdens het festival Ruimtekoers besproken is, waarin onder andere Eric Frijters (architect), Edwin Verdurmen (directeur CASA) en Rudy Stroink (Dutch Spring) debatteerden over hoe steden veranderen en eruit kunnen zien in de toekomst. Het onderzoek biedt kansen voor zowel ondernemers, consumenten, architecten, gemeentes en vastgoedeigenaren, om de ontwikkelingen in steden beter te begrijpen en hier ook hun voordeel uit te halen.

Het onderzoek is echter niet alleen maatschappelijk relevant, maar draagt ook bij aan het wetenschappelijke debat rondom de verandering in steden. In de wetenschap wordt sinds de jaren 2000 gesproken over een nieuwe periode die is aangebroken. Doordat ik het Modekwartier meet aan het postmodernisme, zal ik kijken of de ontwikkelingen in steden inderdaad aansluiting vinden bij een nieuwe periode, of dat de ontwikkelingen nog steeds onderdeel uitmaken van de gevoelsstructuur van het postmodernisme. Dit onderzoek zal een verdere kijk geven op de ontwikkelingen die te zien zijn in steden.

In mijn onderzoek kan ik niet zonder het concept van het postmodernisme, omdat het Modekwartier het beste aan een bestaand kader gemeten kan worden, zoals

²⁰ Jobse, B. Rein & Musterd, Sako (1994) *De stad in het informatietijdperk: dynamiek, problemen en potenties*. Assen: van Gorcum. p. 3

ook Edward Soja, Rein Jobse en Sako Musterd beargumenteren. Soja onderzoekt bijvoorbeeld de stad Los Angeles, waarin hij zes urbanisatie processen uiteenzet. Hij doet dit door ze te vergelijken met moderne urbanisatie trends en te bekijken waarom Los Angeles gezien kan worden als een postmoderne stad.²¹ Hij kijkt dus in eerste instantie naar het modernisme. Vervolgens kijkt hij naar ontwikkelingen die niet aansluiten bij het modernisme, maar wel passen bij het postmodernisme. Ook Rein Jobse en Sako Musterd beschrijven in hun boek over *De stad in het informatietijdperk: dynamiek, problemen en potenties*, dat de huidige stedelijke transformatie alleen te begrijpen is door deze te relateren aan de maatschappelijke ontwikkelingen die zich de afgelopen decennia voltrokken hebben.²²

Onderzoekopzet en onderzoeksmethode

Aan de hand van verschillende graadmeters wil ik per hoofdstuk het Modekwartier analyseren, om zo na te gaan of er sprake is van postmoderne kenmerken of wellicht van andere kenmerken die niet aansluiten bij het postmodernisme. De manier waarop ik het Modekwartier met het postmodernisme vergelijk, is onder andere gebaseerd op een artikel van Edward Soja waarin hij bij zijn casestudy over Los Angeles, zes urbanisatie processen uiteenzet, zoals ik in de voorgaande paragraaf al heb aangehaald.²³

Om mijn hoofdvraag te beantwoorden zal ik daarom eerst een literatuuroverzicht geven van wat er geschreven is over de postmoderne stad. Theoretici die ik hierbij aanhaal zijn Fredric Jameson, David Harvey, Edward Soja, Mike Davis, Saskia Sassen en Rem Koolhaas. Ik wil hierbij benadrukken dat ik specifiek uitga van het postmodernisme zoals Jameson dat bespreekt. Jameson gaat ervan uit dat het postmodernisme gezien kan worden als een culturele dominant: “a conception which allows for the presence and coexistence of a range of very different, yet subordinate features.”²⁴ Deze gedachte sluit aan bij de theorie van de *structure of feeling*, waarbij er tevens uit wordt gegaan van een gevoel dat op een bepaald moment dominant is binnen een cultuur of een groep mensen.

²¹ Soja, Edward. (1995) 'Postmodern Urbanization: The Six Restructurings of Los Angeles' in: *Postmodern Cities & Spaces*. Sophie Watson & Katherine Gibson (ed.) Oxford: Blackwell Publishers Ltd p.125

²² Jobse & Musterd. (1994): 4

²³ Soja, Edward. (1995) 'Postmodern Urbanization: The Six Restructurings of Los Angeles' in: *Postmodern Cities & Spaces*. Sophie Watson & Katherine Gibson (ed.) Oxford: Blackwell Publishers Ltd p.125

²⁴ Jameson. (1992): 145

De theoretici die ik gebruik om de postmoderne stad te beschrijven laten duidelijk de kenmerken zien, die de culturele dominant van het postmodernisme vormgeven.

Vervolgens zal ik de debatten die zich verhouden tot Klarendal, waar het Modekwartier gevestigd is, meten aan de postmoderne kenmerken. Ik maak hierbij gebruik van specifieke close readings, die ik uitvoer op de rapporten die er geschreven zijn over Klarendal en het Modekwartier. Hierbij valt te denken aan rapporten van Volkshuisvesting en de gemeente Arnhem, waarin zij hun standpunten en visies formuleren. Daarnaast zal ik ook actieplannen vanuit de wijk zelf analyseren. De belangrijkste punten die uit deze rapporten naar voren komen zal ik meten aan de postmoderne kenmerken die in het eerste hoofdstuk geïntroduceerd worden. Ik zal kijken hoe de ontwikkelingen in het Modekwartier zich verhouden tot het postmodernisme.

Uit deze analyses moet vervolgens blijken of het Modekwartier aansluiting vindt bij de *structure of feeling* van het postmodernisme, of dat het zich juist onderscheidt van het postmodernisme en niet aansluit bij de kenmerken die in hoofdstuk 1 besproken worden.

Structuur

Mijn onderzoek is opgebouwd uit vier hoofdstukken. Om mijn hoofdvraag te kunnen beantwoorden zal ik in het eerste hoofdstuk de kenmerken van de postmoderne stad beschrijven. Dit hoofdstuk dient als een inleidend hoofdstuk. Aan de hand van vijf thema's zal ik de kenmerken van de postmoderne stad beschrijven, deze thema's zijn: hyperrealiteit, controle, eclecticisme, ongelijke verdeling en commodificatie. Vervolgens behandel ik in de overige drie hoofdstukken telkens een thema dat in het eerste hoofdstuk over het postmodernisme behandeld is. Ik zal deze thema's meten aan de huidige ontwikkelingen, door eerst naar de bestemmingsplannen te kijken en vervolgens te beoordelen of deze verschillen van het postmodernisme en zo ja, of deze nieuwe ontwikkelingen dan aansluiten bij de kenmerken van een nieuwe *structure of feeling*.

In het tweede hoofdstuk behandel ik de thema's controle en ongelijke verdeling. Ik zal eerst een deel van het ontstaan van het Modekwartier bespreken. Vervolgens zal ik aan de hand van tabellen en bestemmingsplannen kijken hoe deze twee thema's zich

verhouden tot de *structure of feeling* van het postmodernisme. Waarom ik deze twee thema's samen behandel zal ik verder toelichten in hoofdstuk twee.

In mijn derde hoofdstuk zal ik ingaan op het thema eclecticisme. Ook hier zal ik beginnen met een stuk geschiedenis over de architectuur in het Modekwartier. Vervolgens zal ik aan de hand van bestemmingsplannen kijken hoe het Modekwartier vormgegeven wordt. Daarnaast zal ik aan de hand van verschillende gebouwen kijken hoe de architectuur in het Modekwartier zich verhoudt tot de postmoderne stad.

In mijn laatste hoofdstuk richt ik mij op het thema commodificatie. Belangrijk zijn hier de producten die er aangeboden worden, maar ook de manier waarop deze worden aangeboden en de ideologie die achter de producten schuilgaat. In het vierde hoofdstuk, zal ik net als in het tweede en derde hoofdstuk kijken hoe het thema zich verhoudt tot de postmoderne stad.

Ik sluit af met een concluderend hoofdstuk waarbij ik terug kom op mijn hoofdvraag. Ik wil door middel van het behandelen van verschillende thema's een zo groot mogelijk deel van de ontwikkelingen in het Modekwartier belichten. Door het Modekwartier vanuit verschillende thema's te analyseren, kan er tevens gezocht worden naar overeenkomsten of juist verschillen tussen de thema's. Wellicht is een thema nog heel erg postmodern en wijkt een ander thema juist af van de postmoderne kenmerken. Uiteindelijk zal blijken of het Modekwartier nog steeds aansluiting vindt bij de postmoderne kenmerken of dat het wellicht bij een of meerdere thema's afwijkt van de postmoderne gevoelsstructuur.

Hoofdstuk 1. De postmoderne stad: vijf thema's

Sinds het einde van de jaren '50 en de beginjaren '60 van de twintigste eeuw, vonden er opmerkelijke veranderingen plaats in de (westerse) wereld. Deze jaren werden gekenmerkt door een "inverted millenarianism in which premonitions of the future, catastrophic or redemptive, have been replaced by senses of the end of this or that"²⁵, stelt Fredric Jameson. Met 'the end of this or that' doelt hij onder andere op; het einde van de ideologie, kunst of sociale klasse; de crisis van het leninisme, de sociale democratie of de verzorgingsstaat.²⁶ Met deze nieuwe ontwikkelingen komt er een einde aan de tijd van het modernisme en de nieuwe veranderingen worden steeds vaker geschaard onder de noemer van het postmodernisme. Het postmodernisme breekt met het modernisme en kenmerkt zich, stelt Jameson, door een empirische, chaotische en heterogene opsomming. Hierbij haalt hij kunststromingen als pop art, dat onder andere gemaakt werd door Andy Warhol, fotorealisme, new expressionism, punk, new wave rock en films van Godard aan.²⁷

Niet alleen in de kunstsectoren van beeldende kunst, muziek en film, maar ook in de architectuur is een breuk te zien met het modernisme. Ondanks dat het postmodernisme zichtbaar is in al deze disciplines, kaart Jameson aan dat: "It is in the realm of architecture, however, that modifications in aesthetic production are most dramatically visible."²⁸ Meer dan in andere kunstvormen, werd de postmoderne architectuur bekritiseerd door de aanhangers van het modernisme, waaronder Frank Lloyd Wright.²⁹ In de architectuur is dan ook een grote breuk te zien met het modernisme. Later in dit hoofdstuk zal ik de architectuur van het postmodernisme verder onder de loep nemen.

(Kunst)werken van architectuur, beeldende kunst en film worden in de (kunst)geschiedenis ingedeeld in verschillende soorten stijlen, zoals bijvoorbeeld kubisme, pointillisme en film-noir. Jameson geeft echter aan dat het postmodernisme niet als een stijl gezien moet worden, "but rather as a cultural dominant: a conception which allows for the presence and coexistence of a range of very different, yet

²⁵ Jameson, Fredric. (1992) *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*. United States: Duke University Press. p.143

²⁶ Idem.

²⁷ Idem.

²⁸ Jameson (1992): 143/144

²⁹ Jameson (1992): 143/144

subordinate features.”³⁰ Het postmodernisme gaat dus verder dan een stijl. Jameson spreekt over een ‘cultural dominant’ waarmee hij aangeeft dat het postmodernisme op dat moment dominant is in de (westerse) cultuur. Het postmodernisme kan daarnaast gezien worden als een *structure of feeling*. Zoals ik in de inleiding al heb aangehaald, is een *structure of feeling* een soort gevoel, dat niet alleen bij jou, maar bij meerdere mensen en vaak ook in verschillende disciplines plaatsvindt. Het postmodernisme zoals Jameson het omschrijft is een erg goed voorbeeld van een *structure of feeling*. Daarnaast is een *structure of feeling* volgens Williams een dialoog tussen verschillende disciplines. Het is daarom niet het geval dat er eerst een verandering in de economie plaats moet vinden voordat er een reactie in de kunsten volgt. Een *structure of feeling* vormt een dialoog tussen verschillende disciplines en mensen, die op dat moment een zelfde gevoel delen.³¹

Het is daarom logisch dat dit gevoel, dat bij meerdere mensen speelt, ook haar uiting vindt in de stad. In de inleiding is naar voren gekomen dat het overgrote deel van de wereldbevolking in een stad woont. De *structure of feeling* zal natuurlijk eerst op kleine niveaus plaats vinden, waardoor het in het begin een opkomende trend is, maar op een gegeven moment zullen meerdere mensen deze *structure of feeling* overnemen, en verandert het, zoals Jameson aankaart, in een culturele dominant.

Deze postmoderne ontwikkelingen hadden ook een postmodern urbanisatie proces tot gevolg. Het postmoderne urbanisatie proces kan gedefinieerd worden als een summatieve afbeelding van grote veranderingen die hebben plaatsgevonden in de steden in het laatste kwart van de twintigste eeuw, stelt Soja. De postmoderne stad wordt gevormd door verschillende aspecten:

Het begrip postmoderne stad legt het accent meer op de complexiteit, de pluriformiteit, de vluchtigheid en de schizofrenie van het huidige stedelijke leven. Kortom de stad als caleidoscoop en paradox, waar dynamiek de norm is geworden, waar sprake is van groeiende tegenstellingen tussen rijk en arm en waar bloei en verval zich op korte afstand van elkaar manifesteren.³²

³⁰ Jameson. (1992): 145

³¹ Idem.

³² Jobse & Musterd. (1994): 3

De samenleving in het postmodernisme wordt ook wel omschreven als het informatietijdperk.³³ De vluchtigheid van het stedelijk leven is karakteristiek voor de postmoderne maatschappij, beargumenteren Jobse en Musterd in hun boek *De stad in het informatietijdperk: dynamiek, problemen en potenties*.³⁴

Hoewel de postmoderne stad uit verschillende kenmerken bestaat is het belangrijk om te erkennen dat er geen pure postmoderne steden bestaan, of complete postmoderne stedelijke regio's.³⁵ Een model voor een postmoderne stad is er dus niet, er zijn echter wel meerdere kenmerken die in veel postmoderne steden naar voren komen, in de een wellicht wat meer als in de ander.

In dit hoofdstuk zal ik de kenmerken van de postmoderne stad uitwerken aan de hand van vijf specifieke thema's. Bij deze thema's heb ik telkens een aantal onderzoekers en artikelen centraal staan, om zo meer grip te krijgen op het thema. In dit hoofdstuk zal ik de belangrijke aspecten van de vijf thema's bespreken. In de andere drie hoofdstukken zal ik een aantal thema's uit dit hoofdstuk verder uitwerken en vergelijken met het Modekwartier. De thema's die in dit hoofdstuk centraal staan zijn: hyperrealiteit, controle, eclecticisme, ongelijke verdeling, en commodificatie.

1.1 Hyperrealiteit

*In het eerste thema staat hyperrealiteit centraal. Soja haalt aan dat hyperrealiteit gezien kan worden als deel van het systeem van sociale controle. Dit thema is een herstructurering die invloed heeft op het leven in de steden. Deze invloed is terug te zien in de manier waarop de stadsbewoners handelen, keuzes maken en hoe zij de stedelijke wereld om zich heen waarnemen.*³⁶

Soja kaart aan dat het thema van hyperrealiteit gezien kan worden als het duidelijkste postmoderne kenmerk. De *hyperreal* valt onder wat Edward Soja noemt, de *simcities*. In de kern van deze herstructurering, is een groeiende verwarring te zien tussen wat Soja noemt: "the real and the imagined, and the interjection into the blurring of what has been called hyperreality, filled with simulated images that are increasingly perceived as

³³ Idem.

³⁴ Jobse. & Musterd. (1994): 3

³⁵ Soja, Edward. (1995) 'Postmodern Urbanization: The Six Restructurings of Los Angeles'. In: Sophie Watson & Katherine Gibson (ed.), *Postmodern Cities & Spaces*. Oxford: Blackwell Publishers LTD. p. 126

³⁶ Idem.

materially real in themselves.”³⁷ In de postmoderne stad is hierdoor niet altijd duidelijk wat echt is en wat niet. Dit heeft te maken met de ‘simulated images’ waar Soja in het citaat over schrijft.³⁸ In de postmoderne stad wordt de *hyperreal* steeds zichtbaarder, het is echter geen nieuwe ontwikkeling. Bij onder andere het christelijke geloof werden standbeelden in de kerk bijvoorbeeld gezien als werkelijke en trouwe personificaties van bijvoorbeeld de Maagd Maria.³⁹ Ook in Hollywood en Disneyland werd hyperrealiteit tijdens de tijd van het modernisme al ingezet als onderdeel van entertainment en afleiding.⁴⁰ In de postmoderne stad wordt de hyperrealiteit echter verplaatst van een bepaalde plek, zoals bijvoorbeeld Disneyland, naar het dagelijks leven:

The postmodern city [...] is filled with ‘factories’ of hyperreality places which produce what Umberto Eco once called ‘real fakes’, fantasy worlds that are experienced as if they were real. [...] But what has been happening in the postmodern city is the diffusion of hyperreality from its specialized factories into everyday life in households, neighbourhoods, workplaces, shopping malls, voting booths, virtually everywhere in the city. Today you do not just choose to visit the hyperreal; it visits you wherever you choose to be. ⁴¹

In het citaat hierboven stelt Soja dat hyperrealiteit in de postmoderne stad overal aanwezig is. Hoewel in het citaat hierboven aangehaald wordt dat hyperrealiteit fantasie werelden voortbrengt, betekent het echter niet *unreality*⁴², legt Simon Malpas in zijn boek *The Postmodern* uit. Deze hyperrealiteit identificeert zich met een cultuur waarin fantasierijke creaties van media, film en computer technologieën als ‘echt’ ervaren worden. Malpas legt uit dat: “[They] have come to be more real for us, and to interact more fundamentally with our experiences and desires, than the hitherto predominant realities of nature or spiritual life.”⁴³ Hyperrealiteit zorgt er voor dat de mensen dichterbij de creaties van de media en technologie staan, dan bij de natuur en

³⁷ Soja (1995): 135

³⁸ Idem.

³⁹ Idem.

⁴⁰ Idem.

⁴¹ Idem.

⁴² Malpas, Simon. (2005) *The Postmodern*. London: Routledge. p. 125

⁴³ Idem.

het geestelijke leven. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld: virtual reality, cyberspace en reality-tv.⁴⁴

De postmoderne stad wordt dus onder andere gekenmerkt door de *hyperreal*. Deze structuur is een van de twee structuren die ervoor zorgt dat het leven in de postmoderne stad twee verschillende vormen aanneemt. Aan de ene kant is er een stad ontwikkeld die zich meer richt op media, film en computertechnologie, een plek waarin wat echt is en wat niet echt is niet altijd meer duidelijk te onderscheiden is. Aan de andere kant wordt er constant gezocht naar betere beveiliging, wat in het volgende thema verder uitgelegd zal worden.

1.2 Controle

Het tweede thema dat ik behandel richt zich op controle in de stad. In de tijd van het postmodernisme worden er steeds meer uitvindingen gedaan op technologisch gebied. Mede dankzij deze technologische ontwikkelingen, is er veel meer mogelijk op het gebied van (sociale)controle.

Soja omschrijft de postmoderne stad als een ingewikkelde stad die steeds onbestuurbaarder is geworden binnen de grenzen en structuren van de lokale overheid.⁴⁵ Dit is onder andere terug te zien in panopticon-achtige winkelcentra, die beveiligd worden door de meest geavanceerde vormen van ruimtelijke surveillance; kantoorgebouwen waar niemand zomaar naar binnen kan lopen, bendes die hun terrein willen bewaken en een politiemacht gewapend met de nieuwste ontwikkelingen in de technologie.⁴⁶ Het panopticon leent Soja van Michel Foucault. Het is een gevangenis, dat bestaat uit een rond gebouw met een hoge toren in het midden. Dit concept biedt de mogelijkheid om maar een wachter in de toren te plaatsen, die alle gevangen in de gaten kan houden. De gevangen weten echter niet op welke momenten er een wachter aanwezig is. Daarnaast is het onmogelijk voor de wachter om alle cellen in de gaten te houden. De gevangen kunnen niet zien wanneer ze bekeken worden en daarom zullen zij zich constant goed gedragen, wat tevens betekent dat ze constant hun gedrag

⁴⁴ Soja. (1995): 135

⁴⁵ Soja. (1995): 133/134

⁴⁶ Idem.

controleren.⁴⁷ Het panopticon zorgt daardoor voor een strikte surveillance, waarin je altijd alert bent, omdat je altijd bekeken kunt worden.

De postmoderne stad beschikt over eenzelfde structuur als het panopticon. De stad wordt gedomineerd door beveiligingscamera's, die alles in de gaten houden en waarbij je van alle kanten bekeken kunt worden. Iedere stad wordt gekenmerkt door deze vorm van surveillance stelt Soja. Met dit model dat zich richt op surveillance, onderscheidt de stad zich van het platteland.⁴⁸ Deze vorm van surveillance waar toezicht wordt gehouden op de naleving van het burgerschap, verschoof in de moderne wereld van de stad naar de staat, waardoor de macht meer gecentreerd werd. De uitbreiding van het controlesysteem is een van de aspecten waarop Soja de postmoderne stad baseert.

Soja haalt tevens Mike Davis aan, die Los Angeles eveneens onder de loep heeft genomen en de postmoderne stad beschrijft als:

Bunkered-in buildings and fortress-like stealth benches, and overhead sprinkler systems operating at night to guard against the homeless; the destruction of public space in monumental architecture; and the transformation of public housing projects into strategic hamlets.⁴⁹

Davis stelt hier, dat zowel de publieke ruimte als de private ruimte verandert. Huizen worden op een strategische manier neergezet en ook deze beschikken over een grote mate van surveillance. In de postmoderne stad ontstaan er daarnaast nog andere soorten ruimtes die niet publiek, maar ook niet privaat zijn. Het gaat hier om cafés, terrassen, boulevards, hotels, en warenhuizen. Deze ruimtes zijn voorbeelden van gecommificeerde ruimtes, waarin alles te koop is en waar iedereen mag komen.⁵⁰

Soja beargumenteert dat de overgang naar de postmetropool gemarkeerd wordt door een toename van de sociale en ruimtelijke controle, die hiervoor beschreven is. Mike Davis ziet dit als de vorming van een *ecology of fear*, waarin mensen en steden geobsedeerd zijn door beveiliging. Deze intensivering heeft gezorgd voor verbeterde technieken voor de politie, beveiliging en de territoriale controle. Davis omschrijft deze

⁴⁷ Woodward, Ian (2007) *Understanding Material Culture*. London: SAGE Publications Ltd. p. 13, 14

⁴⁸ Soja. (1993): 29

⁴⁹ Idem.

⁵⁰ Wilson, Elizabeth. (1995) 'The Invisible Flâneur', In: Sophie Watson & Katherine Gibson (ed.), *Postmodern Cities & Spaces*. Oxford: Blackwell Publishers LTD. p. 63

intensivering van controle als: “sadistic street environments and panopticon shopping malls to the proliferation of gated communities and the rise of privatized residential governments.”⁵¹ De *ecology of fear* zorgt ervoor dat er in de postmoderne stad zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met een bescherming tegen de echte en ingebeelde gevaren van het dagelijks leven in de stad.⁵²

1.3 Eclecticisme

In de postmoderne stad speelt architectuur een grote rol. Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk al naar voren kwam, behoort architectuur tot de disciplines waarin de veranderingen van modernisme naar postmodernisme het duidelijkst zichtbaar zijn. In het derde thema zal ik mij richten op deze architecturale kenmerken die een postmoderne stad vormgeven.

Zowel Edward Soja als David Harvey onderzoeken ‘ruimte’ in de postmoderne stad. Net als bij de andere disciplines is er een verandering te zien op het gebied van ruimte tussen de moderne en de postmoderne stad. Harvey kaart aan dat postmodernisten radicaal breken met modernisten wanneer ze over ruimte spreken. Modernisten zien ruimte als iets dat vormgegeven moet worden voor sociale doeleinden.⁵³ Hierdoor is de ruimte altijd ondergeschikt aan de bouw van een sociaal project. De postmodernisten daarentegen zien ruimte als iets onafhankelijk en autonooms.⁵⁴ De ruimte wordt in de postmoderne wereld vormgegeven voor esthetische doelstellingen, die niet direct iets te maken hebben met een sociale doelstelling. De postmoderne ruimte wordt dus niet gevuld voor een bepaald soort doel stelt Harvey.⁵⁵

Architect en criticus Rem Koolhaas heeft een veel geprezen artikel geschreven genaamd ‘Junkspace’ waarin de postmoderne stad op een interessante manier beschreven wordt. “In 2001, Rem Koolhaas put a name to the soulless, mollified space

⁵¹ Soja, Edward (2001): ‘Exploring the Postmetropolis’ in: Claudio Minca (ed.), *Postmodern Geography Theory and Praxis*. Oxford: Blackwell Publishers LTD: 44

⁵² Idem.

⁵³ Harvey, David. (1990) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell. p. 66

⁵⁴ Idem.

⁵⁵ Idem.

that was spreading virus-like across the planet,”⁵⁶ schrijft Will Wiles over het artikel ‘Junkspace’ van architect Rem Koolhaas. In zijn artikel onderwerpt Koolhaas Junkspace aan verschillende disciplines, waaronder taal, maar architectuur en ruimte voeren de boventoon. In het begin van het artikel stelt Soja dat:

Junkspace is the sum total of our current achievement; we have built more than did all previous generations put together, but somehow we do not register on the same scales. We do not leave pyramids. According to a new gospel of ugliness, there is already more Junkspace under construction in the twenty-first century than has survived from the twentieth...⁵⁷

Junkspace lijkt een aberratie, maar het is de essentie van de postmoderne stad, stelt Koolhaas.⁵⁸ In het artikel ‘Junkspace’ zet Koolhaas de postmoderne stad uiteen. De stad maakt gebruik van elke uitvinding die uitbreiding mogelijk maakt, hierdoor ontstaan er ontzettend veel nieuwe gebouwen. Daarbij komt dat deze Junkspace desoriëntatie bevordert, hierbij haalt hij voorbeelden aan als; spiegels en echo’s.⁵⁹

Junkspace wordt door Wiles omschreven als een virus, dat om zich heen grijpt. Dit komt ook terug in het idee van de stad van Koolhaas, waarin duidelijk wordt dat Junkspace zich steeds maar verder uitbreidt, want: Junkspace vervangt hiërarchie met opeenhoping en compositie met uitbouw, waarop Koolhaas stelt: meer en meer, meer is meer.⁶⁰ Deze uitspraak doet sterk denken aan de postmodernistische slogan: “Less is a bore.” Hij gaat verder over deze snelle vermenigvuldiging wanneer hij stelt dat mensen leven in een *kindergarten grotesque*. Hij stelt dat design sterft in Junkspace.

There is no form, only proliferation... regurgitation is the new creativity; instead of creation, we honour, cherish and embrace manipulation... superstrings of graphics, transplanted emblems of franchise and sparkling infrastructures of

⁵⁶ Wiles, Will. (2013). ‘Rem Koolhaas: Junkspace’, *ICON*. <http://www.iconeye.com/opinion/icon-of-the-month/item/10011-rem-koolhaas-junkspace> (27 april 2015)

⁵⁷ Koolhaas, Rem. (2002) ‘Junkspace’ in: *Obsolescence*. Vol. 100. p, 175

⁵⁸ Idem.

⁵⁹ Idem.

⁶⁰ Koolhaas. (2002): 176

light, LEDs, and video describe an authorless world beyond anyone's claim, always unique, utterly unpredictable, yet intensely familiar.⁶¹

Naast dat creativiteit vervangen wordt door manipulatie, stelt Koolhaas tevens dat ontwikkeling vervangen wordt door entropie.⁶² De entropie is een maat van wanorde. Wanneer de stad steeds maar verder groeit en er steeds meer gebouwd wordt kan er wanorde ontstaan, omdat de hiërarchie, zoals Koolhaas al stelde, verdwijnt. Junkspace staat dan ook gelijk aan chaos.⁶³

Ook David Harvey bespreekt in zijn boek *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, de postmoderne architectuur. De verdwijning van een hiërarchie is mede te danken aan het feit dat het een collage wordt van zowel oude als nieuwe bouwstijlen door elkaar heen. Harvey stelt dat de postmoderne stedenbouw veel verschillende vormen aanneemt.

Urban design simply aims to be sensitive to vernacular traditions, local histories, particular wants, needs and fancies, thus generating specialized, even highly customized architectural forms that may range from intimate, personalized spaces, through traditional monumentality, to the gaiety of spectacle.⁶⁴

Door deze verschillende stijlen door elkaar heen te gebruiken ontstaat er een eclectische stad. De architectuur in het postmodernisme wordt door zowel Harvey als Koolhaas gezien als eclectisch, waarin veel verschillende stijlen elkaar afwisselen. Postmoderne steden worden gekenmerkt door steeds verdere uitbreiding en een gevoel van desoriëntatie.

1.4 Ongelijke verdeling

Naast de architectuur en ruimte maken ook de inwoners een belangrijk deel uit van de stad. Bij het thema controle kwam naar voren dat de inwoners sterk in de gaten worden gehouden door de vele surveillance systemen. Er is echter nog een ander thema waar de inwoners van steden mee te maken hebben. In de postmoderne stad worden verschillen

⁶¹ Koolhaas. (2002): 177

⁶² Koolhaas. (2002): 178

⁶³ Idem.

⁶⁴ Harvey. (1990): 66

tussen arm en rijk steeds groter. In dit vierde thema staat de ongelijke verdeling in de postmoderne stad en wereld centraal.

“For the first time, over half the world will live in cities”⁶⁵ schreef Charles Landry, waarin hij duidelijk maakt dat de wereldbevolking zich steeds meer naar steden verplaatst. Dat dit niet altijd even positief is blijkt uit het boek *Planet of Slums*, geschreven door Mike Davis. Zoals in het citaat van Musterd en Jobse in het begin van dit hoofdstuk al naar voren kwam, worden postmoderne steden onder andere gekenmerkt door groeiende tegenstellingen tussen rijk en arm.⁶⁶

In zijn boek haalt Davis aan dat:

At least half of the coming Third World urban population explosion will be credited to the account of informal communities. Two billion slum-dwellers by 2030 or 2040 is a monstrous, almost incomprehensible prospect, but urban poverty overlaps and exceeds slum populations *per se*. Researchers with the UN Urban Observatory project warn that by 2020, urban poverty in the world could reach 45 to 50 percent of the total population living in the cities.⁶⁷

In het boek *Planet of Slums* haalt Davis vooral voorbeelden uit derde wereldlanden aan. In het citaat hierboven gaat het echter over de stedelijke armoede van de hele wereld. Naast dat het verschil tussen arm en rijk steeds groter wordt, spelen ook milieuproblemen een grote rol. Zowel sloppenwijken in arme als rijke steden hebben te maken met wat Gita Verma het *garbage dump syndrome* noemt. Het gaat hierbij om een concentratie van toxische industriële activiteiten zoals verchromen, het verven, looien, recyclen van batterijen en productie van chemicaliën. Davis beargumenteert dat er weinig onderzoek gedaan is naar de milieu en gezondheidsomstandigheden in dergelijke instellingen. Het gaat hier met name om de risico's die gepaard gaan met het werken met verschillende giftige stoffen en verontreinigende stoffen op dezelfde locatie.⁶⁸

Ook in de westerse wereld is echter een grote tegenstelling tussen arm en rijk zichtbaar, die in de Verenigde Staten niveaus heeft bereikt die voor het laatst

⁶⁵ Landry. (2000): xiii

⁶⁶ Jobse & Musterd. (1994): 3

⁶⁷ Davis, Mike. (2006) *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*. London: Macmillan Publishers LTD. p. 151

⁶⁸ Davis. (2006): 129

voorkwamen tijdens de grote depressie, stelt Edward Soja. Deze tegenstelling is het beste terug te zien in de twee grote postmetropolen New York en Los Angeles. Ondanks dat zowel linkse als rechtse partijen proberen deze heropleving van ongelijkheid te normaliseren, stelt Soja dat: "it remains the most challenging public and political finding of the literature on urbanism restructuring and needs to be seen as an integral part of postmodern urbanism and postmodern urban politics."⁶⁹

Dit verschil is ook terug te zien in het feit dat er een vermeerdering gaande is van lage-lonen banen en low-profit sectoren in de economie. Saskia Sassen stelt dat er een nieuwe vorm van personeel ontstaat, bestaande uit vooral allochtonen en minderheden. Deze mensen nemen de banen over die eerder door de vrouw of moeder uitgevoerd werden. Zij doelt hiermee op: kindermeisjes, schoonmakers en honden uitlaatsdiensten.⁷⁰ De arme laag uit de bevolking krijgt de banen toebedeeld die voorheen onderdeel waren van het huishouden. Rijke mensen geven alledaagse taken uithanden en betalen de armere laag van de bevolking om deze huishoudelijke taken op zich te nemen.

Ook David Harvey doet onderzoek naar de ongelijke verdeling in de wereld. Hij stelt dat het kapitalisme in staat is te overleven door de ongelijke verdeling en stelt vervolgens dat het kapitalisme gelijk staat aan de ongelijke verdeling.⁷¹ Ongelijke verdeling is volgens Harvey dus een thema dat het kapitalisme in stand houdt. Harvey beargumenteert dat het noodzakelijk is dat de politiek iets doet aan deze kwestie, omdat zowel op geografisch als sociaal niveau, de ongelijkheden binnen de kapitalistische wereld zijn toegenomen in de afgelopen decennia.⁷²

Harvey maakt onderscheid tussen vier denkwijzen over de ongelijke verdeling. Ten eerste is er *historic/diffusionist*, zij interpreteren dat de politieke economische vooruitgang van de geavanceerde (westerse) kapitalistische landen, de motor is van het kapitalisme.⁷³ De tweede denkwijze wordt door Harvey *constructivist* genoemd. Zij focussen zich op de ontwikkeling van onderontwikkeling. Hierbij staan centraal de uitbuitende praktijken van het kapitalisme die gesteund worden door politieke, militaire en geopolitieke activiteiten van de machtige natiestaten die betrokken zijn bij de imperialistische koloniale of neokoloniale exploitatie van gebieden en hele

⁶⁹ Soja (2001): 44

⁷⁰ Sassen, Saskia. (2012) *Cities in a World Economy*. London: SAGE Publications LTD. p. 2

⁷¹ Harvey, David. (2005) *Spaces of neoliberalization: towards a theory of uneven geographical development*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. p. 88

⁷² Idem.

⁷³ Harvey. (2005): 55

bevolkingsgroepen. Deze ontwikkelingen liggen aan de basis van de ongelijke geografische ontwikkeling.⁷⁴ Als derde benoemt Harvey de *environmentalist*. Zij richten zich op de verschillen in onderliggende milieuomstandigheden, zoals blootstelling aan gezondheidsproblemen en ziektes.⁷⁵ Tenslotte is er nog de geopolitieke interpretatie, zij concentreren zich op het spel van machtspolitiek.⁷⁶ Deze vier denkwijzen laten zien dat er op veel verschillende niveaus en in veel verschillende disciplines sprake is van ongelijke verdeling in de wereld.

De grote verschillen tussen arm en rijk zijn niet alleen te zien tussen derde wereldlanden en het westen, of alleen binnen derde wereldlanden. Ook in westerse landen nemen de verschillen tussen arm en rijk in de postmoderne steden toe.

1.5 Commodificatie

In het thema hiervoor werd duidelijk dat de postmoderne samenleving gekenmerkt wordt door een groot verschil tussen arm en rijk. Ondanks deze grote verschillen wordt er veel geconsumeerd in de postmoderne stad, het wordt daarom ook wel consumer culture genoemd. Het laatste thema dat in dit hoofdstuk aan bod zal komen staat in het teken van commodificatie. Bij commodificatie wordt alles voorgesteld als koopwaar, dus ook menselijke relaties en emoties. Het gevolg hiervan is dat alle relaties gedefinieerd kunnen worden in termen van vraag en aanbod. Commodificatie is een thema dat in de postmoderne stad terug te vinden is.

De grote verschillen tussen arm en rijk zijn geen aanleiding voor een verminderende consumptie, sterker nog: "Jameson sees postmodern culture as the culture of the consumer society, the post-World War II stage of late capitalism."⁷⁷ Deze mening wordt gedeeld door Jean Baudrillard die de *consumer culture* zelfs een diepteloze cultuur noemt: "consumer culture for Baudrillard is effectively a postmodern culture, a depthless culture in which all values have become transvalued and act has triumphed over reality."⁷⁸

⁷⁴ Harvey. (2005): 56

⁷⁵ Idem.

⁷⁶ Harvey. (2005): 56/57

⁷⁷ Featherstone, Mike. (2007) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage Publications. p. 15

⁷⁸ Featherstone. (2007): 83

In de postmoderne samenleving speelt de markt goed in op de consument, die zichzelf steeds meer wil uitdrukken, niet alleen in kleding maar ook door middel van andere producten. De postmoderne mens wordt zich ervan bewust dat hij of zij zich niet alleen uitdrukt door middel van kleding, maar ook met het huis, de decoratie van het interieur, de auto en andere activiteiten die geclassificeerd worden in termen van smaak.⁷⁹ Doordat mensen een bepaalde identiteit willen aannemen en zich willen onderscheiden van de massa, nemen zij juist deel aan de consumptiemaatschappij en worden materiële zaken steeds belangrijker. Hier weet de markt door middel van reclames goed op in te spelen. Een stap verder gaat de formule van *need-creation*. David Harvey stelt dat de markt zich steeds meer richt op deze formule,⁸⁰ waarbij er ingespeeld wordt op de gedachtes van de consument, door ze te vertellen wat zij 'nodig' hebben. De consumenten kopen door deze *need-creation* bepaalde producten die zij eigenlijk helemaal niet nodig hebben, maar door middel van reclames wordt er gesuggereerd dat mensen deze producten wel nodig hebben.

Dat er zoveel geconsumeerd wordt, is mede te danken aan de technologische ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden in het postmoderne tijdperk. Mede dankzij de technische ontwikkelingen op gebied van elektronisch bankieren en plastic geld, is de geldstroom verbeterd.⁸¹ David Harvey stelt dat de ontwikkelingen in de technische wereld ervoor gezorgd hebben dat het concept van tijd verandert in de postmoderne wereld. In onder andere de economische sector, duurt vierentwintig uur opeens heel erg lang in de wereldwijde aandelenmarkt.⁸²

De productie van commodities brengt echter ook negatieve effecten met zich mee. Tijdens de jaren '60 kwam de 'wegwerpmaatschappij' steeds meer naar voren. Harvey beargumenteert dat deze wegwerpmaatschappij verder gaat dan alleen het weggooien van producten: "but also being able to throw away values, lifestyles, stable relationships, and attachments to things, buildings, places, people, and received ways of doing and being." Er ontstaat een maatschappij die gericht is op consumeren, maar ook makkelijk afstand doet van producten, relaties, gebouwen en levensstijlen.⁸³ Dit kan terug slaan op wat Baudrillard omschreef: het postmodernisme is een 'diepteloze

⁷⁹ Featherstone. (2007): 84

⁸⁰ Harvey, David. (1973) 'Social Justice and the City' in: Michael J. Dear & Steven Flusty (ed.), *The Spaces of Postmodernity: Readings in Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishers. p.63

⁸¹ Harvey. (1990): 285

⁸² Idem.

⁸³ Harvey. (1990): 286

maatschappij', waarin mensen onder andere makkelijker afstand doen van stabiele relaties, waardoor er weinig diepte zit in de dingen om ons heen.

De technische ontwikkelingen zorgen er tevens voor dat contact tussen verschillende landen in de wereld steeds makkelijker wordt. Dit is een kenmerk dat past bij de postmoderne stad. Edward Soja beschrijft in zijn artikel 'Exploring the postmetropolis' belangrijke thema's die de postmoderne stad vormgeven. Een thema dat hij hierin aanhaalt is het concept van globalisering. Doordat het discours van globalisering nauw verbonden is met het ontstaan van een informatietijdperk en de opkomst van een netwerk samenleving, is het voor veel geleerden een overkoepelend paradigma geworden. Door globalisatie zijn de omvang en reikwijdte van steden steeds verder uitgebreid. Soja stelt dat: "More than ever before, what happens in cities is significantly affected by global events – and vice versa, world events are shaped by what is happening in cities no matter where they take place."⁸⁴

Globalisatie wordt onder andere onderzocht door Nederlands-Amerikaans sociologe en econome Saskia Sassen. Haar boek *Cities in a World Economy*, beschrijft steden in een wereldeconomie. Sassen stelt dat de groei van de informatie-industrie ondernemingen en werknemers de kans geeft om verbonden te blijven, ongeacht waar ze zich bevinden, want: "The digitizing of both services and trade shifts many economic transactions to electronic networks, where they can move instantaneously around the globe or within a country."⁸⁵

Dankzij globalisatie neemt commodificatie en de *consumer culture* toe, omdat er steeds makkelijker gecommuniceerd kan worden met het buitenland en producten uit het buitenland makkelijker geïmporteerd kunnen worden. Hierdoor neemt tevens de concurrentie tussen bedrijven toe, omdat zij niet meer alleen concurreren met binnenlandse bedrijven, maar ook met buitenlandse.

1.6 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik vijf kenmerken van de postmoderne stad kort geïntroduceerd. De postmoderne stad kenmerkt zich door verschillende aspecten die in de bovenstaande thema's duidelijk zijn geworden. Er is ten eerste een verandering op het gebied van ruimte, waarin *hyperreality* en *simcities* domineren. Daarnaast speelt surveillance een

⁸⁴ Soja. (2001): 40/41

⁸⁵ Sassen. (2012): 1

grote rol, waardoor de wereld soms aanvoelt als een groot panopticon. Davis omschrijft dit ook wel als de *ecology of fear*. Ook de architectuur verandert door 'Junkspace'. Koolhaas stelt dat de stad zich kenmerkt door desoriëntatie, eclecticisme en het feit dat er telkens alleen maar bijgebouwd wordt, waardoor hiërarchie ontbreekt. Naast deze ruimtelijke en architecturale kenmerken, heeft ook de inwoner van de stad veranderingen meegemaakt. Zo is het verschil tussen arm en rijk enorm toegenomen. Daarbij komt dat er weinig rekening wordt gehouden met milieukwesties en daarmee de gezondheid van de inwoners. Ondanks deze grote verschillen tussen arm en rijk, wordt de postmoderne cultuur wel gekenmerkt door een consumerende cultuur. Dankzij technologische ontwikkelingen en globalisatie, neemt consumptie steeds meer toe. Ook de formule van *need-creation* zorgt ervoor dat de bevolking steeds maar dingen blijft kopen die zij in eerste instantie helemaal niet nodig hebben. Hoewel Edward Soja aanhaalt dat er geen 'pure' postmoderne steden bestaan, zijn deze kenmerken wel terug te zien in veelal (westerse) steden.

Hoofdstuk 2. Controle & Ongelijke verdeling in het Modekwartier

In hoofdstuk 1 zijn vijf thema's van de postmoderne stad kort geïntroduceerd. Er kwam onder andere naar voren dat de postmoderne stad een ingewikkelde stad is.

Soja omschrijft de postmoderne stad als een stad die steeds onbestuurbaarder is geworden binnen de grenzen en structuren van de lokale overheid.⁸⁶ Mede dankzij technologische ontwikkelingen is er echter steeds meer mogelijk op het gebied van veiligheid, waardoor er goede surveillancesystemen ontwikkeld zijn. In dit hoofdstuk zal ik verder ingaan op het thema controle en daarnaast zal ik ook het thema van ongelijke verdeling behandelen. Deze twee thema's kunnen goed samen behandeld worden, omdat er een sterke overeenkomst zichtbaar is die ik in dit hoofdstuk verder zal uitleggen. Ik zal de thema's meten aan de kenmerken die ik besproken heb in hoofdstuk 1. Als echter blijkt dat er ook ontwikkelingen te zien zijn die niet overeenkomen met het postmodernisme, zal ik kijken of deze aansluiting vinden bij een nieuwe gevoelsstructuur.

In dit hoofdstuk richt ik mij op de casestudie: het Modekwartier, dat ik al kort aanhaalde in de inleiding. Het Modekwartier is gelegen in de wijk Klarendal. In deze wijk krijgen ondernemers uit de creatieve industrie de kans om hun eigen winkel te openen. Het Modekwartier is onder andere opgezet door Volkshuisvesting. Zij maakt goed en betaalbaar wonen in vitale wijken in Arnhem mogelijk.⁸⁷ Als maatschappelijke onderneming richt Volkshuisvesting zich op wonen, huren en kopen. Haar doelstelling is onder andere goed en betaalbaar wonen. "Goed wonen geeft aan dat de woning en de buurt een prettige plek moet zijn." Met betaalbaar wonen doelt Volkshuisvesting op het feit dat zij zich in het bijzonder richt op mensen die vanwege materiele, fysieke of geestelijke beperkingen weinig mogelijkheden hebben. Zij stelt op haar website dat zij werkt aan deze wijken door op een open en betrokken wijze mensen te verbinden.⁸⁸

Naast Volkshuisvesting is ook gemeente Arnhem betrokken bij het Modekwartier. Beide partijen maken gebruik van bestemmings- en ontwikkelingsplannen om het Modekwartier nog meer te verbeteren. Speerpunten die in de bestemmingsplannen van de gemeente Arnhem en Volkshuisvesting naar voren komen op het gebied van controle

⁸⁶ Soja. (1995): 133/134

⁸⁷ Volkshuisvesting Arnhem (2015) 'Over ons', *Volkshuisvesting Arnhem*.
<https://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/projecten-kaart/project-informatie/modekwartier-klarendal/index.xml> (30 april 2015)

⁸⁸ Idem.

en ongelijke verdeling zijn: versterken zelfredzaamheid, beheer & participatie en veiligheid.⁸⁹

In dit hoofdstuk zal ik de bestemmingsplannen meten aan de ideeën van het postmodernisme. Voordat ik begin met de analyses van deze twee thema's, zal ik eerst een stuk geschiedenis van de wijk Klarendal bespreken, waarin het Modekwartier gevestigd is. Vervolgens zal ik aan de hand van cijfers en tabellen van de website *Arnhem in Cijfers* naar de ontwikkelingen kijken die er gaande zijn op gebied van veiligheid en ongelijke verdeling in Arnhem. In dit hoofdstuk beantwoord ik de vraag: Hoe verhouden de huidige ontwikkelingen op gebied van controle en ongelijke verdeling in het Modekwartier en de wijk Klarendal zich tot de *structure of feeling* van de postmoderne stad?

2.1 Introductie Klarendal en Modekwartier

Klarendal is een 19^e, vroeg 20^e eeuwse wijk en is gebouwd tegen het historische centrum van Arnhem aan.⁹⁰ De wijk bestaat uit veelal eenvoudige kleine arbeiderswoningen en enkele luxere woningen.⁹¹ Tot de jaren zestig was het vooral een arbeiderswijk, waarvan de bewoners werkten bij de grote industrieën in Arnhem, daarna verslechterde de wijk.⁹²

Na 1970 vertrokken autochtone bewoners naar de buitenwijken. De woningen werden ingenomen door sociaal zwakkeren. Het ging bergafwaarts met de wijk: hoge werkloosheid, lage inkomens, laag opleidingsniveau, drugsoverlast, psychische problematiek en armoede. Klarendal werd een achterstandswijk.⁹³ Voorheen was in Klarendal ook een winkelstraat gevestigd, maar deze veranderende in opslagplaatsen en fietsenstallingen. Er was voortdurend ellende, na elke goedbedoelde ingreep kwam er weer een terugval, stelt Atelier ZZ in haar rapport over Klarendal Arnhem.⁹⁴

⁸⁹ Gemeente Arnhem (2012) 'Bestemmingsplan Klarendal – Sint Marten 2012' in: Gemeente Arnhem. http://www.arnhem.nl/ruimtelijkeplannen/plannen/NL.IMRO.0202.735-/NL.IMRO.0202.735-0201/t_NL.IMRO.0202.735-0201_2.3.html (16 mei 2015)

⁹⁰ Stipo (2011) 'De nieuwe kracht van Klarendal; mode als startpunt van vernieuwing' in: *Stipo*. <http://www.slideshare.net/Stipoteam/de-nieuwe-kracht-van-klarendal-mode-als-aanjager-voor-vernieuwing-geraadpleegd-op-15-05-2015> (15 mei 2015) p.5

⁹¹ Atelier ZZ (2013) 'revitalisatie aandachtswijk' in: Atelier ZZ. http://atelierzz.nl/wp-content/uploads/2013/11/2013-11-18_ZZ-presentatie-Arnhem-s.pdf (15 mei 2015) p.4

⁹² Stipo. (2011): 5

⁹³ Atelier ZZ. (2013): 4

⁹⁴ Atelier ZZ (2013): 4

De geschiedenis van Klarendal wordt getekend door een moeilijk verleden. Door de vele drugsproblemen en criminaliteit in de wijk werd er gezocht naar een oplossing. De bewoners in Klarendal zochten naar een manier om zich veiliger te voelen in hun eigen wijk. Dit werd mede duidelijk toen zij zelf ingrepen tegen de criminaliteit en drugspannen. Op 24 september 1989 ontstond er een opstand van bewoners, die drie drugspannen vernielden. Door bezuinigingen kwam er van verbetering in de wijk echter weinig terecht.⁹⁵ In 1990 waren de harde stadsvernieuwingsactiviteiten in Klarendal zo ongeveer afgerond, maar met de wijk ging het nog steeds niet goed.⁹⁶

Rond het jaar 2000 werd er door de gemeente en het wijkplatform gesteld dat het op deze manier niet langer verder kon gaan en dat de wijk veiliger moest worden. In het jaar 2000 ontstond er een nieuw plan om de wijk aan te pakken, het project 'Klarendal Kom Op', had als doel de kwaliteit van het wonen en samenleven in Klarendal duurzaam te verbeteren.⁹⁷ Een van de belangrijkste conclusies van het beleidsplan 'Stadsvernieuwing' was, dat stadsvernieuwing meer zou moeten zijn dan het opknappen of vervangen van woningen, stelt Wim Lavooij in zijn boek *Arnhem in beweging, architectuur en stedenbouw vanaf 1980*.⁹⁸ De stadsvernieuwing heeft het aanzien van Klarendal ingrijpend veranderd. De wijk telt nu ruim 7.500 inwoners in ongeveer 3.700 woningen. Daarvan is ongeveer 40 procent voor de Tweede Wereldoorlog gebouwd en de rest dateert grotendeels uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw.⁹⁹

In 2003 werd door de gemeente en het wijkplatform de wijkvisie 'Kleur en karakter' vastgesteld en daarna werd de link tussen waardeontwikkeling en creatieve industrie gelegd.¹⁰⁰ In 2006 ontstond binnen Volkshuisvesting het idee om de leegstaande winkelpanden te verhuren als winkel, atelier en woning voor de afstudeerders van de mode-opleiding van *ArteZ*. Volkshuisvesting heeft de winkelpanden opgekocht en knapt ze op om ze vervolgens tegen lage prijzen te verhuren aan de doelgroep van creatieve ondernemers.¹⁰¹

⁹⁵ Vredenberg, J. (2010) *Klarendal en het Luthers Hofje*. Arnhem: Matrijs Uitgeverij. p. 55

⁹⁶ Idem.

⁹⁷ Stipo (2011): 9

⁹⁸ Lavooij, Wim. (2014) *Arnhem in beweging architectuur en stedenbouw vanaf 1980*. Arnhem: uitgeverij Boekschap. p.59

⁹⁹ Vredenberg. (2010): 55

¹⁰⁰ Vredenberg. (2010): 56

¹⁰¹ Vredenberg (2010): 58

De winkels kregen een aantrekkelijke bestemming, de 'modemensen' een atelier met woning, het aantal drugspanden werd teruggedrongen en het gevoel van veiligheid op straat nam toe. In de loop der jaren heeft Volkshuisvesting de formule van het Modekwartier steeds verder uitgewerkt. Zij deed dat niet alleen, maar zocht samenwerking met *ArteEZ*, de Arnhem Mode Biënnale, de Kamer van Koophandel en gemeente Arnhem.¹⁰²

2.2 Radicalisering van het postmodernisme: de Ecology of Fear

Het thema controle speelt in het Modekwartier een belangrijke rol. In het stuk over de geschiedenis van het Modekwartier en de wijk Klarendal is naar voren gekomen dat de bewoners, de gemeente Arnhem en Volkshuisvesting de drugs- en criminaliteitsproblemen in de wijk wilden aanpakken. Echter, niet alleen vanuit deze drie groepen werd er gepleit voor een veiligere buurt, ook vanuit de Rijksoverheid kwam de drang om de wijk veiliger te maken.

In het jaar 2007 werd Klarendal met veertig andere wijken op de lijst van minister Vogelaar van Wonen, Wijken en Integratie gezet. Het betrof hier veertig wijken in Nederland die voor verbetering in aanmerking moesten komen.¹⁰³ In het actieplan van de minister staat vermeld dat de wijken kampen met complexe maatschappelijke problemen:

Schooluitval, een verloederde en eenzijdige woon- en leefomgeving met weinig mogelijkheden voor sociale contacten hoge (jeugd)werkloosheid, een gebrekkige inburgering van nieuwkomers en achterblijvende emancipatie en participatie van vooral niet-westerse vrouwen, weinig werkgelegenheid in de buurt, ontoereikende jeugdzorg, gezondheidsachterstanden, criminaliteit en gevoelens van onveiligheid, en het ontbreken van relevante sociale netwerken en contacten, komen in deze wijken veelvuldig en naast elkaar voor.¹⁰⁴

¹⁰² Lavooij. (2014): 59

¹⁰³ Wonen, Wijken en Integratie (2007) 'Actieplan Krachtwijken - van Aandachtswijk naar Krachtwijk', Rijksoverheid. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2007/07/01/actieplan-krachtwijk-van-aandachtswijk-naar-krachtwijk.html> (17 mei 2015)

¹⁰⁴ Wonen, Wijken en Integratie. (2007): 3

De centrale doelstelling voor het actieplan 'Krachtwijken' van minister Vogelaar richtte zich op het omvormen van wijken waar mensen kansen hebben en graag wonen. Deze doelstelling moest bereikt worden samen met alle betrokkenen. Het eindresultaat werd gesteld op 8 tot 10 jaar waarin de wijken weer vitale, woon-, werk-, leer- en leefomgevingen moesten worden en waarin mensen van verschillende achtergronden elkaar accepteren en naast elkaar wonen.¹⁰⁵

In het voorjaar van 2007 is Klarendal aangewezen als Prachtwijk door minister Vogelaar. De doelstelling die specifiek voor Klarendal geldt, is om van aandachtswijk naar Prachtwijk te groeien.¹⁰⁶ Er wordt gehamerd op veiligere wijken, waarin politie meer op straat te zien is en criminaliteit wordt teruggedrongen.¹⁰⁷ Aan de 40 wijken werd gevraagd om een wijkactieplan op te stellen. Veiligheid betreft een van de negen aandachtspunten in de wijk Klarendal.¹⁰⁸

Het aandachtspunt veiligheid komt overeen met het postmoderne thema controle, dat ik in hoofdstuk één heb geïntroduceerd. In het Modekwartier is de drang naar een veiligere omgeving, die terug te zien is in de rapporten over Klarendal en het Modekwartier, in verband te brengen met dit postmoderne thema. De ontwikkelingen die in de wijk Klarendal en het Modekwartier te zien zijn, lijken een radicalisering te zijn van de postmoderne gedachte van de *ecology of fear*, waar Mike Davis over schrijft. Ik zal deze radicalisering uitleggen aan de hand van verschillende voorbeelden die in het Modekwartier en de wijk Klarendal zichtbaar zijn.

De *ecology of fear* ontstaat, doordat mensen een obsessie creëren voor beveiliging. In de postmoderne stad is een intensivering zichtbaar van de sociale en ruimtelijke controle. Deze ontwikkeling beschrijft Davis als de vorming van een *ecology of fear*.¹⁰⁹ De intensivering heeft gezorgd voor verbeterde technieken van de politie, beveiliging en de territoriale controle.¹¹⁰ In zijn boek *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*, gebruikt Davis Los Angeles als zijn casestudie. Hij stelt dat Los Angeles gedwongen is om te investeren in beveiligingssystemen:

¹⁰⁵ Wonen, Wijken en Integratie. (2007): 8

¹⁰⁶ Wonen, Wijken en Integratie. (2007): 2

¹⁰⁷ Idem.

¹⁰⁸ Bewonersplatform Klarendal & gemeente Arnhem. (2013) 'Wijkactieplan Klarendal 2013/2015', Gemeente Arnhem. <http://www.arnhem.nl/content.jsp?objectid=arnhemintern:97684> (17 mei 2015)

¹⁰⁹ Soja. (2001): 44

¹¹⁰ Idem.

In the face of intractable urban poverty and homelessness, and despite one of the greatest expansions in American business history, a bipartisan consensus insists that any and all budgets must be balanced and entitlements reduced. With no hope for further public investment in the remediation of underlying social conditions, we are forced instead to make increasing public and private investments in physical security. The rhetoric of urban reform persists, but the substance is extinct. "Rebuilding L.A." simply means padding the bunker.¹¹¹

In dit citaat stelt Davis dat Los Angeles steeds meer een bunker begint te worden door de beveiliging van de publieke en private ruimtes. De veiligheidsmaatregelen komen voort uit stedelijke onrust.¹¹² In Los Angeles is de stedelijke onrust duidelijk aanwezig, maar deze is ook terug te zien in Klarendal. De stedelijke onrust kan gezien worden als de aanleiding voor de aanpak van Klarendal, door de gemeente en Rijksoverheid. Hoewel Los Angeles in vergelijking natuurlijk veel groter is dan het provinciale Klarendal, is er wel eenzelfde soort ontwikkeling te zien. In de paragraaf over de geschiedenis van Klarendal werd namelijk duidelijk dat er wel degelijk sprake is van stedelijke onrust in dit gedeelte van Arnhem. De stedelijke onrust heeft in Klarendal betrekking op de vele drugspraktijken en criminaliteit die de wijk kende. De wijk werd gezien als een onveilige buurt. Om deze stedelijke onrust aan te pakken werd er gezocht naar een manier om een veiligere wijk te creëren, door zowel de bewoners, de gemeente Arnhem, Volkshuisvesting en de Rijksoverheid.

Een voorbeeld dat Davis aanhaalt om stedelijke onrust tegen te gaan is het plaatsen van videobewakingssystemen. Tijdens het postmodernisme werden deze videobewakingssystemen steeds meer geplaatst in de stad. De systemen werden uitgebreid tot parkeergarages, privé trottoirs en pleinen.¹¹³ Deze uitgebreide surveillance noemt Davis een *scanscape*: "a space of protective visibility that increasingly defines where white-collar office workers and middle-class tourists feel safe downtown."¹¹⁴ Er wordt dus een plek gecreëerd waarin toeristen en de rijkere klasse zich veilig voelen. In onder andere Los Angeles en Groot-Brittannië, is deze technologie steeds meer uitgebreid: "Nearly one hundred British town centres, thanks to

¹¹¹ Davis, Mike. (1998) *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*. London: Macmillan Publishers LTD. p. 364

¹¹² Davis. (1998): 364

¹¹³ Davis. (1998): 366

¹¹⁴ Davis. (1998): 366/367

an initiative of the former Tory government, are now enclosed within the panoptic gaze of closed-circuit television monitors mostly operated by private contractors.”¹¹⁵ De beveiligingssystemen zorgen voor een panopticon gevoel, zoals ik ook in hoofdstuk 1 uitgelegd heb. Door het toepassen van een panopticon systeem zal de criminaliteit vaak teruggedrongen worden, omdat je altijd bekeken kunt worden door de beveiligingscamera's. Je weet echter niet wanneer er gekeken wordt, dus zal je minder snel iets fout durven doen.

Ook in het Modekwartier is er aandacht besteed aan deze vorm van surveillance. Er zijn beveiligingscamera's geplaatst in de Steenstraat, Hommelstraat, Hommelseweg en het Modekwartier. Deze straten hebben een collectief camerabewakingssysteem gekregen.¹¹⁶ De ondernemers investeerden in dit particuliere project om de criminaliteit en overlast in hun winkelstraat verder terug te dringen.¹¹⁷ Daarnaast wordt in het magazine 'Wijken in Uitvoering', van de Rijksoverheid, aangehaald dat er sprake is van een goede samenwerking tussen wijkagenten, handhavers en toezichthouders.¹¹⁸

Het boek *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster* van Davis dateert uit 1998. In zijn boek haalt hij aan dat de surveillancesystemen die hij bespreekt, snel de internationale norm kunnen worden. Hij gaat nog een stap verder wanneer hij stelt dat de beveiligingssystemen tevens gekoppeld zullen worden aan privé ruimtes.¹¹⁹ De toekomst zal door deze beveiliging van zowel private als publieke ruimtes vormen aannemen van de ideeën die in de dystopische roman *Brave New World* van Aldous Huxley, naar voren kwamen. Davis haalt een citaat aan uit *the New Scientist*, waarin staat dat de ideeën in *Brave New World* werkelijkheid zijn geworden in de hedendaagse wereld. In deze wereld kun je je nergens meer verschuilen en er zal geen anonimiteit meer zijn.¹²⁰ Hoewel het idee van *Brave New World* erg ver gaat, heeft het Modekwartier zeker grote maatregelen genomen om de wijk veiliger te maken. De visie van minister Vogelaar om van aandachtswijk naar Prachtwijk te groeien is Klarendal gelukt. In 2012

¹¹⁵ Davis. (1998): 367

¹¹⁶ Ghaus, Farzad & Vliet, Eveline van der. (2012) *Resultaten twee jaar winkelstraatmanagement: toekomstbeeld Steenstraat, Hommelstraat-Hommelseweg, Modekwartier*. Arnhem: BGM Media. p. 17

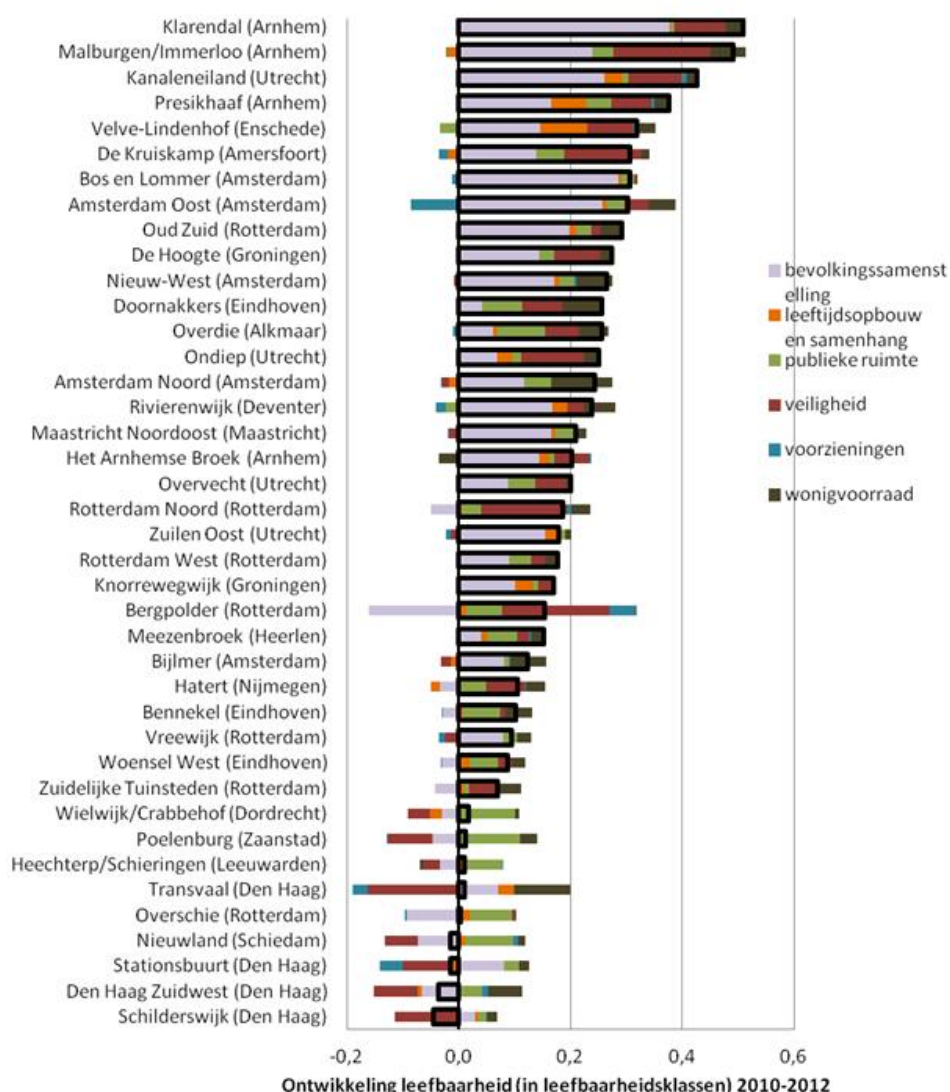
¹¹⁷ Idem.

¹¹⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2012) 'Wijken in Uitvoering 2011', *Rijksoverheid*. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2012/10/24/magazine-wijken-in-uitvoering.html> (20 mei 2015) p. 41

¹¹⁹ Davis (1998): 367

¹²⁰ Davis. (1998): 367/368

is gebleken dat het wijkactieplan succes heeft gehad, Klarendal kwam als beste naar voren van de 40 aandachtswijken, zoals op de tabel hieronder te zien is.

Afbeelding 1: Ontwikkeling leefbaarheid. Bron: Volkshuisvesting

2.2.1 Klarendal in cijfers

De oprichting van het Modekwartier heeft eraan bijgedragen dat de wijk Klarendal een stuk veiliger is geworden en dat de bewoners zich met name ook veiliger voelen in hun omgeving. Niet alleen ziet de Rijksoverheid Klarendal verbeteren, ook de bewoners in de wijk hebben het gevoel dat er sprake is van een positieve ontwikkeling in de wijk. Deze ontwikkelingen die de wijk Klarendal door maakt zijn terug te zien op de website *Arnhem in Cijfers*. Deze website laat tabellen en grafieken zien die betrekking hebben op Arnhem, denk aan; werkloosheidscijfers, inkomens en gevoel van veiligheid in de buurt.

Bij het analyseren van de tabellen heb ik telkens eerst gekeken naar een jaartal waarin het Modekwartier nog niet aanwezig was in de wijk en daarna heb ik gekeken naar een jaartal waarin het Modekwartier wel aanwezig was.

Uit cijfers van de website *Arnhem in Cijfers*, van gemeente Arnhem, komt naar voren dat het gevoel van veiligheid in de wijk Klarendal is toegenomen. In 2001 voelde nog 44% van de bewoners zich onveilig in hun eigen buurt tegen 31% in 2013.¹²¹ Hetzelfde geldt voor het rapportcijfer dat de mensen in Klarendal hun wijk geven met betrekking tot veiligheid. In 2001 scoorde Klarendal het cijfer van een 5,9 terwijl in 2013 het cijfer 6,4 bedroeg.¹²² Wanneer ik de cijfers van alle wijken bij elkaar optel en hier het gemiddelde van neem, valt op dat in 2013 het gemiddelde rapportcijfer van alle buurten een 6,59 bedroeg, afgerond een 6,6. In 2001 bedroeg dit gemiddelde rapportcijfer een 6,3. Het rapportcijfer van Klarendal is daardoor ook dichterbij het gemiddelde komen te liggen en wijkt minder af. In 2001 zat Klarendal nog 0,4 van het gemiddelde verwijderd, maar in 2013 nog maar 0,2.¹²³ Het gevoel van veiligheid in de wijk is in cijfers dus toegenomen.

% onveiligheidsgevoel in eigen buurt, Wijken							
	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Centrum	51	57	49	50	43	44	35
Spijkerkwartier	60	71	53	43	41	42	35
Arnhemse Broek	40	41	35	47	34	37	41
Presikhaaf-West	38	44	37	39	35	45	31
Presikhaaf-Oost	19	20	25	20	20	25	26
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	28	36	35	23	20	22	32
Klarendal	44	51	42	38	32	30	31
Velperweg e.o.	18	15	24	19	18	19	20
Alteveer en Cranevelt	15	18	15	16	10	15	10
Geitenkamp	29	28	38	36	30	28	34
Monnikenhuisen	27	25	21	12	27	21	14
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	20	22	19	17	16	12	14
Schaarsbergen e.o.	14	16	26	12	13	20	7
Heijenoord / Lombok	11	15	14	21	16	18	12
Klingelbeek	20	15	21	21	14	16	9
Malburgen-West	40	56	38	38	31	35	40
Malburgen-Oost (Noord)	40	47	49	44	28	36	35
Malburgen-Oost (Zuid)	34	49	43	41	30	34	30
Vredenburg / Kronenburg	23	29	27	31	26	24	29
Elden	10	17	12	23	12	19	18
Elderveld	23	28	19	23	19	18	29
De Laar	23	29	30	27	23	23	23
Rijkerswoerd	17	15	17	21	19	19	18
Schuytgraaf	?	?	15	9	12	15	16
Gemiddelde	-	-	-	-	-	-	-

Afbeelding 2.
%onveiligheidsgevoel in
eigen buurt. Bron:
Arnhem in Cijfers

¹²¹ zie afbeelding 2

¹²² zie afbeelding 3

¹²³ zie afbeelding 3

rapportcijfer veiligheid in eigen buurt, Wijken							
	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Centrum	6,2	6,0	6,2	6,3	6,2	6,4	6,4
Spijkerkwartier	5,6	5,5	5,7	6,6	6,2	6,1	6,2
Arnhemse Broek	6,0	6,1	6,0	6,3	5,6	5,6	5,7
Presikhaaf-West	6,3	6,1	6,2	6,4	5,6	5,4	5,8
Presikhaaf-Oost	6,9	7,1	6,9	7,1	6,6	6,6	6,7
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	6,6	6,4	6,7	7,0	6,8	6,9	6,7
Klarendal	5,9	6,0	6,0	6,3	6,2	6,4	6,4
Velperweg e.o.	7,1	7,3	7,0	7,4	6,9	7,1	7,1
Alteveer en Cranevelt	7,3	7,5	7,5	7,6	7,3	7,2	7,5
Geitenkamp	6,2	6,4	5,9	6,6	6,1	6,1	6,4
Monnikenhuisen	6,3	7,1	7,0	7,1	6,7	6,9	6,8
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	7,2	7,4	7,3	7,6	7,3	7,4	7,2
Schaarsbergen e.o.	7,2	7,7	7,4	7,6	7,1	7,4	7,1
Heijenoord / Lombok	7,1	7,4	7,3	7,2	7,2	7,2	7,3
Klingelbeek	6,9	7,5	7,2	7,2	6,8	7,0	7,1
Malburgen-West	5,9	5,7	6,0	6,3	6,0	5,9	5,9
Malburgen-Oost (Noord)	5,9	5,7	5,6	6,2	6,2	6,2	6,1
Malburgen-Oost (Zuid)	6,1	5,8	5,8	6,4	6,3	6,0	6,0
Vredenburg / Kronenburg	6,7	6,9	6,6	7,0	6,8	6,6	6,5
Elden	7,2	7,4	7,3	7,6	7,2	7,2	6,8
Elderveld	6,9	6,9	7,0	7,2	7,0	6,9	6,4
De Laar	6,8	6,9	6,8	7,1	6,7	6,5	6,6
Rijkerswoerd	7,0	7,3	7,2	7,3	6,8	6,8	6,7
Schuytgraaf	-	-	7,2	7,7	7,1	6,9	6,9
Gemiddelde	-	-	-	-	-	-	-

Afbeelding 3. Rapportcijfer veiligheid in eigen buurt. bron: Arnhem in Cijfers

De toename van een gevoel van veiligheid in de buurt kan mede te danken zijn aan de afname van criminaliteit in de wijk. In 2010 bedroeg het aantal misdrijven nog 777 in de wijk Klarendal. Terwijl in 2012 het aantal misdrijven gedaald is naar 654.¹²⁴ De toename van de veiligheid en de afname van de criminaliteit zijn beiden een voorbeeld van de radicalisering van het postmodernisme dat in de wijk Klarendal is doorgevoerd. Door meer blauw op straat en het plaatsen van camerabewaking zullen zoals Davis aangeeft, de buurtbewoners zich veiliger voelen: “a space of protective visibility that increasingly defines where white-collar office workers and middle-class tourists feel safe downtown.”¹²⁵

¹²⁴ zie afbeelding 4

¹²⁵ Davis. (1998): 366/367

Totaal misdrijven, 2010-2012 Wijken uit Gemeente Arnhem			
	2010	2011	2012
Centrum	3.384	3.330	3.400
Spijkerkwartier	1.079	1.024	973
Arnhemse Broek	944	991	766
Presikhaaf-West	764	783	702
Presikhaaf-Oost	776	794	707
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	387	397	291
Klarendal	773	747	654
Velpenweg e.o.	706	633	420
Alteveer en Cranevelt	394	350	333
Geitenkamp	279	298	249
Monnikenhuisen	260	208	177
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	682	525	576
Schaarsbergen e.o.	298	351	344
Heijenoord / Lombok	352	311	270
Klingelbeek	187	172	140
Malburgen-West	424	475	357
Malburgen-Oost (Noord)	444	426	449
Malburgen-Oost (Zuid)	613	620	534
Vredenburg / Kronenburg	1.082	988	959
Elden	309	359	233
Elderveld	429	496	514
De Laar	720	670	659
Rijkerswoerd	592	714	538
Schuytgraaf	289	386	373
Totaal	16.167	16.048	14.618

Afbeelding 4. Totaal misdrijven. bron: Arnhem in Cijfers.

Naast dat er op de website *Arnhem in Cijfers* gekeken wordt naar de veiligheid die mensen ervaren in hun buurt in een bepaald jaar of op een bepaald moment, wordt er ook gekeken naar de toekomst. Daarom is er een tabel beschikbaar waarin wordt gevraagd of de mensen vooruitgang of juist achteruitgang verwachten in hun eigen buurt. In Klarendal was de verwachte achteruitgang in 2003 nog 30% terwijl dit in 2013 gedaald is tot 13%. De verwachting in de vooruitgang van de buurt is daarop gestegen van 22% in 2003 naar 39% in 2013.¹²⁶ Deze verwachte vooruitgang kan ook weer in verband gebracht worden met het verhoogde gevoel van veiligheid en de afname van criminaliteit in de buurt. Doordat deze negatieve effecten in de buurt zijn afgenomen, neemt het vertrouwen in de wijk bij de bewoners toe.

¹²⁶ Zie afbeelding 5

% voortuitgang verwacht eigen buurt, Wijken							
	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Centrum	16	27	33	36	32	26	24
Spijkerkwartier	37	33	37	42	48	39	33
Arnhemse Broek	19	38	27	40	33	32	23
Presikhaaf-West	9	10	25	41	42	35	34
Presikhaaf-Oost	3	7	12	23	28	19	14
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	36	36	42	39	37	39	36
Klarendal	22	22	33	41	52	47	39
Velperweg e.o.	9	12	18	32	31	25	14
Alteveer en Cranevelt	9	10	11	11	16	23	25
Geitenkamp	7	6	11	24	34	25	19
Monnikenhuisen	6	5	12	9	14	19	13
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	13	24	23	30	23	23	13
Schaarsbergen e.o.	2	8	17	30	17	12	8
Heijenoord / Lombok	26	36	35	24	29	16	10
Klingelbeek	18	21	23	13	20	16	18
Malburgen-West	29	41	57	66	58	43	31
Malburgen-Oost (Noord)	13	36	47	58	58	41	26
Malburgen-Oost (Zuid)	11	15	26	34	45	30	22
Vredenburg / Kronenburg	8	8	12	13	16	10	9
Elden	8	6	9	5	16	11	15
Elderveld	5	12	28	15	12	10	9
De Laar	6	11	10	17	22	15	7
Rijkerswoerd	6	3	7	3	7	9	5
Schuytgraaf	-	-	68	55	39	32	34
Gemiddelde	-	-	-	-	-	-	-

Afbeelding 5. % vooruitgang verwacht in eigen buurt. Bron: Arnhem in Cijfers.

% achteruitgang verwacht eigen buurt, Wijken							
	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Centrum	29	26	28	23	18	16	22
Spijkerkwartier	24	26	31	17	12	11	18
Arnhemse Broek	26	23	28	27	26	17	21
Presikhaaf-West	57	62	49	33	25	28	23
Presikhaaf-Oost	32	37	42	26	27	25	25
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	10	20	12	8	11	7	12
Klarendal	33	30	30	20	8	10	13
Velperweg e.o.	15	12	16	10	11	8	11
Alteveer en Cranevelt	12	15	10	17	10	12	6
Geitenkamp	52	48	52	29	24	28	25
Monnikenhuizen	34	29	28	25	25	20	14
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	9	8	11	8	3	4	6
Schaarsbergen e.o.	2	7	11	16	6	7	9
Heijenoord / Lombok	7	14	9	15	12	8	13
Klingelbeek	19	23	23	38	9	13	14
Malburgen-West	29	35	23	13	10	19	21
Malburgen-Oost (Noord)	43	46	26	20	11	17	19
Malburgen-Oost (Zuid)	49	60	45	32	26	26	25
Vredenburg / Kronenburg	27	29	40	34	27	26	25
Elden	14	10	14	20	20	17	19
Elderveld	32	31	25	20	18	21	24
De Laar	31	35	39	24	23	25	24
Rijkerswoerd	24	34	36	29	32	30	29
Schuytgraaf	-	-	11	6	13	15	15
Gemiddelde	-	-	-	-	-	-	-

Afbeelding 6. % achteruitgang verwacht in eigen buurt. Bron: Arnhem in Cijfers.

Daarnaast is het belangrijk om te kijken naar de sociale cohesie van een buurt. De stellingen die bij het onderzoek naar de sociale cohesie naar voren kwamen zijn:

- De mensen in deze buurt gaan op een prettige manier met elkaar om;
- Ik voel me thuis bij de mensen die in deze buurt wonen;
- Ik woon in een gezellige buurt waar veel saamhorigheid is;
- De mensen in deze buurt kennen elkaar nauwelijks.¹²⁷

Bij een score hoger dan vijf oordelen meer mensen positief dan negatief over de sociale cohesie.¹²⁸ In Klarendal werd de sociale cohesie in 2003 als slecht ervaren, met een score van 4,8 waren de bewoners meer negatief dan positief. In 2013 is dit echter

¹²⁷Arnhem in Cijfers. (2013) 'Sociale Cohesie', *Arnhem in Cijfers*. <http://www.arnhem.incijfers.nl/> (20 mei 2015)

¹²⁸ idem.

omgeslagen naar een positieve kijk op de sociale cohesie. Met een cijfer van een 5,8 is het gevoel van sociale cohesie met een heel punt gestegen.

In het analyseren van de tabellen heb ik telkens eerst gekeken naar een jaartal waarin het Modekwartier nog niet aanwezig was in de wijk en daarna heb ik gekeken naar een jaartal waarin het Modekwartier al wel aanwezig was. Interessant is dat in al deze tabellen een positieve lijn zit. De bewoners van de wijk Klarendal voelen zich veiliger in hun eigen buurt en verwachten dat de vooruitgang in de buurt zal toenemen. Met een stijging van maar liefst 17% is het vertrouwen onder de buurtbewoners sterk toegenomen. Daarnaast draagt ook de sociale cohesie bij aan een beter vertrouwen in de buurt. Wanneer de mensen de omgang in de buurt onder elkaar als prettig ervaren, zullen zij zich ook sneller veilig voelen.

De cijfers laten zien dat de drang naar een veiligere buurt een positief effect heeft op de verwachte vooruitgang van de buurt. Dit sluit aan bij de postmoderne gedachte van de *ecology of fear*, waarin er gezocht wordt naar een manier om de stedelijke onrust tegen te gaan, door middel van het creëren van meer veiligheid. In het Modekwartier is dit bereikt door het plaatsen van beveiligingscamera's, maar ook meer blauw op straat draagt bij aan de controle. In het Modekwartier lijkt het thema controle dus voort te bouwen op de al bestaande postmoderne gedachte van de *ecology of fear*, wat naar voren komt uit de verschillende tabellen van de website *Arnhem in Cijfers*.

kental sociale cohesie, Wijken							
	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Centrum	4,7	4,8	5,2	4,9	4,8	4,8	4,6
Spijkerkwartier	5,0	5,1	5,2	5,2	5,3	5,2	5,3
Arnhemse Broek	4,8	4,9	5,4	4,5	5,0	5,0	4,8
Presikhaaf-West	4,7	4,7	5,0	4,7	5,1	4,8	5,0
Presikhaaf-Oost	5,6	6,1	5,8	5,6	5,8	5,6	5,4
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	5,4	5,8	6,2	6,1	5,9	6,1	5,9
Klarendal	5,0	4,8	5,4	5,3	5,6	5,8	5,8
Velpenweg e.o.	6,5	6,7	7,0	7,0	6,4	6,6	6,6
Alteveer en Cranevelt	6,6	7,3	6,8	7,0	6,7	6,6	6,9
Geitenkamp	5,5	5,9	5,7	5,5	6,0	5,7	5,7
Monnikenhuizen	6,1	6,2	6,6	5,8	5,9	6,1	6,1
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	6,3	7,0	6,9	6,8	6,6	6,6	6,8
Schaarsbergen e.o.	6,3	7,1	6,6	6,6	6,3	6,5	6,5
Heijenoord / Lombok	6,3	6,8	6,9	6,7	7,0	6,7	6,9
Klingelbeek	6,9	7,0	7,3	7,0	6,9	6,8	7,0
Malburgen-West	4,6	4,4	5,4	5,2	5,3	5,3	5,4
Malburgen-Oost (Noord)	4,9	4,8	5,3	5,0	5,2	5,3	5,3
Malburgen-Oost (Zuid)	5,0	4,7	4,9	4,8	5,2	5,2	5,2
Vredenburg / Kronenburg	5,5	5,6	5,5	5,3	5,3	5,4	5,4
Elden	7,3	7,3	7,3	7,1	7,0	7,0	6,6
Elderveld	5,7	6,1	6,2	6,1	6,1	6,1	5,9
De Laar	5,6	5,9	5,8	5,7	5,7	5,6	5,7
Rijkerswoerd	5,3	6,1	5,8	5,5	5,8	5,7	5,8
Schuytgraaf	-	-	6,8	6,2	6,5	6,4	6,2
Gemiddelde	-	-	-	-	-	-	-

Afbeelding 7. Kental sociale cohesie. Bron: Arnhem in Cijfers

2.3 De ongelijke verdeling

De sociale cohesie (afbeelding 7) was voor het ontstaan van het Modekwartier nog relatief laag. Ook de toestand waarin veel bewoners van de wijk Klarendal verkeerden was niet optimaal. Zoals ik eerder heb aangehaald is het Modekwartier ontstaan, omdat er vanuit veel hoeken uit de samenleving naar voren kwam dat deze wijk niet veilig was en er naar een manier gezocht werd om deze wijk te verbeteren. Hoewel de wijk ten eerste ontstaan is vanuit een postmoderne gedachte van de *ecology of fear*, speelt er nog een ander postmodern kenmerk mee bij de totstandkoming van het Modekwartier.

In de postmoderne wereld is er een grote tegenstelling te zien tussen arm en rijk. Saskia Sassen stelt dat er een nieuwe vorm van personeel ontstaat, bestaande uit vooral allochtonen en minderheden. Deze groep mensen neemt de banen over die vroeger uitgevoerd werden door de vrouw of moeder in het gezin, te denken valt aan:

kindermeisjes, schoonmakers en honden uitlaatsdiensten.¹²⁹ De arme laag uit de bevolking, krijgt de banen toebedeeld die voorheen onderdeel waren van het huishouden.

Soja kaart aan dat deze tegenstelling in de postmoderne tijd in Amerika niveaus had bereikt die voor het laatst zichtbaar waren tijdens de grote depressie. De tegenstelling is dan ook het beste terug te zien in grote postmetropolen als New York en Los Angeles. In de postmoderne stad werd er geprobeerd om deze ongelijkheid te normaliseren, zoals ook in het eerste hoofdstuk al aangehaald is. Maar Soja stelde dat dit een erg moeilijke opgave is: “it remains the most challenging public and political finding of the literature on urbanism restructuring and needs to be seen as an integral part of postmodern urbanism and postmodern urban politics.”¹³⁰

De ongelijke verdeling kent niet maar een kant, maar speelt zich op verschillende niveaus af. Harvey verdeelde de ongelijke verdeling in vier groepen. De historische-, de constructivistische-, de milieudeskundige- en de geopolitieke interpretatie. Zowel op politiek, militair, bevolkingsgroepen, blootstelling aan ziekten en rijkdom, is er ongelijke verdeling in de wereld te zien. Er is niet alleen een ongelijke verdeling te zien tussen de derde wereldlanden en de westerse landen, maar ook binnen de westerse samenleving zijn er grote verschillen tussen arm en rijk.

Klarendal behoorde tot een van de slechtere wijken van Arnhem. Dit is onder andere te zien in tabellen op de website *Arnhem in Cijfers*. Met name de werkloosheidcijfers en lagere inkomens laten zien dat zij tot een van de ‘slechtere’ wijken behoorde in Arnhem. Door middel van de plannen van minister Vogelaar is geprobeerd deze wijken te verbeteren. Niet alleen werd er naar manieren gezocht om de drugspraktijken terug te dringen, maar ook om de wijk te verbeteren ten aanzien van de bewoners. Op deze manier zouden de bewoners een betere toekomst kunnen krijgen. Niet alleen het idee van de *ecology of fear* speelde dus mee in het verbeteren van de wijk Klarendal, ook werd er gezocht naar een manier om de ongelijke verdeling terug te dringen.

¹²⁹ Sassen (2012): 2

¹³⁰ Soja (2001): 44

2.3.1 Klarendal in cijfers

Hoewel er geprobeerd is om de wijk te verbeteren en dit op veiligheidsniveau ook zeker gelukt is, blijft de ongelijke verdeling nog steeds bestaan in Arnhem. In de postmoderne stad is er een groot verschil tussen arm en rijk. Op verschillende statistieken van de website *Arnhem in Cijfers*, is te zien dat wijken nog steeds erg van elkaar verschillen. In een tabel over de percentages met een laag inkomen in Arnhem is te zien dat in sommige wijken maar 2% een laag inkomen heeft, terwijl dit in andere wijken op kan lopen tot een vijfde van de hele wijk. Daarnaast valt op dat tussen 2007 en 2011 weinig veranderd is in de wijken. De percentages van lage inkomens schommelen tussen de 2% of 3%, maar er zijn geen grote uitschieters te zien, behalve in de wijk Klingelbeek. Klarendal is constant in het percentage van lage inkomens, met 20% in 2011 behoort ze tot de acht wijken met de laagste inkomens.

Naast tabellen over lage inkomens geeft de website *Arnhem in Cijfers* ook informatie over het aantal geregistreerde werkzoekenden in een wijk. Opvallend hierbij is dat in Klarendal in 2001 nog 14,4 procent geregistreerd stond als werkzoekende en in 2014 nog maar 10,4 procent.¹³¹

percentage huishoudens met laag inkomen, 2007-2011					
Wijken	2007	2008	2009	2010	2011
Centrum	15	15	14	15	17
Spijkerkwartier	21	17	17	16	18
Arnhemse Broek	21	22	22	18	20
Presikhaaf-West	20	19	19	18	20
Presikhaaf-Oost	7	8	7	8	9
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	11	13	12	12	13
Klarendal	19	20	17	18	20
Velperweg e.o.	5	5	6	6	7
Alteveer en Cranevelt	3	2	3	4	3
Geitenkamp	17	17	14	16	19
Monnikenhuizen	10	10	8	8	9
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	5	7	9	6	7
Schaarsbergen e.o.	11	7	12	8	9
Heijenoord / Lombok	8	9	8	8	8
Klingelbeek	9	5	10	12	15
Malburgen-West	22	22	20	18	19
Malburgen-Oost (Noord)	17	14	13	13	15
Malburgen-Oost (Zuid)	23	21	21	20	22
Elderveld	8	7	7	7	8
De Laar	8	7	7	9	10
Rijkerswoerd	6	6	6	7	7
Schuytgraaf	6	5	4	5	6
Gemiddelde	-	-	-	-	-

Afbeelding 8. Percentage huishoudens met laag inkomen.
Bron: Arnhem in Cijfers

¹³¹ Zie afbeelding 9

percentage geregistreerde werkzoekenden, Wijken uit Gemeente Arnhem								
	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2014
Centrum	7,5	7,6	10,5	7,1	5,8	6,2	6,1	7,4
Spijkerkwartier	10,5	12,1	12,5	8,0	6,6	7,7	7,8	7,6
Arnhemse Broek	13,6	13,8	16,1	13,6	11,6	11,5	11,8	11,7
Presikhaaf-West	12,6	13,1	16,5	13,3	11,4	11,6	12,2	12,5
Presikhaaf-Oost	5,8	7,6	9,3	8,1	6,2	6,6	7,7	7,9
St.Marten/Sonsbeek-Zuid	8,1	8,5	9,4	6,9	4,9	5,4	6,3	7,0
Klarendal	14,4	14,8	17,3	13,6	11,4	10,3	10,7	10,4
Velperweg e.o.	4,2	4,4	5,6	4,6	3,4	3,7	4,1	4,6
Alteveer en Cranevelt	3,8	3,5	4,6	3,5	2,7	2,9	3,8	4,9
Geitenkamp	12,9	15,8	19,2	15,6	12,9	12,2	14,8	14,8
Monnikenhuizen	7,0	6,2	8,7	6,3	5,7	6,1	6,6	8,6
Burgemeesterswijk / Hoogkamp	4,1	4,6	5,1	3,7	3,3	2,7	3,3	4,0
Schaarsbergen e.o.	2,8	3,1	3,0	2,9	2,3	1,8	3,0	3,3
Heijenoord / Lombok	6,7	6,9	7,2	5,4	4,8	4,1	5,5	6,1
Klingelbeek	2,0	3,0	4,5	2,1	2,1	2,5	3,0	4,0
Malburgen-West	16,4	17,6	16,9	11,7	11,5	11,1	12,8	12,8
Malburgen-Oost (Noord)	13,7	15,6	19,1	12,8	9,8	9,6	10,0	11,0
Malburgen-Oost (Zuid)	18,2	19,1	20,3	16,7	16,5	16,8	15,8	16,7
Vredenburg / Kronenburg	8,0	9,1	10,8	9,4	8,9	9,3	9,0	9,3
Elden	2,3	2,5	3,6	3,3	2,2	3,2	3,5	5,3
Elderveld	4,6	5,8	7,3	6,1	5,6	6,1	6,5	8,2
De Laar	5,9	6,0	8,1	6,2	5,1	6,3	6,8	8,7
Rijkerswoerd	4,0	5,0	6,7	5,4	4,7	5,2	5,9	7,0
Schuytgraaf	2,3	1,3	5,9	3,5	3,0	3,7	4,5	5,7
Gemiddelde	8,5	9,3	11,0	8,5	7,2	7,3	7,8	8,6

Afbeelding 9. Percentage geregistreerde werkzoekenden. Bron: Arnhem in Cijfers

2.4 Een nieuwe *structure of feeling*?

In de bovengenoemde voorbeelden lijkt het Modekwartier nog erg veel gelijkenissen te tonen met de *structure of feeling* van het postmodernisme. Zowel de *ecology of fear* als de ongelijke verdeling zijn nog steeds zichtbaar in Klarendal en het Modekwartier. De ontwikkelingen lijken een radicalisering te zijn van de *structure of feeling* van het postmodernisme. Hoewel de ongelijke verdeling nog steeds zichtbaar is, zijn er ook initiatieven gestart in het Modekwartier en de wijk Klarendal, die niet geheel aansluiten bij de *structure of feeling* van het postmodernisme. Ik zal deze ontwikkelingen in de volgende subparagrafen verder toelichten.

De nieuwe ontwikkelingen die niet geheel aansluiten bij het postmodernisme, lijken aan te sluiten bij een nieuwe *structure of feeling*. De laatste jaren komt uit verschillende hoeken van de samenleving naar voren, dat het postmodernisme van Jameson voorbij is en dat we te maken hebben met een nieuwe culturele dominant. Wat

deze nieuwe *structure of feeling* precies inhoudt is nog niet helemaal duidelijke, omdat er zoveel verschillende theoretici over spreken die veel verschillende termen gebruiken. Voorbeelden van deze post-postmodernismen zijn: altermodernisme, automodernisme, digimodernisme, hypermodernisme en het metamodernisme.

Gilles Lipovetsky kaart aan dat het postmodernisme plaats heeft gemaakt voor het hypermodernisme. Volgens Lipovetsky worden in het hypermodernisme de waarden van het modernisme geherintroduceerd. Dit gebeurt echter op een extreme manier waardoor ze betekenisloos worden. De culturele praktijken en sociale relaties van vandaag de dag zijn intrinsiek betekenisloos geworden.¹³²

Alan Kirby stelt dat het huidige paradigma hoort bij digimodernisme en pseudomodernisme. In het digimodernisme is tevens een breuk te zien met het postmodernisme en een voortzetting van het modernisme. Het digimodernisme wordt gekenmerkt door een nieuwe vorm van tekstualiteit, die gekenmerkt wordt door vooruitgang, toevalligheid, verdwijning en anonimiteit.¹³³

Robert Samuels stelt dat de huidige tijd hoort bij het automodernisme. Het automodernisme gaat ervan uit dat er een correlatie is tussen de automatisering van technologie en de menselijke autonomie.¹³⁴

Nicholas Bourriaud kwam met de term altermodernisme. Het is een synthese tussen het modernisme en het postkolonialisme. Hij kaart aan dat onze huidige moderne tijd niet langer gekarakteriseerd kan worden door het moderne discours van de universele blanke, westerse man, of de postmoderne deconstructie.¹³⁵

In mijn onderzoek ga ik dieper in op het metamodernisme, omdat deze *structure of feeling* naar mijn idee het beste aansluit bij de huidige ontwikkelingen. Aan de hand van voorbeelden zal ik dit duidelijk maken.

2.4.1 Het metamodernisme

Timotheus Vermeulen en Robin van den Akker constateren in hun artikel 'Notes on Metamodernism', dat de tijd van de culturele dominant, het postmodernisme, voorbij is en dat het metamodernisme deze plek inneemt: "Metamodernism, as we see it, is neither a residual nor an emergent structure of feeling, but the dominant cultural logic of

¹³² Akker, van den & Vermeulen (2010): 3

¹³³ Idem.

¹³⁴ Idem.

¹³⁵ Idem.

contemporary modernity.”¹³⁶ Zij stellen dat het postmodernisme niet meer past bij onze huidige tijd en dat er een nieuwe periode is aangebroken. Zij noemen dit het metamodernisme: “The postmodern years of plenty, pastiche, and parataxis are over.”¹³⁷ De nieuwe generatie van kunstenaars laten de kenmerken van het postmodernisme achter zich en richten zich in plaats daarvan op: “aesthetical notions of reconstruction, myth, and metaxis.”¹³⁸ Van den Akker en Vermeulen stellen dat deze aspecten niet aansluiten bij het postmodernisme. In deze nieuwe *structure of feeling* komen hoop en oprechtheid naar voren.¹³⁹ In een lezing tijdens het symposium *A New Dawn* die plaats vond op 24 mei 2013, omschrijven van den Akker en Vermeulen vijf trends die in het metamodernisme naar voren komen.¹⁴⁰

Ten eerste is er in het metamodernisme een terugkeer te zien naar het grote verhaal uit het modernisme. Tijdens het postmodernisme wordt er gesteld dat deze grote verhalen allemaal tot rampen leidden. Daarom gingen zij de grote verhalen deconstrueren. Vanaf het jaar 2000 is er opeens een terugkeer te zien naar het grote verhaal. Het is geen vorm van naïviteit, de mensen weten van de problemen die grote verhalen voort hebben gebracht in de geschiedenis. Ondanks dit, willen zij toch proberen weer iets op te bouwen door middel van grote verhalen.¹⁴¹ Het tweede kenmerk is sociaal-politiek engagement. Door de financiële crisis en de ecologische crisis wordt er gezocht naar oplossingen. Er wordt nagedacht over hoe we de wereld kunnen verbeteren ondanks dat dit gevaarlijk kan zijn.¹⁴² Het derde kenmerk is *new sincerity*, of oprechtheid. Deze ontwikkeling zet zich af tegen de ironie van het postmodernisme. Tegelijkertijd is de nieuwe generatie wel opgegroeid met ironie in het postmodernisme. Ironie zit daarom in ons, dus dit kunnen we nooit helemaal kwijt raken. Oprechtheid is hierdoor wel performatief.¹⁴³ Als vierde kenmerk wordt vakmanschap aangehaald. In het postmodernisme stond het concept centraal, maar sinds de beginjaren van de 21ste eeuw is er een terugkeer te zien naar vakmanschap.

¹³⁶ Akker, Robin van den & Vermeulen, Tim. (2013) ‘Het nieuwe tijdperk: metamodernisme, Een verlangen naar oprechtheid’, *De Groene Amsterdammer*. <https://www.groene.nl/artikel/een-verlangen-naar-oprechtheid> (10 juni 2015)

¹³⁷ Akker, van den & Vermeulen (2010): 1

¹³⁸ Akker, van den & Vermeulen (2010): 2

¹³⁹ Akker, van den & Vermeulen (2010): 2

¹⁴⁰ Lezing ‘A New Dawn’, Robin van den Akker & Tim Vermeulen (24 mei 2013) Enschede: <https://vimeo.com/68843224> (22 juni 2015)

¹⁴¹ Idem.

¹⁴² Idem.

¹⁴³ Idem.

Mensen gaan weer dingen zelf maken en creëren.¹⁴⁴ Het laatste kenmerk heeft te maken met affect. Hierin staat centraal dat mensen weer meer empathie laten zien en de medemens willen helpen.¹⁴⁵

Er is meer aandacht voor oprechtheid, hoop en affect, kenmerken die ingaan tegen de ironie en deconstructie van het postmodernisme. Van den Akker en Vermeulen constateren dat het postmodernisme niet langer past bij de huidige tijdsgeest. Hoewel het metamodernisme na het postmodernisme komt, bezit het nog wel kenmerken van het postmodernisme en ook van het modernisme. Dit klinkt ingewikkeld en in zekere zin is het in eerste instantie moeilijk te vatten. Het metamodernisme bevindt zich ontologisch gezien tussen het modernisme en het postmodernisme, maar historische gezien komt het na deze twee –ismen: “It oscillates between a modern enthusiasm and a postmodern irony, between hope and melancholy between naïveté and knowingness, empathy and apathy, unity and plurality, totality and fragmentation, purity and ambiguity.”¹⁴⁶ Van den Akker en Vermeulen wijzen erop dat deze oscillatie niet als een balans gezien moet worden, maar als een pendel. Zij stellen dat de metamoderne epistemologie en de ontologie beschouwd moeten worden als een ‘beide/geen van beide’ dynamiek. De ontwikkelingen zijn tegelijkertijd modern, postmodern, als geen van beide.¹⁴⁷ Het metamodernisme komt dus historisch gezien na het postmodernisme, waarin een schommeling te zien is tussen de uitgangspunten van het modernisme en het postmodernisme.

In een lezing over het postmodernisme stelt Jameson zich de vraag: “What is so new about all of this? Do we really need the concept of a postmodernism?” Eenzelfde vraag die ik bij de *structure of feeling* van het metamodernisme kan stellen. Jameson haalt een punt aan dat erg belangrijk is, niet alleen in dit hoofdstuk, maar in alle hoofdstukken die ik nog zal behandelen. Hij stelt dat bepaalde kenmerken of ontwikkelingen al langer aanwezig kunnen zijn en dus niet nieuw hoeven te zijn, maar ze waren voorheen niet dominant. Er is hierdoor een verschuiving te zien waarbij de kenmerken die voorheen niet dominant waren, de plek innemen van kenmerken die voorheen wel dominant waren. De kenmerken die in het metamodernisme voorkomen zijn dus niet allemaal nieuw, ze kunnen al in eerdere periodes gevonden worden, maar

¹⁴⁴ Idem.

¹⁴⁵ Idem.

¹⁴⁶ Akker, van den & Vermeulen (2010): 5/6

¹⁴⁷ Akker, van den & Vermeulen (2010): 6

voorheen waren deze kenmerken secundair. Ze worden gezien als iets ‘nieuws’ wanneer ze deel gaan uitmaken van de dominante *structure of feeling*.¹⁴⁸ Het is dan ook niet het geval dat er nooit aandacht is geweest voor milieu, duurzaamheid, lokaliteit, functionaliteit, of ambacht, maar in de postmoderne tijd was dit niet de dominante vorm. Door verschillende gebeurtenissen die plaats hebben gevonden, zoals bijvoorbeeld de financiële en ecologische crisissen, verandert het ‘gevoel’ bij veel mensen. Een gevoel waarin er aandacht komt voor duurzaamheid, ambacht, vakmanschap en functionaliteit. Een gevoel dat Robin van den Akker en Timotheus Vermeulen omschrijven als het metamodernisme.

2.4.2 Concretisering nieuwe structure of feeling

In de inleiding heb ik de *structure of feeling* van Raymond Williams al kort aangestipt. De theorie van de *structure of feeling* is in mijn onderzoek van belang, omdat het veranderingen aan kan wijzen in de manier waarop mensen de wereld vormgeven. Niels van Poecke haalt in zijn artikel ‘Beyond Postmodernism Narcolepsy’ aan dat het metamodernisme geen nieuwe kunststroming is die een oude vervangt. Het is een *structure of feeling*, die zichzelf laat zien in verschillende alledaagse en artistieke praktijken. Een *structure of feeling* voor Williams verwijst naar een gemeenschappelijke set van waarden, opvattingen en betekenissen van een cultuur, subcultuur of generatie. Deze waarden zijn vaak vooral terug te zien in de artistieke praktijken van een cultuur, subcultuur of generatie.¹⁴⁹ Een *structure of feeling* laat dus de waardes zien die een bepaalde groep naleeft.

Op het gebied van ongelijke verdeling zijn verschillende nieuwe ontwikkelingen te zien in het Modekwartier. Er wordt gezocht naar manieren om de inwoners in de wijk te laten profiteren van de komst van het Modekwartier. Dit is onder andere te zien bij het initiatief De Wereldkeuken. Het is een restaurant dat op 20 februari 2015 haar deuren opende aan de Klarendalseweg, gelegen in het Modekwartier. Ze omschrijven zichzelf op hun website als: “een kleurrijk restaurant voor iedereen uit Arnhem en daarbuiten. [...] Het is een plek waar ontmoeting staat centraal en waar je lekker kan

¹⁴⁸ Jameson, Fredric. (1982) ‘Postmodernism and Consumer Society’, *Art*. http://art.ucsc.edu/sites/default/files/Jameson_Postmodernism_and_Consumer_Society.pdf (10 juni 2015)

¹⁴⁹ Poecke, Niels. (2014) ‘Beyond Postmodernism Narcolepsy’, *Adbusters* <https://www.adbusters.org/magazine/117/metamodernism.html> (30 mei 2015)

eten voor een redelijke prijs.”¹⁵⁰ Achter De Wereldkeuken gaat echter nog een andere visie schuil. Het is een maatschappelijke onderneming die kansen wil bieden aan inwoners uit Arnhem op het gebied van participatie en toeleiding naar werk.¹⁵¹

In de Wereldkeuken werken mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, met name langdurig werkelozen en mensen met een verstandelijke beperking. Deze mensen worden op weg geholpen om een vak te leren en verdere carrièrestappen te zetten of een invulling te geven in hun leven. Driestroom en de gemeente Arnhem zorgen voor de instroom van leerbanen en praktijkbanen met als ambitie de medewerkers een vaste plek op de arbeidsmarkt te bieden.¹⁵²

Daarnaast is er achter De Wereldkeuken ook een tuin en terras gevestigd. Van Wijk Hoveniers maken hier een tuin in opdracht van Volkshuisvesting en Driestroom. Jacqueline van der Lubbe van Green&So heeft een ontwerpatelier georganiseerd waar mensen uit de buurt Klarendal hun bijdrage konden leveren aan het ontwerp. “De moestuin zal worden onderhouden door cliënten van Driestroom samen met omwonenden. De Wereldkeuken zal hier ook haar kruiden verbouwen voor gerechten en voor heerlijke kruidentheeën.”¹⁵³

Niet alleen De Wereldkeuken is een initiatief waarbij de inwoners elkaar helpen. In de Gelderlander van 26 juni 2015 is een artikel geschreven genaamd ‘Het vangnet van Klarendal’.¹⁵⁴ De wijk Klarendal deelt samen met Sint Marten en Spoorhoek een inloophuis. Het inloophuis Sint Marten geldt als ontmoetingsplek en sociaal vangnet voor inwoners van Klarendal. Schrijver van het artikel, Stephen Friedrichs kaart aan dat nu de overheid de zorg en verantwoordelijkheid steeds meer bij de burger legt, de relevantie van inloopcentra toeneemt. Ook in de bestemmingsplannen van Klarendal is aangegeven dat de zelfredzaamheid een belangrijk punt is voor de wijk Klarendal. In het artikel staat vermeld dat achter de voordeuren van de bewoners soms een hoop leed schuil gaat: sociaal isolement, schulden, depressie en geweld. In het inloophuis is er de kans om elkaar te helpen. Daarnaast worden er ook projecten gestart, zoals de stichting

¹⁵⁰ Wereldkeuken Arnhem (2015). ‘Over ons’, *Wereldkeuken Arnhem*.
<http://www.wereldkeukenarnhem.nl/over-ons> (10 juni 2015)

¹⁵¹ Idem.

¹⁵² Idem.

¹⁵³ Idem.

¹⁵⁴ Friedrichs, Stephen. (2015) ‘Het vangnet van Klarendal’, in: *De Gelderlander*, 26 juni 2015

'Kom op voor een duurzame wijk'. Deze is in juni 2007 formeel opgericht door bewoners van Sint Marten-Sonsbeekkwartier. Zij waren al twee jaar bezig om van hun wijk een echte 'ecowijk' te maken."¹⁵⁵

Deze zoektocht naar meer duurzaamheid en het samen komen in een 'community' sluiten aan bij de *structure of feeling* van het metamodernisme. De metamodernisten kaarten aan dat er in deze tijd weer hoop is en een verlangen naar oprechtheid.¹⁵⁶ Hoop is ook terug te zien in de tabellen van de website *Arnhem in Cijfers*, waaruit blijkt dat de verwachting voor een betere toekomst van de wijk de afgelopen jaren gestegen is.

Oprechtheid en hoop zijn echter ook terug te zien in de hiervoor aangehaalde voorbeelden. Van den Akker en Vermeulen stellen dat het vandaag de dag hip is om ergens om te geven en je in te zetten, utopieën na te streven.¹⁵⁷ "Vijftien jaar geleden was het cool om van zo min mogelijk onder de indruk te zijn." Door de financiële crisis, politieke instabiliteit en de ecologische onzekerheid, zijn echter voor de generatie van nu oprechtheid en hoop de nieuwe dominante gevoelsstructuren.¹⁵⁸ Deze oprechtheid is terug te zien in het feit dat het instaphuis Klarendal met name gerund wordt door vrijwilligers. Ook de Wereldkeuken is oprecht bezig om mensen een nieuwe kans te geven en ze een kans te geven om terug te keren op de arbeidsmarkt.

2.5 Conclusie

Het Modekwartier is gedeeltelijk ontstaan vanuit een postmoderne gedachte over de *ecology of fear*. Klarendal stond op de kaart als een onrustige wijk. De wijk werd door minister Vogelaar op de lijst gezet van 40 wijken die voor verbetering in aanmerking moesten komen. De *ecology of fear*, waar Mike Davis over spreekt, heeft er onder andere voor gezorgd dat het Modekwartier is ontstaan. Daarna heeft de wijk een bewakingssysteem gekregen, wat nog beter aansluiting vindt bij het gedachtegoed van

¹⁵⁵Koppers, Hans. (2009) 'Stichting Kom op voor een duurzame wijk', *St Marten Sonsbeekkwartier*. <http://www.sintmartensonsbeekkwartier.nl/project/stichting-%E2%80%98kom-op-duurzame-wijk%E2%80%99> (26 juni 2015)

¹⁵⁶Akker, Robin van den & Vermeulen, Tim. (2013) 'Het nieuwe tijdperk: metamodernisme, Een verlangen naar oprechtheid', *De Groene Amsterdammer*. <https://www.groene.nl/artikel/een-verlangen-naar-oprechtheid> (10 juni 2015)

¹⁵⁷ Idem.

¹⁵⁸ Idem.

Davis. De wijk moest een veiligere omgeving worden en in de bestemmingsplannen en wijkactieplannen komt dit uitgangspunt nog steeds duidelijk naar voren.

Op het gebied van de ongelijke verdeling is echter een nieuwe ontwikkeling te zien. Hoewel er nog steeds sprake is van arme en rijke buurten in Arnhem, wordt er door middel van initiatieven gezocht om deze ongelijke verdeling aan te pakken. Met het initiatief van de Wereldkeuken in het Modekwartier krijgen bewoners van Arnhem een kans om weer toe te treden tot de arbeidsmarkt, waardoor zij in de toekomst hopelijk een baan zullen vinden. Dit sluit aan bij de metamoderne kenmerken hoop en oprechtheid.

Hoofdstuk 3. Architectuur & eclecticisme in het Modekwartier

In het voorgaande hoofdstuk zijn het thema controle en ongelijke verdeling besproken. Deze twee thema's hebben vooral betrekking op de inwoners van een stad. Een stad bestaat echter uit meer dan alleen de inwoners. De gebouwen die in een stad aanwezig zijn geven ook een bepaald beeld weer van de stad. In dit hoofdstuk zal ik daarom gaan kijken naar de ontwikkelingen die te zien zijn in het Modekwartier op het gebied van architectuur. In hoofdstuk 1 is kort de architectuur van het postmodernisme geïntroduceerd. Jameson stelde zelfs dat de veranderingen van het modernisme naar het postmodernisme het duidelijkst zichtbaar zijn in de architectuur.¹⁵⁹ In dit hoofdstuk zal ik dit thema verder uitwerken en vergelijken met de casestudie van het Modekwartier. Het postmodernisme wordt gekenmerkt door eclecticisme, zoals onder andere Rem Koolhaas en David Harvey naar voren lieten komen in hun analyses van de postmoderne stad. Het eclecticisme zorgt voor een mengelmoes van verschillende stijlen, waarin ook chaos en wanorde ontstaat, stelt Koolhaas.¹⁶⁰ Er werd ontzettend veel bijgebouwd, niet met een sociaal doel als insteek, zoals de modernisten, maar juist met een esthetische visie. De publieke ruimte werd ingedeeld naar esthetiek en er werd weinig rekening gehouden met functie.¹⁶¹

In dit hoofdstuk zal ik de ontwikkelingen in het Modekwartier meten aan de postmoderne stad en de ideeën van Jameson over het postmodernisme. In het Modekwartier wordt er gewerkt vanuit een aantal speerpunten die Volkshuisvesting en de gemeente Arnhem centraal hebben gesteld betreffende de architectuur. De belangrijkste speerpunten zijn: duurzaam bouwen, functionele structuur, organisch en verzorgd Arnhem.¹⁶² Ik maak gebruik van plannen van de gemeente Arnhem en Volkshuisvesting en theoretici als Rem Koolhaas, Jane Jacobs, David Harvey en Edward Soja, om mijn argumenten vorm te geven. Voordat ik begin met de analyse van de architectuur zal ik eerst kort een stuk geschiedenis van de wijk Klarendal beschrijven, zoals ik ook in hoofdstuk 2 heb gedaan. In dit hoofdstuk zal ik mij echter alleen richten op de geschiedenis van de architectuur en structuur. De vraag die centraal staat in dit

¹⁵⁹ Jameson (1992): 143/144

¹⁶⁰ Koolhaas. (2002): 175

¹⁶¹ Harvey. (1990): 66

¹⁶² Gemeente Arnhem (2012) 'Bestemmingsplan Klarendal – Sint Marten 2012' in: Gemeente Arnhem. http://www.arnhem.nl/ruimtelijkeplannen/plannen/NL.IMRO.0202.735-/NL.IMRO.0202.735-0201/t_NL.IMRO.0202.735-0201_2.3.html (16 mei 2015)

hoofdstuk luidt: Hoe verhouden de huidige ontwikkelingen in de architectuur en het eclecticisme zich tot de *structure of feeling* van de postmoderne stad?

3.1 Introductie architectuur Klarendal & Modekwartier

Klarendal is een 19^e, vroeg 20^e eeuwse wijk en is gebouwd tegen het historische centrum van Arnhem aan.¹⁶³ De wijk bestaat uit veelal eenvoudige kleine arbeiderswoningen en enkele luxere woningen.¹⁶⁴ Het team van Stipo, dat een onderzoek heeft uitgevoerd naar het Modekwartier in opdracht van Atelier Rijksbouwmeester en in samenspraak met gemeente Arnhem, stelt dat Klarendal een authentieke volkswijk is met een grote variatie aan vooral kleinere woningen.”¹⁶⁵

Stipo heeft in haar rapport over de wijk Klarendal en het Modekwartier ook een belangrijk stuk geschiedenis meegenomen betreffende de structuur en architectuur die de wijk Klarendal door de jaren heen gekend heeft. “Klarendal is een 19^e eeuwse uitbreiding buiten de stadsmuren van Arnhem en diende om de toestroom van arbeiders te faciliteren.”¹⁶⁶ De arbeiders kwamen naar Arnhem voor de afbraak van de vestingwerken, de aanleg van de singels en spoorwegen en de stadsuitleg.¹⁶⁷

Klarendal is geen grootschalig geplande wijk, stelt Stipo in haar rapport. De bebouwing in Klarendal is vanaf circa 1830 geleidelijk gegroeid van Velperpoort langs de Hommelseweg, Klarendalseweg en Rosendaalstraat. Tussen de woningen langs de uitvalswegen werden door kleine aannemers, aan nieuwe straten steeds meer arbeiderswoningen gebouwd. Een grote invloed op de wijk Klarendal was de aanleg in 1856 van de spoorlijn die van Arnhem via Zevenaar naar Duitsland reed. De aanleg van de spoordijk heeft een grote invloed op Klarendal gehad, aangezien deze een scheiding tussen de binnenstad en Klarendal vormde. Verbindingen naar het centrum waren nu alleen nog mogelijk via viaducten bij de Hommelseweg en Velperweg.¹⁶⁸

De woonomstandigheden waren gemiddeld gezien erg slecht. Er ontstonden dichtbebouwde krotten zonder riolering. Stipo stelt dan ook dat rond 1905 Klarendal

¹⁶³ Stipo. (2011): 5

¹⁶⁴ Atelier ZZ. (2013): 4

¹⁶⁵ Stipo. (2011): 5

¹⁶⁶ Stipo. (2011): 7

¹⁶⁷ Idem.

¹⁶⁸ Stipo. (2011): 7/8

grotendeels was volgebouwd. De vernieuwing stagneerde vanwege de strengere eisen van de woningwet.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het gebrek aan onderhoud en vernieuwing in de wijk een steeds groter probleem. Dit gold niet alleen voor Klarendal maar ook voor het Spijkerkwartier, de Spoorhoek, Sint Marten en Heijenoord. De buurten waren dichtbevolkt en verwaarloosd, met name de woningen die in bezit van particulieren waren. Een reden daarvoor was dat de overheid de buurt beschouwde als 'te saneren' waardoor investeren voor eigenaren geen optie meer was.¹⁶⁹

De saneringsplannen brachten echter problemen met zich mee, omdat niet alle partijen het met elkaar eens werden over hoe Klarendal vormgegeven moest worden.¹⁷⁰ "In de eerste saneringsplannen van eind jaren zestig werd een kaalslag met grote verkeersdoorbraken voorgesteld, die onderdeel moesten gaan uitmaken van de tweede ring rondom het centrum."¹⁷¹ Vervolgens zouden deze verkeersdoorbraken omringd worden door hoge flatgebouwen. De bewoners waren het niet eens met deze plannen en toonden veel verzet. In 1970 brak er zelfs een oproer uit, waarbij dichtgetimmerde woningen in brand werden gestoken. "Een paar jaar later heeft een aantal wijkbewoners zich verenigd in de Werkgroep Klarendal. Uiteindelijk is er een compromis bereikt door middel van een stadsvernieuwing waarbij renovatie, nieuwbouw en instandhouding werden gecombineerd."¹⁷² Het bestaande stratenpatroon is hierbij niet aangepast.¹⁷³ De stadsvernieuwing heeft het aanzien van Klarendal ingrijpend veranderd. Van de woningen is nu 40% van voor de Tweede Wereldoorlog en de rest grotendeels uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw.¹⁷⁴

3.2 Radicalisering van het postmodernisme: een esthetische visie

Zoals in de paragraaf over de geschiedenis van het Modekwartier en Klarendal duidelijk werd, zijn veel gebouwen afkomstig van na de tweede wereldoorlog. Deze gebouwen

¹⁶⁹ Stipo. (2011): 9

¹⁷⁰ Idem.

¹⁷¹ Idem.

¹⁷² Idem.

¹⁷³ Idem.

¹⁷⁴ Idem

zijn dus nog redelijk nieuw. Toch zijn er ook gebouwen bijgebouwd in het Modekwartier. Om de formule van het Modekwartier compleet te maken, ontstond namelijk het idee om een designhotel met een mode thema te bouwen. Initiatiefnemer was woningstichting Volkshuisvesting, die de bekende Arnhemse mode-illustrator Piet Paris bereid vond om curator te zijn van het hotel.¹⁷⁵ Het hotel bestaat uit drie zones: een stenen voorhuis aan de Sonsbeeksingel, een houten achterhuis dat uitkijkt op het binnenterrein en een transparant glashuis (trappenhuis). De kamers bevinden zich in de stenen voorbouw en de houten achterbouw. Het transparante glashuis fungeert als entree, trappenhuis en gangruimte naar de kamers. De lift bevindt zich in het houten achterhuis, waardoor het transparante karakter van het glashuis niet verstoord wordt,¹⁷⁶ stelt Lavooij in zijn analyse van het hotel *Modez*. De vormtaal van de bouwmasa is een knipoog naar de bestaande morfologie en typologie in Klarendal.¹⁷⁷ Het stenen voorhuis is een wat soepele verwijzing naar het traditionele Klarendalse onder- en bovenhuis met puntdak, zoals dat voor de stadsvernieuwing veel voorkwam in straten als de Johannastraat. Het transparante glashuis is gericht op het Elly Lamakerplantsoen. Op dit plantsoen bevindt zich het terras van het café-restaurant *Caspar* dat op de begane grond van *Modez* is gevestigd.¹⁷⁸ Berry Kessels, werknemer bij Volkshuisvesting, laat daarnaast in een interview weten dat ook nagedacht is over de manier waarop de bakstenen van het gebouw geplaatst zijn. De architecten hebben een patroon gecreëerd wat op een soort borduurwerk moet lijken. Dit hebben zij gedaan door de bakstenen niet plat te metselen, zoals normaal gedaan wordt, maar door ze te kantelen. De bakstenen worden normaal op dit punt aan elkaar gemetseld, maar nu is dit aan de buitenkant te zien, waardoor er een

Afbeelding 10. Patroon bakstenen hotel *Modez*. Bron: NEXIT

¹⁷⁵ Idem.

¹⁷⁶ Lavooij, Wim. (2014) *Arnhem in beweging architectuur en stedenbouw vanaf 1980*. Arnhem: uitgeverij Boekschap. p. 141

¹⁷⁷ NEXIT. (2012) 'Hotel Modez Arnhem', NEXIT. <http://www.nexitarchitecten.nl/project/hotel-modez-arnhem> (20 mei 2015)

¹⁷⁸ Lavooij. (2014): 141

soort patroon ontstaat. Het patroon verwijst naar het Modekwartier waarin ambacht zoals borduren weer centraal komt te staan en het zorgt ervoor dat er een textiele ervaring optreedt wanneer je het gebouw ziet.¹⁷⁹

Het gebouw is ontworpen door NEXIT. Voor het modeconcept in het interieur van het hotel werkte NEXIT samen met Piet Paris, waarmee werd gestuurd op een selectie van in Arnhem opgeleide modeontwerpers en designers die allen een eigen kamer inrichtten.¹⁸⁰ Er zijn in totaal twintig kamers, in het voorhuis zijn er tien kamers en in het achterhuis ook tien. Er is hierin onderscheid gemaakt tussen de thema's in het voorhuis en het achterhuis. "Onder meer Bas Kusters, Humanoid, Francisco van Benthum en Monique van Heist hebben een kamer ingericht."¹⁸¹ De tien kamers in het voorhuis zijn gewijd aan een bepaalde ontwerper, zoals bijvoorbeeld Piet Paris. In het achterhuis zijn er tien ambachtskamers gevestigd. Deze kamers zijn wel gekoppeld aan een bepaalde ontwerper, maar de ontwerpers hebben zich in deze kamers gefocust op een specifiek thema, zoals bijvoorbeeld een printkamer, borduurkamer of breikamer.

Hotel *Modez* kan gezien worden als een visitekaartje, het is een hotel maar tegelijkertijd ook een museum, dat het Modekwartier meer op de kaart zet. Hotel *Modez* verwijst op een esthetische manier terug naar Klarendal. De architecten hebben alles uit de kast gehaald om een interessant gebouw neer te zetten. Deze esthetische functie sluit aan bij het postmodernisme, waarin de esthetisering van gebouwen centraal staat. Hotel *Modez* is een geheel nieuw gebouw, afgerond in 2012. Dit gebouw lijkt nog steeds aansluiting te vinden bij de postmoderne gedachte waarin de esthetische functie centraal staat. Dit komt mede door het feit dat het hotel dient als een visitekaartje.

Afbeelding 11. Hotel *Modez*. Bron: NEXIT

¹⁷⁹ Interview met Berry Kessels. (2 juni 2015) Arnhem.

¹⁸⁰ NEXIT. (2012) 'Hotel Modez Arnhem', NEXIT. <http://www.nexitarchitecten.nl/project/hotel-modez-arnhem> (20 mei 2015)

¹⁸¹ Blommaert, Hans. (2012) 'Hotel Modez geopend in Arnhem' <http://www.nu.nl/overig/2910415/hotel-modez-geopend-in-arnhem.html> (22 mei 2015)

Daarnaast zijn de bakstenen naar buiten gekeerd waardoor er een soort patroon ontstaat, wat bijdraagt aan de esthetisering van het gebouw.

Echter niet alleen de esthetisering speelt een rol bij hotel *Modez*. Ook het thema van eclecticisme is terug te zien in het gebouw. Harvey kaart aan dat de architectuur in het postmodernisme gezien kan worden als een collage, waarin nieuwe en oude bouwstijlen elkaar afwisselen.¹⁸² Bij hotel *Modez* is eenzelfde soort collage te zien. Ten eerste is er een verwijzing te zien naar het verleden van Klarendal. Het stenen voorhuis is een soepele verwijzing naar het traditionele Klarendalse onder- en bovenhuis met puntdak. Daarnaast zijn de architecten voor een eigentijdse invulling gegaan met het linker gebouw, waarin zij de bakstenen een nieuw patroon hebben gegeven. Ook het glazentussenhuis heeft haar eigen functie gekregen, het zorgt er mede voor dat er een mooi uitzicht is vanuit het hotel, op het terras van *Caspar*. Hotel *Modez* is dus gebaseerd op zowel oude als nieuwe bouwstijlen, maar heeft deze wel in haar eigen vorm gegoten en er een eigen invulling aan gegeven.

Niet alleen bij het exterieur is er sprake van een eclectische mix, ook het interieur vervult eenzelfde soort functie. Zoals ik al aanhaalde, vervult *Modez* tevens de functie van een museum. Alle ruimtes in het hotel hebben te maken met mode. “De gasten ontbijten als het ware in de werkkamer van een couturier en de lift is ingericht als modemuseum die gebruikers bij elke verdieping langs modefotografie en illustraties leidt”, schrijft Hans Blommaert in zijn artikel voor nu.nl over de opening van *Modez*.¹⁸³ Het hotel dient daarom ook niet alleen als hotel, maar mag ook gezien worden als museum, stelt Piet Paris.¹⁸⁴ Hierdoor is er niet alleen een eclectische mix te zien in het uiterlijk van het gebouw, maar ook in de invulling van het gebouw: een hotel, café en museum in één.

3.3 Een nieuwe *structure of feeling*?

Net als in het vorige hoofdstuk is er een duidelijk verband te zien tussen de ontwikkelingen in het Modekwartier en de postmoderne stad. In eerste instantie lijkt de architectuur nog aan te sluiten bij de *structure of feeling* van het postmodernisme.

¹⁸² Harvey (1990): 66

¹⁸³ Blommaert, Hans. (2012) ‘Hotel Modez geopend in Arnhem’
<http://www.nu.nl/overig/2910415/hotel-modez-geopend-in-arnhem.html> (22 mei 2015)

¹⁸⁴ Lavooij. (2014): 141

Echter zijn ook op het gebied van architectuur ontwikkelingen zichtbaar die niet aansluiten bij de *structure of feeling* van het postmodernisme. Uit de bestemmingsplannen van Klarendal komen twee tegenstrijdige visies naar voren. Aan de ene kant wordt er gezocht naar functionaliteit, duurzaamheid, en herwaardering, maar aan de andere kant wordt er gekeken naar esthetiek. De culturele dominant van het postmodernisme werd gekenmerkt door een esthetische visie ten opzichte van een sociale visie van de modernisten. Daarbij kwam dat hiërarchie ontbrak en er alsmaar bijgebouwd werd. In het Modekwartier is er een andere tendens te zien, waarbij er juist niet veel bijgebouwd wordt, maar er een herwaardering en transformering van oude gebouwen ontstaat. Dit is een ontwikkeling die sterk aansluit bij de ideeën van Jane Jacobs. In de volgende drie subparagrafen zal ik de nieuwe ontwikkelingen bespreken die er in het Modekwartier zichtbaar zijn en die niet aansluiten bij de postmoderne *structure of feeling* zoals ik die in hoofdstuk 1 besproken heb. Ik zal ze meten, aan de in het hoofdstuk 2 eerder besproken *structure of feeling* van het metamodernisme.

3.3.1 'New ideas need old buildings'

Hoewel in Hotel *Modez* het esthetische kenmerk van het postmodernisme goed terug te zien is, zijn er ook ontwikkelingen in het Modekwartier gaande die niet aansluiten bij de postmoderne stad. Een eerste voorbeeld hiervan is de manier waarop het Modekwartier is vormgegeven. De winkels in het Modekwartier zijn gevestigd in al bestaande gebouwen. Zoals uit de analyse van Stipo is gebleken, zijn de panden die in Klarendal gevestigd zijn veelal afkomstig uit de jaren zeventig en tachtig. De ingrepen die zij willen maken bij de gebouwen hebben niet te maken met sloop en heropbouw, omdat de gebouwen nog 'nieuw' en goed bruikbaar zijn. Stipo omschrijft deze aanpak als een organisch vernieuwingstempo, met een aanpak gericht op katalyseren met niet-woonfuncties, in plaats van 'uitgummen en nieuwbouwen' via grootschaliger sloop-nieuwbouw.¹⁸⁵ Daarnaast kaart Stipo aan dat door middel van deze organische manier van werken, de historische kwaliteiten van de wijk en de sociaal-economische structuur beter behouden blijven voor de wijk.¹⁸⁶ Wel hebben de gebouwen waar de modeontwerpers in gevestigd zijn soms een andere uitstraling dan de huizen waarin gewoond wordt. De winkels zien er beter onderhouden uit, de vensters lijken recentelijk

¹⁸⁵ Stipo (2011): 19

¹⁸⁶ Idem.

te zijn geverfd, waardoor de uitstraling van de wijk een positief effect krijgt. Uit een interview met Berry Kessels, verantwoordelijke over het Modekwartier bij Volkshuisvesting, blijkt dat mijn aanname juist is en de winkels om de zes jaar onderhouden worden.¹⁸⁷

Er is gekozen om de gebouwen die Volkshuisvesting heeft opgekocht een nieuwe invulling te geven. Deze gedachte sluit aan bij de ideeën die al in 1961 gepubliceerd werden door Jane Jacobs, een Amerikaans-Canadese publiciste en stadsactiviste. In haar boek *The Death and Life of Great American Cities*, gaat Jane Jacobs onder andere in op *the need for aged buildings*, in het citaat hieronder wordt haar idee over oude gebouwen duidelijk:

Cities need old buildings so badly it is probably impossible for vigorous streets and districts to grow without them [...] for really new ideas of any kind—no matter how ultimately profitable or otherwise successful some of them might prove to be—there is no leeway for such chancy trial, error and experimentation in the high-overhead economy of new construction. Old ideas can sometimes use new buildings. New ideas must use old buildings.¹⁸⁸

Jacobs pleit ervoor dat oude gebouwen aanwezig moeten zijn in een stad. Oude gebouwen moeten naast nieuwe gebouwen bestaan, want als een stad alleen nieuwe gebouwen heeft zal dit gevolgen hebben: “the enterprise that can exist there are automatically limited to those that can support the high costs of new construction.”¹⁸⁹ Ten eerste is deze gedachte dus een manier om ervoor te zorgen dat er niet alleen arme en rijke wijken zijn, maar er een mengelmoes ontstaat, niet alleen in de architectuur, maar ook in de bewoners samenstelling. Daarnaast gaat Jacobs verder met de stelling dat nieuwe ideeën oude gebouwen moeten gebruiken. Zij haalt hierbij ook voorbeelden aan van ondernemers die zich veelal in oude gebouwen vestigen, zoals: buurtcafés, goede boekenwinkels, antiek dealers, galerieën, muziekinstrumentwinkels en kunstproducten.¹⁹⁰ Voorbeelden die zich veelal in nieuwe gebouwen vestigen zijn: restaurantketens, ketens van grote winkels, banken, schoenenwinkels, kunst musea en

¹⁸⁷ Interview met Berry Kessels. (2 juni 2015) Arnhem.

¹⁸⁸ Jacobs, Jane (1961) *The Death and Life of Great American Cities*. p. 200, 201

¹⁸⁹ Jacobs. (1961): 200

¹⁹⁰ Jacobs. (1961): 200, 201

supermarkten.¹⁹¹ De voorbeelden die Jacobs aanhaalt, van ondernemers die zich vaak in 'oude' gebouwen vestigen komen redelijk overeen met de invulling die er gegeven is aan de gebouwen die Volkshuisvesting heeft opgekocht. Er zijn vooral kunstproducten te koop van jonge ontwerpers en er zijn geen grote ketens gevestigd.

De gebouwen die Volkshuisvesting heeft opgekocht waren er vaak slecht aan toe, laat Berry Kessels in een interview weten. Vorige eigenaren hadden de binnenkant van de gebouwen opgedeeld in zoveel mogelijk kamers, waardoor er bijvoorbeeld in meerdere gebouwen cruciale balken waren weggehaald. Een eerste aanpak was dan ook de veiligheid van deze gebouwen terug te halen door de constructie aan te passen. Daarnaast was ook de buitenkant verslechterd. Het uitgangspunt dat vooral centraal staat bij deze opgekochte gebouwen is: gebouwen laten schitteren in hun oude glorie. Er zijn dan ook weinig transformerende aanpassingen gedaan, wel zijn de gebouwen opnieuw geverfd en opgeknapt, om ze weer te laten 'schitteren' zoals Kessels dat aangaf in het interview.¹⁹²

Het idee om oude panden een nieuwe herbestemming te geven, zoals gebeurd is in het Modekwartier, is dus niet nieuw. Echter wel interessant, is het feit dat Jane Jacobs steeds vaker aangehaald wordt in het huidige debat rondom de stad. In verschillende lezingen bij het festival *Ruimtekoers* in Arnhem, werd Jacobs aangehaald. Zij wordt met name interessant geacht vanwege de grote leegstand die er op steeds meer plekken zichtbaar is, zowel in kantoorpanden als in winkels, maar ook in woonwijken.¹⁹³ Interessant is het feit dat juist in deze tijd een herwaardering ontstaat voor de ideeën van Jane Jacobs. Gek is het echter niet, gezien de crisis en bezuinigingen is er minder geld om gebouwen bij te bouwen of te slopen en opnieuw te bouwen. Vaak verkeren de gebouwen ook nog in een goede staat, waardoor een sloop niet daadwerkelijk nodig is. Verschillende projecten willen de leegstand die onder andere in kantoorgebouwen en winkelstraten te zien is terugdringen, door nieuwe ideeën in deze 'oude' gebouwen te vestigen. Voorbeelden zijn bijvoorbeeld Strijp-S in Eindhoven¹⁹⁴, Urban Pop-up van Marie-Claire Aarts¹⁹⁵ en Crowdbuilding van Blauwhoed en Space&Matter.¹⁹⁶ Deze

¹⁹¹ Idem.

¹⁹² Interview met Berry Kessels. (2 juni 2015) Arnhem.

¹⁹³ Lezing 'Horror Vacui' Edwin Verdurmen. (17 maart 2015) Arnhem: architectuurcentrum CASA

¹⁹⁴ Strijp-S. (2015) 'Strijp-S Creatief & Cultureel hart van Eindhoven', *Strijp-S* <http://www.strijp-s.nl/nl/home> (30 mei 2015)

¹⁹⁵ Aarts, Marie-Claire. (2015) 'URBAN POPUP: Van leegstaand pand tot industriële lofts'. *URBAN POPUP* <http://www.urbanpopup.nl/> (30 mei 2015)

beweging gaat in tegen de postmoderne gedachte van 'Less is a bore' en het idee van Junkspace van Koolhaas. Junkspace wordt gezien als een virus dat steeds meer om zich heen grijpt en zich steeds maar verder uitbreidt, want: "Junkspace vervangt hiërarchie met opeenhoping en compositie met uitbouw", waarop Koolhaas stelt: "meer en meer, meer is meer."¹⁹⁷ Junkspace stond in het teken van bijbouwen, waarin opeenhoping de boventoon voerde en er meer nagedacht werd over esthetiek dan over sociale of functionele doeleinden.

Heden ten dage is er een verandering te zien in deze gedachtegang of ook wel *structure of feeling*. Niet alleen in het Modekwartier, maar in meerdere steden, zoals bijvoorbeeld Strijp-S in Eindhoven worden oude gebouwen op een nieuwe manier hergebruikt. Opvallend is dat in deze gebouwen zich veelal ondernemers vestigen die afkomstig zijn uit de creatieve industrie, een discipline die vandaag de dag steeds meer naar voren komt en belangrijker wordt geacht. Op de website van de Rijksoverheid wordt zelfs gesteld dat de creatieve industrie een van de snelst groeiende sectoren van de Nederlandse economie is. Deze creatieve sectoren zorgen ervoor dat steden aantrekkelijk worden voor toeristen, bedrijven en bewoners.¹⁹⁸

3.3.2 Eclecticisme in een nieuw jasje

Het idee van Jane Jacobs draagt ook een postmodern kenmerk met zich mee, namelijk het eclecticisme. Niet alleen wil Jacobs een mix zien tussen oude gebouwen en nieuwe gebouwen, maar ook een mix tussen leeftijd en een menging tussen verkeer vrije en niet verkeer vrije straten.¹⁹⁹ Zoals ik eerder aanhaalde stelt Koolhaas dat het postmodernisme gebruik maakt van elke uitvinding die uitbreiding mogelijk maakt, waardoor er ontzettend veel nieuwe gebouwen ontstaan. Daarbij komt dat deze Junkspace desoriëntatie bevordert, hierbij noemt hij voorbeelden als; spiegels en echo's.²⁰⁰ Centraal staat hierbij het eclecticisme, waarin een grote mengelmoes van

¹⁹⁶ Blauwhoed en Space&Matter (2015) 'Crowdbuilding.nl: Blauwhoed en Space&Matter lanceren platform voor leegstaande kantoren', *Blauwhoed* <http://blauwhoed.nl/crowdbuildingnl-blauwhoed-en-spacematter-lanceren-voor-leegstaande-kantoren> (30 mei 2015)

¹⁹⁷ Koolhaas. (2002): 176

¹⁹⁸ Rijksoverheid (Z.j.) 'Topsector Creatieve Industrie', *Rijksoverheid*. <http://www.rvo.nl/onderwerpen/innovatief-ondernemen/topsectoren/topsector-creatieve-industrie> (24 mei 2015)

¹⁹⁹ Jencks, Charles (1987) *Post-modernism the classicism in art and architecture*. London: Academy Group Ltd. p. 192

²⁰⁰ Idem.

verschillende stijlen elkaar afwisselen. De postmodernisten waren op zoek naar een esthetisch doel, in plaats van een sociaal doel dat vooral zichtbaar was bij de modernisten. Hoewel het Modekwartier ook een vorm van eclecticisme met zich meedraagt, zowel in de mix tussen de bewoners, als in de gebouwen, is er sprake van een ander soort eclecticisme. Ik zal een voorbeeld aanhalen uit het Modekwartier, waarbij deze nieuwe vorm van eclecticisme terug te zien is.

In 2005 werd het voormalig stationspostkantoor aan de Oude Stationsstraat gesloopt. Het moest plaats maken voor de bouw van station Arnhem Centraal. Het postkantoor was in 1887 naar ontwerp van de toenmalige Rijksbouwmeester Cornelis Hendrik Peters gebouwd. Peters was een fervent aanhanger van de neogotiek en dat is aan het voormalig stationspostkantoor goed te zien, stelt Lavooij. Hoewel er geen bestemming voor het pand bestond, werd er toch besloten om het pand te bewaren.²⁰¹

Afbeelding 12 & 13. Station Klarendal (links)
Oude stationspostkantoor (rechts). Bron. Historisch Klarendal

Lavooij stelt dat de herbouw op de hoek van de Klarendalseweg en de Sonsbeeksingel met enige toeval tot stand is gekomen. Peter Koelewijn is architect en stedenbouwkundige en was medeopsteller van het wijkperspectief 'Klarendal, Kleur en Karakter'.²⁰² In de driehoek Klarendalseweg-Putplein-Sonsbeeksingel stonden nog een aantal oude panden die door drugsdealers bewoond werden. Paul van Rosmalen

²⁰¹ Lavooij. (2014): 149

²⁰² Lavooij. (2014): 149

projectleider bij stichting Volkshuisvesting wilde het Modekwartier een hart geven. Vanuit deze gedachtes viel het oog op het oude stationspostkantoor.²⁰³

Het oude stationspostkantoor werd opnieuw opgebouwd in het Modekwartier. Er is echter gekozen om het gebouw niet in zijn complete staat te herstellen. Er is gekozen om alleen de gevels te gebruiken, de constructie en het interieur zijn geheel nieuw. Net als bij hotel *Modez* is er bij het stationspostkantoor sprake van zowel oude architectuur als een nieuwe toevoeging. Het verschil tussen *Modez* en het nieuwe postkantoor is echter te zien in de functie. *Modez* is meer gericht op esthetiek en is een visitekaartje voor het Modekwartier, terwijl het stationspostkantoor meer gericht is op een functionele bouw.

Deze functionele insteek is terug te zien op de begane grond waar de gevel naar buiten geklapt is, om voldoende ruimte te maken voor het grand café *Goed*.²⁰⁴ Deze aanpak verhoudt zich niet tot het postmodernisme, waarin esthetiek voorrang krijgt op functie. Daarnaast geeft Kessels in het interview aan dat ook de eigenaar van *Goed* veel inspraak heeft gehad in de oplevering van het interieur. Het idee was om rechts een eethoek te creëren en links een muur te plaatsen. De eigenaar wilde echter dat de eethoek zowel links als rechts geplaatst werd.²⁰⁵ De keuze voor een nieuwe constructie en een naar buiten geklapte gevel duiden op de functionaliteit die hier voorrang krijgt op esthetiek.²⁰⁶

Station Klarendal, zoals het stationspostkantoor tegenwoordig genoemd wordt, is meer dan een grand café. Op de verdieping is het monsteratelier van *Arnhem Fashion Factory* gevestigd, dat ontwerpers helpt bij het vervaardigen van de proto-ontwerpen. Tevens is daar de MBO-opleiding Modevak van het ROC Rijn en IJssel gevestigd. In de kap bevinden zich tenslotte twee atelierwoningen.²⁰⁷ Uit deze samenstelling blijkt dat niet alleen in de buitenkant van het Modekwartier, maar ook in de samenstelling van de gebouwen een mengelmoes te zien is van verschillende activiteiten. De ruimtes worden hierdoor optimaal benut, waardoor het functionele, maar daarnaast ook sociale aspect benadrukt wordt.

²⁰³ Idem.

²⁰⁴ Lavooij. (2014): 149

²⁰⁵ Interview met Berry Kessels. (2 juni 2015) Arnhem.

²⁰⁶ Idem.

²⁰⁷ Lavooij. (2014): 141

3.3.3 Herwaardering van Klarendal

Niet alleen zijn er nieuwe gebouwen bijgekomen, of zijn de oude gebouwen getransformeerd en opgeknapt, ook het uiterlijk van Klarendal op het gebied van het stratenpatroon is aangepakt. De gemeente Arnhem was al bezig met het bestraten van heel Arnhem, maar heeft hier in het Modekwartier nog extra geld ingestoken, door de betonnen tegels te vervangen voor gebakken klinkers.²⁰⁸ Gebakken klinkers zien er esthetisch mooier uit dan betonnen klinkers. Een eerste gedachte zou zijn dat er een postmoderne gedachte achter de herwaardering van Klarendal zit. Wanneer ik echter verder lees over gebakken klinkers, wordt duidelijk dat deze ook wel degelijk een andere meerwaarde hebben, ze gaan namelijk veel langer mee dan betonnen klinkers. Gebakken klinkers zijn ten eerste kleurecht, ze bevatten geen kunstmatige kleurstoffen. Daarnaast zijn door het gebruik van klei en de noodzaak van ovens, bakstenen duurder dan betonstenen. De duurzaamheid rechtvaardigt echter de hogere aanschafprijs. Na 30 jaar heeft de baksteen nog steeds een mooie kleur.²⁰⁹ Met deze nieuwe aanpassing in de wijk Klarendal is er een paradox te zien, waarin aan de ene kant een esthetische visie centraal staat, maar aan de andere kant ook nagedacht wordt over de toekomst, haar duurzaamheid en de houdbaarheid van een dergelijk betegelde straat.

3.3.4 Concretisering nieuwe *structure of feeling*

Hoewel er aan de ene kant een radicalisering te zien is van het postmoderne debat, zoals de esthetisering van *Modez*, maar ook de *ecology of fear*, zoals besproken in hoofdstuk 2. Is er aan de andere kant een verandering te zien die niet aansluit bij dit postmoderne debat, zoals uit de drie voorbeelden is gebleken. Aan de ene kant moet de architectuur een bijdrage leveren aan het esthetische beeld van de wijk, het moet immers ook mensen aantrekken en ‘concurreren’ met de binnenstad, die sneller te bereiken is. Aan de andere kant is er meer aandacht voor duurzame keuzes, functionele keuzes en veiligheidsoverwegingen. Ik wil nu gaan kijken of de hiervoor besproken ontwikkelingen passen bij een nieuwe gevoelsstructuur, die de laatste jaren steeds meer naar voren komt.

²⁰⁸ Interview met Berry Kessels. (2 juni 2015) Arnhem.

²⁰⁹ *Excluton*. (2015) ‘Warenkennis’, *Bestrating van gebakken stenen*.

<http://www.excluton.nl/sierbestrating/informatie-en-inspiratie/warenkennis/bestrating-van-gebakken-stenen> (2 juni 2015)

Een nieuwe gevoelsstructuur die de laatste jaren steeds meer van zich laat horen, is het metamodernisme, zoals ook besproken is in hoofdstuk 2. Het metamodernisme is geen kunststroming, maar een gevoelsstructuur, een *structure of feeling*. Na het postmodernisme van Jameson, is er nu een nieuwe culturele dominant, stellen Robin van den Akker en Timotheus Vermeulen, zoals ik in het tweede hoofdstuk ook al naar voren heb laten komen.²¹⁰ Deze nieuwe *structure of feeling* hangt samen met zowel de veranderende kunst als met technologische, economische en politieke ontwikkelingen.

In de kunst zijn het grote verhaal, het politiek engagement, het affect en het vakmanschap teruggekeerd. Tegelijkertijd spatte de droom van *cheap credit* uiteen en werd duidelijk dat ook het kapitalisme zichzelf opnieuw moet uitvinden. Zo zijn de politieke en economische ankers van de jaren negentig op allerlei manieren losgeslagen: het politieke midden viel uiteen, het populisme stak de kop op, er diende zich een ecologische crisis aan en de Occupybeweging ontstond.²¹¹

Het metamodernisme onderscheidt zich van het postmodernisme, maar bij het metamodernisme is er net als bij het postmodernisme, zoals Soja stelt, geen verdwijning van het modernisme in het postmodernisme of een verdwijning van het postmodernisme in het metamodernisme. Simpel gezegd sluit de gevoelsstructuur niet meer aan bij het gevoel dat op dat moment de dominant vormt.²¹²

Een expliciet voorbeeld van een metamoderne architectuur is er nog niet. In het artikel 'Notes on Metamodernism' geven Vermeulen en van den Akker aan dat het lastig is om een metamoderne stijl te definiëren, omdat de opkomende metamoderne stijl zich nog moet onderscheiden van het dominante postmoderne discours.²¹³

In een artikel uit 2011 'Metamodern Architecture' dat geplaatst is in het tijdschrift *ON Urbanism* wordt er echter een duidelijker beeld gevormd van hoe metamoderne architectuur eruit ziet. Zij maken een vergelijking met het werk van Jameson, die op een brede manier naar het postmodernisme en de postmoderne architectuur kijkt. Zij zien de postmoderne architectuur als een architectuur die

²¹⁰ Akker, van den & Vermeulen. (2010): 1

²¹¹ Poel, Daniel van der (2012) 'Wat willen de metamodernisten?', *Metropolism*. <http://metropolism.com/magazine/2012-no4/wat-willen-de-metamodernisten/> (22 mei 2015)

²¹² Soja (1995): 126

²¹³ Akker, van den & Vermeulen. (2010):

geobsedeerd was door frivole uitspraken, formele experimenten en esthetiek.

Postmodernisten waren niet gefocust op functionele beperkingen of ethiek.²¹⁴

Het postmodernisme, wordt zoals Koolhaas stelt, gekenmerkt door functionele beperkingen en een veelvuldigheid aan stijlen en vormen.²¹⁵ De overgang van een postmoderne naar een metamoderne architectuur heeft te maken met verschillende oorzaken. De eerste oorzaak die aangehaald wordt is de financiële crisis. Door de komst van de financiële crisis ontstaat er een tijdperk waarin de frivoliteit, speelsheid en uitbundigheid van het postmodernisme niet aansluiten bij het huidige gevoel van versobering en stijfheid.²¹⁶ Er ontstaat hierdoor interesse voor een *new seriousness* in de architectuur.²¹⁷ Daarnaast wordt ook het respect voor traditie, in tegenstelling tot pastiche en een nadruk op vakmanschap, in tegenstelling tot *stararchitecture*, aangehaald. Hoewel deze praktijken in de architectuur niet nieuw zijn, behoorden zij niet tot de dominante vorm. Vermeulen en van den Akker halen criticus Tom Dyckhof aan die stelt dat de *new seriousness* pas sinds de laatste jaren meer naar de oppervlakte komt.²¹⁸

Ten tweede wordt ook de klimaatcrisis aangehaald als een oorzaak voor de overstap naar een metamoderne architectuur. De laatste jaren is er een groeiend bewustzijn te zien onder de mensen, voor een meer duurzame stedelijke toekomst: "As a consequence, the increasing demand for sustainable design has caused an ethical turn of sorts in our attitude towards the built environment."²¹⁹ In een zoektocht naar duurzamere architectuur, is het voor de architecten belangrijk om in het proces rekening te houden met natuurlijke kenmerken. Zij moeten hun ontwerpen aanpassen aan bijvoorbeeld: zon, regen en wind.²²⁰ Er wordt benadrukt dat dit functionalisme geen terugkeer naar het functionele modernisme betekent, maar ook geen voortzetting van het grenzeloze formalisme van het postmodernisme: "points towards new ways of doing, making and thinking that oscillate between these poles."²²¹

²¹⁴ Akker, Robin van den & Vermeulen, Tim. (2011) 'Metamodern Architecture'. In: Bernd Upmeyer (ed.) *Post-Ideological Urbanism*. Monu Vol. 15 p. 71/72

²¹⁵ Koolhaas.(2002): 176

²¹⁶ Akker, van den & Vermeulen. (2011): 72

²¹⁷ Idem.

²¹⁸ Idem.

²¹⁹ Idem.

²²⁰ Idem.

²²¹ Idem.

Deze eerste twee oorzaken die Vermeulen en van den Akker aanhalen zijn terug te zien in de manier waarop het Modekwartier is ontstaan. In het postmodernisme werd er erg veel bijgebouwd, in het Modekwartier daarentegen wordt er gekozen om de gebouwen te laten staan en er een nieuwe invulling aan te geven. Een keuze die aansluiting lijkt te vinden bij de metamoderne gedachte van duurzaamheid. Het is immers duurzaam om een goed gebouw te laten staan in plaats van te slopen en er iets nieuws voor in de plaats te bouwen. Daarnaast bespaart het ook geld; de gebouwen opknappen is goedkoper dan de gebouwen slopen en opnieuw opbouwen. Het biedt dus zowel financiële als duurzame voordelen. Het is niet voor niets dat er weer terug gegrepen wordt op het werk van Jacobs en dat onder andere bij het festival *Ruimtekoers* in meerdere lezingen haar werk werd aangehaald door Sjors de Vries (Ruimtevolk), Edwin Verdurmen (CASA) en Rudy Stroink (Dutch Spring).²²² Er wordt steeds meer nagedacht over de functie die gebouwen uitdragen, wat ook goed terug te zien is in de bestemmingsplannen van het Modekwartier.

Hoewel er in het Modekwartier nog niet ‘groen’ gebouwd wordt, is dit wellicht ook niet heel gek. De architectuur is namelijk minder flexibel dan andere kunstvormen wanneer het gaat over herstructureren. Architecten kunnen nu eenmaal minder snel reageren, onder andere vanwege de crisis, maar ook vanwege het feit dat een gebouw neerzetten veel tijd vergt.

Whereas some of these metamodern ways of doing, making and thinking have long been anticipated, our crises-ridden moment presses the architectural community to respond with greater urgency to the challenges of our day and age. This might take some time. Unlike the relative flexibility of the other arts, and unlike the relative ease of putting up a temporary pavilion like the Serpentine, architecture requires patience – but respond it will.²²³

Het is daarom moeilijk om te beargumenteren of een stad metamodern is of niet. Een stad kan immers moeilijk afgebroken worden en helemaal opnieuw herbouwd worden. Wat ik wel mee kan wegen, zoals ik in het voorbeeld met Jane Jacobs al gedaan heb, zijn de bestemmingsplannen die achter het Modekwartier en de gebouwen schuil gaan. Het

²²² Lezing ‘Ruimtevol Talkshow – Arnhem halfvol of halfleeg?’, Sjors de Vries, Rudy Stroink, Edwin Verdurmen. (31 maart 2015) Arnhem: Rozet Centre

²²³ Akker, van den & Vermeulen. (2011): 73

idee om oude gebouwen een nieuwe invulling te geven, sluit aan bij duurzaamheid, omdat je hiermee leegstaande panden nieuw leven in blaast, waardoor er minder gebouwen leeg staan.

Daarnaast wordt op de website van Klarendal onder andere geschreven dat Klarendal een duurzame en bijna energie neutrale wijk is. De energievoorzieningen op woning- en wijkniveau zijn verbeterd door isolatie van de woningen, zonneboilers, zonnecollectoren en kleine windmolentjes. Hiervoor is een systeem van gezamenlijke inkoop van isolatiematerialen en installaties opgezet. Voor de bewoners zijn de woonlasten sterk gedaald. De woningcorporatie speelt een belangrijke rol als leverancier van 'woning, energie en beheer'.²²⁴ Ook in dit voorbeeld zijn er geen nieuwe gebouwen gebouwd, maar wordt er wel nagedacht over hoe een wijk duurzamer kan leven en bij kan dragen aan de verbetering van het milieu. Ten slotte is een dergelijke duurzame keuze ook terug te zien in de bestrating van Klarendal, waar gekozen is voor bakstenen in plaats van beton. Hoewel de bakstenen er esthetisch mooier uitzien, zijn ze ook duurzamer dan beton en gaan ze veel langer mee.

Daarnaast is het oude stationspostkantoor in Klarendal opnieuw opgebouwd, bestaande uit een nieuwe structuur en een gevel die naar buiten is geklapt, om zo meer ruimte te creëren voor het terras van het café *Goed*. Dit is een functionele keuze. Bij de modernisten stond het sociale doel centraal in plaats van het esthetische doel bij de postmodernisten. Bij de metamodernisten staat vervolgens functionaliteit centraal. Bij het stationspostkantoor is de gevel naar buiten geklapt vanwege functionele redenen.

3.4 Conclusie

De architectuur in het Modekwartier vertoont aan de ene kant overeenkomsten met het postmodernisme, maar wijkt hier aan de andere kant vanaf. Hoewel er nog steeds sprake is van esthetisering, is er aan de andere kant ruimte voor duurzaamheid, veiligheid en functionaliteit. Deze woorden passen niet bij de *structure of feeling* van het postmodernisme, maar tonen overeenkomsten met een nieuwe *structure of feeling*, van het metamodernisme.

²²⁴Klarendal. (2012) 'Wijkvisie Klarendal: Klarendal 2022, eigenzinnig en ondernemend', *Klarendal*. http://www.klarendal.nl/wp-content/uploads/2014/11/Wijkvisie_Klarendal_2022_Web.pdf (24 mei 2015)

Het is lastig om de architectuur van een stad onder een bepaalde *structure of feeling* te scharen. De architectuur verandert langzamer dan andere disciplines zoals bijvoorbeeld schilderkunst of beeldhouwkunst. Hierin zijn makkelijker veranderingen zichtbaar. Daarom heb ik mij ook vooral gericht op de bestemmingsplannen van de gemeente en Volkshuisvesting. Wat willen zij bereiken met het Modekwartier, wat is hun visie?

De postmoderne architectuur wordt gekenmerkt door eclecticisme. Het Modekwartier laat zien dat eclecticisme ook op een andere manier ingezet kan worden, namelijk door weer een functionele functie aan de gebouwen te geven in plaats van een esthetische. Het postkantoor is hier een goed voorbeeld van. Het gebouw is gedeeltelijk nieuw en gedeeltelijk oud. Het naar buiten vouwen van de gevel geeft tevens aan dat er nagedacht wordt over de functionaliteit van het gebouw die in haar nieuwe vorm dient als grand café.

Het herinrichten van oude gebouwen en de zoektocht naar een meer duurzame wijk zoals deze in de bestemmingsplannen en wijkactieplannen naar voren komen, sluiten aan bij een nieuwe *structure of feeling*. Deze *structure of feeling*, het metamodernisme van Vermeulen en van den Akker, richt zich tevens op meer duurzame ontwikkelingen en een functioneler karakter dat aansluiting vindt in het Modekwartier.

Hoofdstuk 4. Commodificatie in het Modekwartier

In hoofdstuk 1 werd duidelijk dat de postmoderne stad gekenmerkt wordt door grote verschillen tussen arm en rijk, maar dat er ondanks deze verschillen erg veel geconsumeerd wordt. De postmoderne samenleving wordt daarom ook wel *consumer culture* genoemd: “Jameson sees postmodern culture as the culture of the consumer society, the post-World War II stage of late capitalism.”²²⁵ De postmoderne stad wordt gekenmerkt door deze consumerende cultuur. Harvey stelt dat deze consumerende cultuur mede veroorzaakt wordt door de technologische ontwikkelingen.²²⁶

In de inleiding werd aangehaald dat er heden ten dage een verandering te zien is in het stadsbeeld waarin de winkels gevestigd zijn. Steeds meer winkelpanden staan leeg en het middensegment in de stad dreigt weg te vallen. In een ander deel van de stad van Arnhem is echter een nieuwe winkelwijk ontstaan, waarin bijna alle panden juist bezet zijn.²²⁷ Met deze wijk doel ik op het Modekwartier, die ik ook in dit laatste hoofdstuk als casestudie zal gebruiken. Het Modekwartier bevindt zich op een stukje lopen van de binnenstad. De gemeente Arnhem laat weten dat zij het Modekwartier niet wil koppelen aan de binnenstad, omdat de overbrugging van het centrum naar het Modekwartier te ver zou zijn. Er wordt door Stipo, een team dat onderzoek doet op het gebied van stedelijke ontwikkeling, daarom aangeraden om het Modekwartier door te laten groeien en te promoten als een op zichzelf staande wijk, waarin de aandacht wordt gelegd op de modebewuste consument.²²⁸

Voor het Modekwartier wordt er dus gezocht naar een nieuwe visie om deze wijk vorm te geven ten opzichte van de binnenstad. Speerpunten die naar voren komen zijn: wijkeconomie, ondernemerschap, dynamisch en creatief.²²⁹ In dit hoofdstuk zal ik de nieuwe ontwikkelingen in het Modekwartier op gebied van winkelaanbod en producten, meten aan de postmoderne stad waarin commodificatie centraal staat. Is er in het Modekwartier nog steeds sprake van commodificatie of is er iets anders gaande? De vraag die centraal staat in dit hoofdstuk is: Hoe verhouden de huidige ontwikkelingen in

²²⁵ Featherstone (1991): 15

²²⁶ Harvey (1990): 285

²²⁷ De Gelderlander (2013) ‘Modekwartier in Klarendal zit vol’, *de Gelderlander*.

<http://www.gelderlander.nl/regio/arnhem-e-o/arnhem/modekwartier-in-klarendal-zit-vol-1.4129163> (30 maart 2015)

²²⁸ Stipo (2011): 23

²²⁹ Volkshuisvesting (2014) ‘100% Arnhem Jaarverslag 2014’, Volkshuisvesting.

<http://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/nieuws/jaarverslag-2014/index.xml> (12 juni 2015) p. 15, 16

het Modekwartier op het gebied van commodificatie zich tot de *structure of feeling* van de postmoderne stad?

4.1 Introductie commodificatie Klarendal & Modekwartier

In hoofdstuk 2 en 3 is al een groot deel van de geschiedenis van Klarendal beschreven. Ik zal nu kort ingaan op de geschiedenis die zich meer verhoudt tot het thema van commodificatie en de winkelgeschiedenis van de wijk Klarendal.

In 1926 kreeg Klarendal haar eerste moderne winkelcentrum: een winkelgalerij tegen het spoorwegtalud. De Arnhemse architect Gerrit Feenstra tekende het ontwerp. Het moest een exclusief centrum worden en ook bezoekers uit andere wijken trekken. Ondernemers werden pas na een strenge selectie toegelaten, er waren in totaal achttien winkels. De galerij is in 1980 gesloopt vanwege de plannen voor spoorverbreding.²³⁰

Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw waren in de oude wijken nog veel kleine buurtwinkels aanwezig, zoals bakkerijen, slagerijen, kapperszaken, sigarenwinkels en kantoorboekhandels. Opvallend is het grote aantal winkels dat in Klarendal heeft bestaan en hoeveel mensen in dezelfde branche werkzaam waren. Zo kon men in 1960 nog bij zestien verschillende zaken terecht voor bloemen en planten en waren er 32 bakkers gevestigd en 25 cafés.²³¹ Het ging vaak om kleine bedrijfjes met een klantenkring in de directe omgeving, schrijft Stipo in haar rapport over Klarendal. Verder speelde een rol dat Nederland verzuild was en bijvoorbeeld veel rooms-katholieken bij voorkeur in katholieke winkels kochten.²³²

Het hart van Klarendal, de Klarendalseweg en de Hommelseweg, was ten tijde van de stadsvernieuwing in de jaren zeventig grotendeels gespaard gebleven. Dit was een voordeel, want hier waren namelijk veel winkels te vinden. Winkelpanden werden in die tijd doorgaans niet aangekocht. Ze waren te duur of werden bewust niet gesloopt. Het was immers prettig dat er winkels in de wijken aanwezig bleven. Veel winkels moesten echter noodgedwongen sluiten, omdat de winkeliers door de stadsvernieuwing veel van hun klanten kwijtraakten. In de jaren tachtig en negentig ging de neergang verder. Door de toename van de mobiliteit en de arbeidsparticipatie veranderde het koopgedrag van de consument, stelt Stipo.²³³ Boodschappen werden nog maar een keer per week gedaan en dan bij voorkeur in een grote supermarkt, waar alles in een keer te

²³⁰ Vredenberg. (2010): 31 - 33

²³¹ Stipo. (2011): 8

²³² Idem.

²³³ Idem.

kopen is. Dit resulteerde in het feit dat de meeste buurtwinkels langs de Klarendalseweg en de Hommelseweg aan het eind van de vorige eeuw waren verdwenen. Zij werden provisorisch verbouwd tot woning of kenden andere vormen van restgebruik. Een deel werd omgezet in coffeeshops of softshops, wat een toename van criminaliteit en aan drugs gerelateerde overlast tot gevolg had, zoals in hoofdstuk 2 al duidelijk naar voren is gekomen.²³⁴

Klarendal begon steeds meer een woonwijk te worden in plaats van een woonwijk met winkelstraat. Dit sluit aan bij het huidige beeld dat er van woonwijken bestaat. Vredenberg stelt dat woonwijken tegenwoordig vaak alleen de functie vervullen om in te wonen. Wie iets wil kopen gaat met de fiets of auto naar het winkelcentrum of de supermarkt.²³⁵

De ontwikkeling van de Klarendalseweg als ruggengraat van de wijk brengt met zich mee dat het oorspronkelijke winkelkarakter van de straat in beheerste mate zal worden hersteld.²³⁶ Dankzij de komst van het Modekwartier is met name het zuidwestelijke deel van de Klarendalseweg op een succesvolle manier veranderd. Kleine mode(ontwerp)bedrijven en bijbehorende aanverwante functies hebben hier een plek gevonden. Daarmee wordt er bijgedragen aan de winkellevendigheid van het zuidwestelijke deel van de Klarendalseweg.²³⁷

In het onderzoek '2020, Een nieuw punt in de verte voor Klarendal' is onderzocht hoe dit succes verlengd kan worden naar het midden en noordoostelijke deel van de Klarendalseweg. Hieruit bleek dat de Klarendalseweg te lang is om als een continuüm de interesse en bezoekersstroom vast te houden. Als kansrijke strategie werd de 'stepping stones'-benadering voor de Klarendalseweg voorgesteld. Daarbij zouden op onderling goed gekozen plekken ruimtes moeten worden gecreëerd voor meer modebedrijven. Er wordt ook gesteld dat er meer vermenging met winkeltjes en bedrijven in de creatieve sector, wijkvoorzieningen en horeca moet komen.²³⁸

“De toekomstbestendigheid van de voormalige winkelpanden aan de Klarendalseweg vraagt om een gemengde functionele inzetbaarheid, waarbij

²³⁴ Vredenberg. (2010): 25

²³⁵ Vredenberg. (2010): 31

²³⁶ Stipo. (2011): 31

²³⁷ Idem.

²³⁸ Gemeente Arnhem (2012) 'Stepping Stones Klarendalseweg', *Bestemmingsplan Klarendal- Sint Marten 2012*. http://www.arnhem.nl/ruimtelijkeplannen/plannen/NL.IMRO.0202.735-/NL.IMRO.0202.735-0201/t_NL.IMRO.0202.735-0201_5.3.html (12 juni 2015)

kleinschalige ondergeschikte detailhandel niet ongewenst is.”²³⁹ In het kader van het Modekwartier is in de Klarendalseweg reeds gestart met het selectief toestaan van gemengd gebruik. In het voorliggende bestemmingsplan wil de gemeente Arnhem over de gehele lengte van de Klarendalseweg meer kansen aanbieden voor gebruik in de sfeer van de creatieve sector en van gepaste horeca.²⁴⁰ Een van de pijlers die in de bestemmingsplannen van het Modekwartier naar voren komt betreft het stimuleren van ‘werken in de wijk’ oftewel, wijk economie.

Ondanks al deze vernieuwingen en toevoegingen van winkels in de wijk Klarendal, is in het onderzoek van Stipo te lezen dat de bedrijvigheid aan de Klarendalseweg is afgenomen ten opzichte van bijvoorbeeld 1960. Momenteel zijn er ongeveer vijftig modeateliers in het Modekwartier gevestigd.²⁴¹ “De concentratie van de modeateliers bevindt zich langs de Sonsbeeksingel en aan het begin van de Klarendalseweg.”²⁴² Verder naar het noorden neemt de intensiteit van de winkels erg snel af. Op de afbeeldingen hieronder, afkomstig uit het onderzoek van Stipo is deze afname van bedrijvigheid goed terug te zien.

Afbeelding 14. Functionele structuur Klarendal 1960. Bron: Stipo

²³⁹ Gemeente Arnhem. (2012) ‘Ruimtelijke en functionele structuur’, *Bestemmingsplan Klarendal- Sint Marten*. http://www.arnhem.nl/ruimtelijkeplannen/plannen/NL.IMRO.0202.735-/NL.IMRO.0202.735-0201/t_NL.IMRO.0202.735-0201_2.3.html (12 juni 2015)

²⁴⁰ Idem.

²⁴¹ Stipo. (2011): 11

²⁴² Idem.

Afbeelding 15. Huidige functionele structuur Klarendalseweg en omgeving. Bron: Stipo

4.2 Commodificatie in de postmoderne stad

Ik zal nu eerst kort terughalen hoe er in de postmoderne stad geconsumeerd wordt en welke rol commodificatie hierbij speelt, zoals deels al naar voren is gekomen in hoofdstuk 1. In het boek *Postmodernism and Consumer Culture*, haalt Mike Featherstone aan dat de consumptie cultuur bepaalde gevolgen met zich meedraagt. De postmoderne wereld wordt gekenmerkt door een overproductie van tekens. Deze tekens worden onder andere door Baudrillard, maar ook door Barthes behandeld in hun theorieën. Het zijn tekens die ons iets vertellen over bijvoorbeeld een afbeelding of over een reclame. De commodity's en met name de advertenties creëren culturele associaties en illusies, stelt Featherstone. Met name reclames zijn in staat om deze illusies en culturele associaties te benutten om consumenten voor zich te winnen. Dit doen ze door afbeeldingen van romantiek, exotica, verlangen, schoonheid, wetenschappelijke vooruitgang en 'het goede leven' te verbinden aan alledaagse consumptie goederen als: zeep, wasmachines en alcoholische dranken.²⁴³ Deze illusies die gecreëerd worden door middel van tekens in de reclames, brengen echter wel gevolgen met zich mee:

²⁴³Featherstone (1991): 15

The overproduction of signs and reproduction of images and simulations leads to a loss of stable meaning and an aestheticization of reality in which the masses become fascinated by the endless flow of bizarre juxtapositions which takes the viewer beyond stable sense.²⁴⁴

Deze overproductie van tekens zorgt voor een ontwikkeling bij de consumenten, waarin zij gefascineerd raken door deze samenvoegingen van tekens en beelden. De reclames en winkels hebben de consument steeds meer in hun macht. Zoals ik in hoofdstuk 1 al aangaf speelt de markt in de postmoderne samenleving goed in op de consument. De postmoderne mens wordt zich ervan bewust dat hij of zij zich niet alleen uitdrukt door middel van kleding, maar ook met het huis, de inrichting van het interieur, de auto en andere activiteiten die geclassificeerd worden in termen van smaak.²⁴⁵ Door deze materialistische verlangens probeert de markt door middel van reclames de consumenten te verleiden om een product te kopen. Een stap verder gaat de formule van *need-creation*. David Harvey stelt dat de markt zich steeds meer richt op deze formule,²⁴⁶ waarmee er ingespeeld wordt op de gedachten van de consument, door ze te vertellen wat zij 'nodig' hebben. De consumenten kopen door deze *need-creation* bepaalde producten die zij eigenlijk helemaal niet nodig hebben, maar door middel van reclames wordt er gesuggereerd dat mensen deze producten wel nodig hebben. Dit is de postmoderne 'diepteloze cultuur' waar Jameson over spreekt.²⁴⁷ Zijn ideeën zijn sterk beïnvloed door het werk van Baudrillard. Jameson is tevens van mening dat de postmoderne cultuur een consumerende cultuur is. In de kapitalistische maatschappij krijgt cultuur een nieuwe betekenis door de intensiteit van tekens: "everything in social life can be said to have become cultural."²⁴⁸

Dat de postmoderne maatschappij gezien kan worden als een diepteloze maatschappij, werd in hoofdstuk 1 ook duidelijk door een citaat van Harvey. Tijdens de jaren '60 kwam de wegwerpmaatschappij steeds meer naar voren. Harvey stelt dat dit meer betekende dan alleen het weggooien van producten. Voorbeelden waar mensen naast producten onder andere makkelijker afstand van doen zijn: levensstijlen,

²⁴⁴ Idem

²⁴⁵ Featherstone. (1991): 84

²⁴⁶ Harvey. (1973): 63

²⁴⁷ Featherstone (1991): 15

²⁴⁸ Idem.

waarden, relaties, gebouwen, plaatsen en mensen.²⁴⁹ Hierdoor ontstaat er een maatschappij die gericht is op consumeren, maar ook makkelijk afstand doet van producten, relaties, gebouwen en levensstijlen.²⁵⁰ Dit kan terug slaan op wat Baudrillard omschreef: het postmodernisme is een 'diepteloze maatschappij', waarin mensen onder andere makkelijker afstand doen van stabiele relaties, waardoor er weinig diepte zit in de dingen om ons heen.

Het kapitalisme waar deze diepteloze maatschappij onderdeel vanuit maakt, wordt door Mandel onderverdeelt in een schema van periodisering. Featherstone stelt Jameson de kapitalistische periodisering volgt die in een schema van Mandel te zien is. Hierin wordt het realisme gekoppeld aan marktkapitalisme, modernisme aan monopolie kapitalisme en postmodernisme aan laat/ multinational/ consumentenkapitalisme.²⁵¹ De postmoderne maatschappij valt dus samen met een maatschappij waarin multinationals en consumentenkapitalisme centraal staan. De huidige binnensteden met winkelstraten waarin grote winkelketens gevestigd zijn en waarbij reclames niet weg te denken zijn uit het straatbeeld, lijken zich nog steeds sterk te verhouden tot de postmoderne stad. Maar hoe zit dat met het Modekwartier en hoe wordt zij vormgegeven?

4.3 Een nieuwe *structure of feeling*?

In het Modekwartier zijn op het gebied van commodificatie en consumptie nieuwe ontwikkelingen te zien, die niet compleet aansluiten bij de kenmerken die ik zojuist besproken heb. Het Modekwartier onderscheidt zich van de postmoderne stad en tevens ook van de binnenstad, omdat het geen stad meer is zoals wij die de laatste decennia gekend hebben. Ik zal daarom in verschillende subparagrafen deze nieuwe ontwikkelingen bespreken en kijken of zij aansluiten bij een nieuwe *structure of feeling*.

4.3.1 Openingstijden

Een eerste ontwikkeling die niet aansluit bij de consumentenmaatschappij, betreft de openingstijden in het Modekwartier. Het openen van een winkel in het Modekwartier in plaats van in de stad, brengt als voordeel met zich mee dat je niet zes of zeven dagen per

²⁴⁹ Harvey. (1990): 286

²⁵⁰ Harvey. (1990): 286

²⁵¹ Featherstone. (1991): 8

week geopend hoeft te zijn. Tegenwoordig zijn alle steden zes of zelfs zeven dagen in de week open. Er wordt ontzettend veel ingespeeld op de *need-creation* waar David Harvey het over heeft. Mensen worden naar steden getrokken door reclames, waarin verteld wordt dat ze een bepaald product nodig hebben, terwijl ze dit eigenlijk helemaal niet nodig hebben. Door middel van reclames worden de consumenten echter toch over gehaald.

Het Modekwartier heeft daarentegen aparte openingstijden. Het is veel minder vaak geopend, in tegenstelling tot de binnenstad van Arnhem die elke dag van de week geopend is. Verscheidene winkels in het Modekwartier hebben zelfs helemaal geen openingstijden, je kunt hier alleen op afspraak komen. Winkels die je op afspraak bezoekt zijn onder andere: Arno Arts, Eva Luna, Hanneke van de Pol, Louise te Poele en MarieMarie.²⁵² Daarnaast hebben winkels ook niet dezelfde openingstijden, sommigen gaan pas om drie uur 's middags open terwijl anderen al om negen uur 's ochtends geopend zijn. In de binnenstad zijn de meeste winkels geopend van tien uur 's ochtends tot zes uur 's avonds en in de weekenden tot vijf uur 's middags. Het Modekwartier kent een flexibeler en dynamischere aanpak wanneer het gaat om de openingstijden van de winkels, ten opzichte van de binnenstad. Een dagje winkelen wordt daardoor echter wel lastig, want niet alle winkels zijn op dezelfde tijden geopend, zoals in de binnenstad. Door deze openingstijden zal je als consument waarschijnlijk eerder voor een bepaald product of een bepaalde winkel naar het Modekwartier komen, omdat alle winkels een eigen openingstijd aanhouden.

4.3.2 Producten

Ook de producten die aangeboden worden in het Modekwartier verschillen van de producten die aangeboden worden in de binnenstad. Woorden die terugkomen op veel producten in de winkels zijn: duurzaam, handgemaakt en een kleine oplage. Bij *Plotz*, een kledingwinkel waar je unieke t-shirts koopt staat op de muur geschreven dat de producten 'eerlijke duurzame shirts zijn, met een oplage van niet meer dan 50 stuks'.²⁵³ Mode met een Missie heeft op haar deur een poster hangen waarop staat: 'Sociaal en

²⁵² Modekwartier (2014) 'About Modekwartier', *Modekwartier*. <http://www.modekwartier.nl/about-modekwartier/> (23 februari 2015)

²⁵³ Plotz (2015) 'Over Plotz', *Plotz*. <http://www.plotz.nl/> (12 juni 2015)

duurzaam ondernemen, dat is wat wij doen.' En onder andere Rosanne Bergsma laat weten dat haar producten 100% handgemaakt zijn.²⁵⁴

Nog een stap verder gaan de ontwerpen van Twan Verdonck. Met zijn t-shirts 'We are equal, we are connected, we are one' bekritiseert hij de *need-creation* van David Harvey. De zwarte t-shirts hebben allemaal een uniek nummer en werden verkocht in de Arnhem Fashion Factory. Verdonck heeft een standpunt ingenomen waarin duidelijk de wegwerpmaatschappij van het postmodernisme bekritiseerd wordt, in een artikel uit de Gelderlander wordt zijn argument duidelijk:

Hij ziet zijn schepping als daad van protest tegen de massaproductie van wegwerpmode van dubieuze kwaliteit met een achtergrond van uitbuiting van arbeid en een drang tot verspilling. Ook hekelt hij de mentaliteit van mensen om ieder half jaar nieuwe kleren te kopen om een imago te scheppen dat superieur moet zijn aan anderen. "Mensen worden opgevoed met het kopen van onnodige en zinloze spullen die ze maar kort gebruiken en dan weggooien." Hij noemt zijn shirts 'mode na de recessie.' De mode-industrie past bescheidenheid in een tijd als deze die ons overconsumptie en economische crisis bracht.²⁵⁵

Deze ideologie van Verdonck gaat ook in tegen de Junkspace van Koolhaas, waarin hij aangeeft dat Junkspace ons graf zal worden: "Junkspace will be our tomb. Half of mankind pollutes to produce, the other pollutes to consume."²⁵⁶ Junkspace zorgt ervoor dat er vervuiling ontstaat, aan de ene kant door overproductie en aan de andere kant door overconsumptie, waardoor Junkspace ons graf zal worden. In de laatste paar jaren wordt er echter steeds meer gezocht naar oplossingen, om deze overproductie en overconsumptie tegen te gaan. De producten die in het Modekwartier verkocht worden, zijn hier onderdeel van. Door producten met de hand te maken, of door consumenten op afspraak te laten komen, zal er veel minder overproductie plaats vinden, dan wanneer je van te voren moet incalculeren hoeveel items je van een product zal gaan verkopen.

²⁵⁴ Bergsma, Rosanne. (2015) 'Over het Atelier', Rosanne Bergsma. <http://www.rosannebergsma.nl/> (12 juni 2015)

²⁵⁵ De Gelderlander (2011) 'T-shirts tegen verspilling in Modekwartier', De Gelderlander. <http://www.gelderlander.nl/regio/arnhem-e-o/arnhem/t-shirts-tegen-verspilling-in-modekwartier-1.2272573> (13 juni 2015)

²⁵⁶ Koolhaas (2002): 182

De producten in het Modekwartier, worden echter net als bij de producten in het postmodernisme verbonden aan bepaalde tekens. Het zijn tekens die ons iets vertellen over bijvoorbeeld een afbeelding of een reclame. Hierdoor worden er culturele associaties en illusies gecreëerd door de advertenties en commodity's. In het Modekwartier lijkt dit nog steeds ter sprake te komen, omdat woorden als handgemaakt, duurzaam, organisch en kleine oplage, zoveel terug te zien zijn in alle winkels. De manier waarop de tekens in het Modekwartier gepresenteerd worden, verschilt echter van de postmoderne aanpak. De postmoderne tekens hebben veel meer met esthetisering te maken. Featherstone haalde voorbeelden aan van: romantiek, exotica, verlangen, schoonheid en 'het goede leven' die verbonden worden aan alledaagse objecten.²⁵⁷ De boodschap die de producten in het Modekwartier overbrengen zijn van heel andere aard. Hierbij gaat het over het vakmanschap dat er is toegevoegd aan de producten, de kwaliteit en de milieuvriendelijkheid, waarmee zij de consumenten voor zich proberen te winnen. Hoewel er dus bij beide sprake is van een verkoopstrategie, speelt het postmodernisme meer in op de esthetische waarde die een consument hecht aan producten en de winkels in het Modekwartier richten zich juist op de morele kanten.

De woorden die de ontwerpers aan hun winkels, producten en concepten koppelen, passen niet meer bij de postmoderne *structure of feeling*, waarin multinationals centraal staan en de producten verkocht worden door middel van de esthetisering van producten en *need-creation*. Het sluit echter wel aan bij de reeds eerder aangehaalde *structure of feeling* van het metamodernisme. Van den Akker en Vermeulen stellen dat in de kunst het grote verhaal, het politiek engagement, het affect en het vakmanschap zijn teruggekeerd.²⁵⁸ Naast het vakmanschap komt er ook meer aandacht voor het milieu: "Zo zijn de politieke en economische ankers van de jaren negentig op allerlei manieren losgeslagen: het politieke midden viel uiteen, het populisme stak de kop op, er diende zich een ecologische crisis aan en de Occupybeweging ontstond."

Een punt dat echter niet past bij de metamoderne *structure of feeling*, is dat mode eigenlijk een fenomeen is dat uitermate goed de postmoderne tijd weergeeft. De snelle productie die toegepast wordt door fastfashion ketens zoals H&M en ZARA en waar

²⁵⁷ Featherstone. (1991): 15

²⁵⁸ Poel, Daniel van der (2012) 'War willen de metamodernisten?', *Metropolism*.

<http://metropolism.com/magazine/2012-no4/wat-willen-de-metamodernisten/> (22 mei 2015)

bijvoorbeeld bijna elke week nieuwe producten in de winkel liggen, zijn hier een voorbeeld van. Daarbij komt dat mode meestal een eindeloze repetitie is van iets dat je al eerder gezien hebt. Seizoen na seizoen worden de trends gerecycled om een nieuw verlangen bij de consument los te maken. Dit maakt mode de ultieme postmoderne expressie, stelt Hanka van der Voet op de website 'Notes on Metamodernism'.²⁵⁹

Hoewel ik in dit onderzoek niet de ruimte heb, om ook de producten dusdanig te onderzoeken en te kijken of er afgeweken wordt van deze postmoderne insteek, is wel duidelijk dat de producten in het Modekwartier zich onderscheiden van de grote multinationals die elke week een nieuwe collectie naar de kledingwinkels brengen. De winkels in het Modekwartier besteden meer aandacht aan het product dat zij maken. Zoals de gilden in de middeleeuwen hun eigen beroep uitoefenden, zo zie je dat in het Modekwartier ook steeds meer terugkomen.²⁶⁰

Er hangt echter wel een hoger prijskaartje aan de producten in het Modekwartier, dan bijvoorbeeld in een H&M of ZARA. Dit komt natuurlijk door het feit dat de producten hier in Nederland geproduceerd worden, waardoor het uurloon veel hoger ligt dan in bijvoorbeeld een land als Bangladesh. Het voordeel hiervan is echter wel, dat je weet van wie je het product koopt en wat je koopt, dit maakt de markt transparanter.²⁶¹

Naast de producten zelf, is ook het interieur en de manier waarop de winkels zijn ingedeeld interessant en afwijkend van winkels zoals bijvoorbeeld ZARA. In veel winkels worden voorin de winkel de producten verkocht en zie je achterin de winkel een atelier of werkplaats met machines staan. De ondernemers werken echter niet alleen zelf aan hun producten, maar willen in sommige gevallen ook hun kennis overbrengen. Bij Atelier Stollé is er de mogelijkheid om cursussen te volgen in het maken van sieraden. Hierbij krijg je 2,5 uur per dag les en kun je gebruik maken van de machines die in het atelier aanwezig zijn.²⁶²

Niet alle ondernemers maken echter hun producten zelf. Er zijn ook winkels aanwezig die verschillende merken verkopen. Deze winkels, of ook wel conceptstores, maken gebruik van een duidelijk concept, zoals bijvoorbeeld *Things I like Things I love*.

²⁵⁹ Voet, Hanka van der. (2010) 'Rodarte', Notes on Metamodernism.
<http://www.metamodernism.com/2010/08/08/rodarte/> (9 juni 2015)

²⁶⁰ Lezing 'Horror Vacui', Eric Frijters.(17 maart 2015) Arnhem: architectuurcentrum CASA

²⁶¹ Idem.

²⁶² Atelier Stollé (2015) 'Wat is Atelier Stollé?', *Atelier Stollé*.
<http://www.kunstensieraad.nl/Atelierstolle.html> (13 juni 2015)

Ook het kledingmerk *Dress Me Dutch* verkoopt naast haar eigen duurzame producten, merken van andere Nederlandse ontwerpers in haar winkels.²⁶³

4.3.3 Ideologie

Niet alleen de design producten zoals mode, sieraden, aardewerk en tassen worden in het Modekwartier volgens een nieuwe *structure of feeling* verkocht. Ook de restaurants lijken steeds meer aansluiting te vinden bij deze *structure of feeling*. Een initiatief waarbij deze visie naar voren komt is het restaurant De Wereldkeuken, die ik in hoofdstuk twee ook aangehaald heb. Aan de achterzijde bevindt zich een moestuin voor het restaurant en de buurt. Hier lag voorheen een verwaarloosde steeg met woningen uit de stadsvernieuwingstijd. Volkshuisvesting verwacht dat de levendigheid van moestuin en restaurantterras de leefbaarheid ten goede zal komen.²⁶⁴ Naast de milieuvriendelijke kant, het produceren van eigen voedsel, is er ook nog een ander kenmerk dat schuil gaat achter deze nieuwe onderneming die aansluiting vindt bij de *structure of feeling* van het metamodernisme. Van den Akker en Vermeulen halen in hun artikel 'Notes on Metamodernism' een aantal voorbeelden aan waarin postmoderne kenmerken naast metamoderne kenmerken worden gelegd: "Most significantly perhaps, the cultural industry has responded in kind, increasingly abandoning tactics such as pastiche and parataxis for strategies like myth and metaxis, melancholy for hope, and exhibitionism for engagement." Met name interessant is hier het woord engagement. In een artikel genaamd 'From mo to pomo to metamo' behandelt Niels van Poecke het metamodernisme. Hierbij haalt hij tevens het woord engagement aan.

According to Vermeulen and Van den Akker, these are forms of "constructive engagement," by which individuals in present-day Western society, unblended by ideological dogmas, try to realize their engagement within society. So no more political actions against the state or against society, but Doing Things Together in a small-scale setting — the city, the neighbourhood, the network — for the simple

²⁶³ DressmeDutch. (2015) 'Fashion is a great delicious luxury, but as far as we are concerned not at every price' *DressmeDutch*. <http://www.dressmedutch.nl/> (9 juni 2015)

²⁶⁴ Volkshuisvesting (2014) '100% Arnhem Jaarverslag 2014', Volkshuisvesting. <http://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/nieuws/jaarverslag-2014/index.xml> (12 juni 2015) p. 15, 16

reason that there is no longer one big society that you can encounter as a group or individual.²⁶⁵

De voorbeelden van *constructive engagement* die van Poecke aanhaalt zijn onder andere: “urban farming, sustainability, fair-trade clothing, setting up pop-up stores and by founding cooperation’s for bartering goods and services.”²⁶⁶ Dit zijn voorbeelden die sterk overeenkomen met de activiteiten die gaande zijn in het Modekwartier. Het restaurant De Wereldkeuken maakt gebruik van een soort *urban farming* en de producten in het Modekwartier sluiten aan bij *sustainability* en *fair-trade clothing*.

4.4 Het Modekwartier als voorloper van de maakindustrie

Deze nieuwe tendens die er gaande lijkt te zijn in het Modekwartier sluit naast de *structure of feeling* van het metamodernisme, ook aan bij een debat dat onlangs in Arnhem plaatsvond tijdens het festival *Ruimtekoers*. Ondanks dat er in steden op dit moment nog steeds geconsumeerd wordt, is er de afgelopen jaren een sterke verandering te zien in het straatbeeld van Nederlandse steden. In Arnhem staat op dit moment 9,6% van alle winkelpanden leeg. Daarbij komt dat er een daling te zien is in de omzet van grote steden variërend van 10% tot zelfs 40%.²⁶⁷ Leonie Janssen-Jansen hoofddocent Planologie aan de Universiteit van Amsterdam kaart aan dat de crisis in discussies vrijwel altijd de schuld krijgt. Zij stelt echter dat al voor de crisis duidelijk was dat de vastgoedmarkten ongezond waren en verzadigd raakten.²⁶⁸ In haar artikel spreekt zij vooral over leegstaande kantoren, maar ook winkels en woningen staan steeds vaker leeg.

Uit verschillende hoeken van de samenleving komt een nieuwe *structure of feeling* naar voren over het vormgeven van steden. Eric Frijters, architect bij *Fabric*, haalt in een lezing op het festival *Ruimtekoers* aan dat het helemaal niet zo erg is dat de binnenstad steeds meer leegstand kent. Sterker nog, het verdwijnen van winkels biedt nieuwe kansen voor steden. Veel partijen zijn bezig om de leegstand in het stadscentrum

²⁶⁵ Poecke, Niels. (2014) ‘Beyond Postmodernism Narcolepsy’, *Adbusters*
<https://www.adbusters.org/magazine/117/metamodernism.html> (30 mei 2015)

²⁶⁶ Poecke, Niels. (2014) ‘Beyond Postmodernism Narcolepsy’, *Adbusters*
<https://www.adbusters.org/magazine/117/metamodernism.html> (30 mei 2015)

²⁶⁷ Lezing ‘Horror Vacui’, Eric Frijters. (17 maart 2015) Arnhem: architectuurcentrum CASA

²⁶⁸ Janssen-Jansen, Leonie (Z.j.) ‘Vastgoed blijft echt verzadigd’, *Asre*.
http://www.asre.nl/images/Vastgoed_echt_verzadigd_Leonie_Janssen_NRC_200213.pdf (12 juni 2015)

aan te pakken, maar volgens Frijters zal dit krampachtig vast blijven houden aan het huidige model, alleen maar leiden tot een achterhoede effect. Hij wil daarom een alternatief voorleggen: de maakindustrie. Frijters haalt in zijn lezing *The McKinsey Global Institute* aan. Dit is een bedrijf dat beargumenteerd dat er twaalf technologieën zijn, die gezien worden als vooruitgangen en die het leven in het algemeen, het bedrijfsleven en de wereldeconomie zullen veranderen.²⁶⁹ De twaalf technologieën zorgen er met name voor dat winkelen volledig verdwijnt, het mobiele internet is daar de oorzaak van. Maar het voorspelt ook iets anders, namelijk de terugkeer van de maakindustrie.²⁷⁰

De maakindustrie hebben we geoutsourced, maar deze wordt weer terug gehaald, stelt McKinsey. Het terug halen van de maakindustrie kent verschillende redenen en voordelen, namelijk: de kosten worden lager om dingen te produceren, mede dankzij de ontwikkeling van robots die steeds meer dingen kunnen uitvoeren.²⁷¹

Er zijn meerdere goede denkers en makers in Nederland stelt Frijters. Daarnaast maken consumenten steeds meer kenbaar dat zij willen weten waar de producten die zij kopen, vandaan komen. Hoe worden deze producten gemaakt en door wie worden deze producten gemaakt? Dit zijn vragen die steeds vaker vanuit consumenten gesteld worden. Frijters stelt dat voedsel een van de eerste producten was waarbij de consument meer vragen ging stellen. Daarnaast stelt hij dat dit ook met andere producten zal gaan gebeuren, mensen willen meer weten over wat zij kopen.²⁷²

Een oplossing hiervoor is het terug halen van de maakindustrie naar de stad. Vroeger vond het productieproces ook midden in de stad plaats en was er een loket waar de maker de spullen kon verkopen die hij fabriceerde in zijn winkel. Er is hier sprake van een directe productie waarbij klanten ook direct weten wat zij kopen en van wie zij het kopen. Het is een werkplaats waarin mensen worden opgeleid, waar productie plaats vindt en waar producten worden gekocht. Frijters omschrijft dit in zijn lezing als een hele natuurlijke dynamische verhouding, een plek waar mensen zowel wonen, werken als consumeren.²⁷³

²⁶⁹ James Manyika (e.a.) (2013) 'Disruptive technologies: Advances that will transform life, business, and the global economy' *McKinsey&Company*.

http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/disruptive_technologies p. 1

²⁷⁰ Lezing 'Horror Vacui', Eric Frijters.(17 maart 2015) Arnhem: architectuurcentrum CASA

²⁷¹ Idem.

²⁷² idem

²⁷³ idem

Tegenwoordig zijn er natuurlijk al veel dingen veranderd, zo simpel als het beeld dat hierboven neergezet wordt is het allemaal niet meer. Het is daarom volgens Frijters belangrijk voor bedrijven om een goed netwerk te onderhouden. Je kunt geen eenzame producent zijn, want je moet goed in je keten zitten. Hij omschrijft het als een ecosysteem. Als entrepreneur moet je een netwerk opbouwen.²⁷⁴ Vervolgens haalt hij een voorbeeld aan van een *hypercafé*. Dit is een plek waar mensen elkaar ontmoeten en waar ideeën producten worden. Als je een product maakt, moet je werken met je handen, denken met je hoofd, maar daarnaast ook feedback krijgen. Door de werkprocessen midden in de stad plaats te laten vinden, zal je veel sneller feedback kunnen krijgen op je producten, om zo tot nieuwe ingevingen te komen.²⁷⁵

Niet alleen Frijters gelooft in het idee van de nieuwe maakindustrie. Ook uitgever en lector David Shah komt met een soortgelijk concept. Hij introduceerde de term *happynomics*, dit is een economisch systeem waarin 'kleiner', 'minder' en 'samen' de bepalende termen worden van waaruit men banen creëert en de economie vormgeeft.²⁷⁶ Het outsourcen van de productie naar lagelonenlanden zal volgens Shah plaatsmaken voor kleine, lokale producties in eigen land met een eigen stijl en vakmanschap.²⁷⁷ Shah geeft daarnaast aan dat winkeliers en fabrikanten hun hele 'groter is beter'-benadering zullen moeten omgooien. 'Zelfs wanneer je als groot bedrijf over de hele wereld actief bent, moet je in je bedrijfsvoering het gevoel weten uit te dragen dat je ook de lokale belangen behartigt.'²⁷⁸

Deze argumenten van zowel Frijters, als Shah lijken overeen te komen met de werkhouding die in het Modekwartier gehanteerd wordt. Frijters haalt niet voor niets het Modekwartier aan in zijn lezing wanneer hij spreekt over innovatiemilieus in Arnhem. Ook het fenomeen van de *makers movement* lijkt aansluiting te vinden bij het idee van Frijters en Shah. In de Huffington Post wordt de *makers movement* omschreven als een evolutie van miljoenen mensen die grote risico's nemen om een eigen bedrijf op te zetten en waarbij het creëren en verkopen van zelfgemaakte producten centraal staat. In een wereld waarin massaproductie domineert, heeft moderne technologie het

²⁷⁴ Idem.

²⁷⁵ Idem.

²⁷⁶ Teunissen, José. (2013) 'Fashion Odyssey. De zoektocht naar nieuwe waarden en praktijken in de mode' in: *A fashion odyssey ontwikkelingen in mode en duurzaamheid*. Arnhem: ArtEZ Press Amsterdam p. 11

²⁷⁷ Idem.

²⁷⁸ Shah, David R. (2013) 'Happynomics' in: *A fashion odyssey ontwikkelingen in mode en duurzaamheid*. Arnhem: ArtEZ Press Amsterdam. p. 28, 29

makkelijker gemaakt om voor een individu producten te creëren en te verkopen, zonder dat daar tussenpersonen aan te pas hoeven te komen. Deze groeiende verschuiving zal de economie blijven beïnvloeden en het zal waarschijnlijk grote gevolgen hebben voor de grote bedrijven. Huffington Post omschrijft het als een bijzondere tijd in de geschiedenis, die een transformerende invloed op onze toekomst zal hebben.²⁷⁹

De *makers movement* onderscheidt zich van de grote ketens, doordat er geen tussenpersonen aan te pas komen. De producten worden zelf gemaakt door de entrepreneurs. Ook in het Modekwartier is er sprake van een soort *makers movement*. In de bestemmingsplannen komt tevens naar voren dat de focus van de entrepreneurs moet liggen op creativiteit.²⁸⁰

Deze 'nieuwe gilden' of maakindustrie waar onder andere Frijters over spreekt sluiten niet aan bij het postmoderne gedachtegoed van Jameson. Zoals in de paragraaf over commodificatie besproken is, ziet Jameson dat het postmodernisme verband houdt met een consumerende cultuur die zich verhoudt tot het late kapitalisme en multinationals. Deze multinationals zijn vooral in de hoofdstraten van de steden te vinden, denk aan McDonalds, Primark en Hema. Maar ook de grote ketens die zich vooral in Nederland hebben gevestigd, zoals V&D, Manfield, Dolcis, Free Record Shop zijn of waren in bijna alle hoofdwinkelstraten aanwezig. Toch blijkt nu dat de grote ketens het steeds lastiger hebben, V&D kampt bijvoorbeeld met grote moeilijkheden en Free Record Shop is al uit het straatbeeld verdwenen. Het idee van de maakindustrie vindt echter wel aansluiting bij het metamodernisme. De metamoderne kenmerken van vakmanschap, engagement en affect zijn zichtbaar in deze nieuwe ontwikkeling waarbij ook het Modekwartier aansluiting vindt.

4.5 Conclusie

Het postmodernisme wordt gekenmerkt door een consumerende cultuur waarin multinationals domineren en consumenten aangespoord worden tot het kopen van producten door middel van *need-creation*. Deze postmoderne cultuur is in de hoofdstraten van binnensteden nog goed terug te zien. De producten die in het

²⁷⁹ Morin, Brit (2013) 'What Is the Maker Movement and Why Should You Care?', *Huffingtonpost*. http://www.huffingtonpost.com/brit-morin/what-is-the-maker-movement_b_3201977.html (13 juni 2015)

²⁸⁰ Volkshuisvesting (2014) '100% Arnhem Jaarverslag 2014', Volkshuisvesting. <http://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/nieuws/jaarverslag-2014/index.xml> (12 juni 2015) p. 15, 16

Modekwartier aangeboden worden lijken beter te passen bij een nieuwe *structure of feeling* die steeds meer naar voren komt in verschillende disciplines. Dit is onder andere terug te zien bij de milieuproblemen die steeds meer aandacht krijgen en mensen bewuster maakt over de manier waarop wij onze producten maken.

In het productaanbod is deze *structure of feeling* van het metamodernisme tevens terug te zien. Het valt op dat er in de binnensteden steeds meer grote winkelketens verdwijnen. V&D kampt met problemen, de Bijenkorf heeft winkels laten sluiten en de Free Recordshop is niet meer aanwezig in de winkelstraten. De winkels in het Modekwartier komen juist op. In deze winkels staat vakmanschap, duurzaamheid en een kleine oplage centraal. Mensen willen weten wat ze kopen en waar het vandaan komt, stelt Erik Frijters. Het terug halen van de maakindustrie naar Nederland kan hier aan bijdragen.

Conclusie

Ik begon mijn onderzoek met de volgende vraag: Hoe verhoudt het Modekwartier zich tot de *structure of feeling* van de postmoderne stad? Door middel van literatuuronderzoek heb ik deze vraag onderzocht. Deze literatuur bestond ten eerste uit bronnen die betrekking hebben op het postmodernisme en de postmoderne stad. Daarnaast heb ik de theorie over de *structure of feeling* van Raymond Williams gebruikt om de nieuwe ontwikkelingen te kunnen plaatsen. Een *structure of feeling* voor Williams verwijst naar een gemeenschappelijke set van waarden, opvattingen en betekenissen van een cultuur, subcultuur of generatie. Deze waarden zijn vaak vooral terug te vinden in de artistieke praktijken van een cultuur, subcultuur of generatie. Ten derde heb ik bestemmingsplannen en wijkactieplannen bestudeerd van de gemeente Arnhem, Volkshuisvesting, Stipo en de Rijksoverheid. Ten slotte heb ik artikelen over een nieuwe *structure of feeling* bestudeerd; het metamodernisme.

Voor ik begon aan dit onderzoek verwachtte ik dat de ontwikkelingen in het Modekwartier meer aansluiting zouden vinden bij een nieuwe *structure of feeling*. Deze verwachting werd geschept door de debatten die er gaande zijn in de wetenschap over een nieuwe periode die is aangebroken, de periode van na het postmodernisme. In de hoofdstukken die ik heb behandeld kwam echter naar voren dat er nog steeds sprake is van postmoderne kenmerken, maar dat er daarnaast ook sprake is van ontwikkelingen die afwijken van het postmoderne debat.

In hoofdstuk 1 stonden de kenmerken van de postmoderne stad centraal. Ik heb in dit hoofdstuk een onderscheidt gemaakt tussen vijf thema's waardoor de postmoderne stad gekenmerkt wordt: hyperrealiteit, controle, eclecticisme, ongelijke verdeling en commodificatie. Deze thema's heb ik aan de hand van verschillende theoretici uitgelegd. Deze theoretici hebben allemaal veel geschreven over de postmoderne stad en haar kenmerken en waren dus zeer geschikt om de postmoderne stad beter te begrijpen en te duiden. De theoretici die aan bod zijn gekomen zijn: Fredric Jameson, Edward Soja, David Harvey, Mike Davis, Rem Koolhaas en Saskia Sassen.

De thema's die besproken zijn in dit hoofdstuk dienden als rode draad voor mijn onderzoek en heb ik gebruikt om nieuwe ontwikkelingen in het Modekwartier aan te meten. In de drie hoofdstukken die daarop volgden heb ik een aantal van deze thema's

uitgewerkt en vergeleken met mijn casestudie, het Modekwartier. Het Modekwartier is gelegen in Klarendal, een wijk die zich net buiten de hoofdwinkelstraten van Arnhem bevindt. Het is een initiatief dat in 2006 is gestart en biedt ondernemers uit de creatieve industrie de kans om een eigen winkel te openen. Er zijn voornamelijk entrepreneurs van kunstacademies gevestigd, zoals *ArteEZ* in Arnhem.

In mijn tweede hoofdstuk heb ik de thema's controle en ongelijke verdeling behandeld. Ik heb besloten om deze twee thema's samen te behandelen, omdat ze erg nauw met elkaar verbonden zijn in het Modekwartier. Het Modekwartier stond bekend als een slechte wijk waarin de armere laag van de bevolking van Arnhem woonde en waar veel criminaliteit en drugspraktijken voor kwamen. Om deze wijk te verbeteren werd er een plan opgesteld. Het idee van het Modekwartier werd in 2006 in het leven geroepen door Volkshuisvesting.

Aan de ene kant is er in het Modekwartier sprake van een radicalisering van het postmoderne debat. Dit heb ik duidelijk gemaakt door de *ecology of fear*, van Mike Davis, te verbinden aan de ontwikkelingen in het Modekwartier. De *ecology of fear* zorgt ervoor dat de samenleving steeds meer gebruik maakt van beveiligingssystemen. Door deze ontwikkelingen lijkt de wereld steeds meer op een panopticon, zoals Foucault dat omschrijft. Uit tabellen kwam inderdaad naar voren dat de veiligheid is toegenomen en dat de bewoners van Klarendal zich veiliger voelen sinds de komst van het Modekwartier. De komst van het Modekwartier ging gepaard met meer blauw op straat en de invoer van een gedeeld camerasysteem.

Anderzijds zijn er ook ontwikkelingen gaande die niet aansluiten bij de postmoderne kenmerken zoals ik die besproken heb in hoofdstuk 1. Een voorbeeld hiervan is het initiatief van De Wereldkeuken. Bij dit initiatief komt duidelijk het metamoderne kenmerk van affect en oprechtheid naar voren.

In hoofdstuk 3 ben ik vervolgens gaan kijken naar het thema eclecticisme. De postmoderne stad kenmerkt zich door haar eclectische uiterlijk. Koolhaas liet weten dat het een Junkspace is, waarbij er telkens bijgebouwd wordt en waar esthetiek centraal staat.

Een nieuw gebouw dat van 2009 tot 2012 gebouwd is om het Modekwartier nog meer op de kaart te zetten, sluit aan bij de postmoderne kenmerken. Hotel *Modez* moet

dienen als visitekaartje en wordt dan ook gekenmerkt door esthetiek, een kenmerk dat goed aansluit bij het postmodernisme. Daarnaast is het ook een eclectisch gebouw, waarin zowel oude bouwstijlen als nieuwe met elkaar gecombineerd zijn tot een eigentijds ontwerp.

Anderzijds zijn er ook ontwikkelingen op het gebied van architectuur te zien, die niet aansluiten bij de postmoderne kenmerken. Een eerste voorbeeld hiervan is het feit dat er oude gebouwen hergebruikt worden. Deze ontwikkeling sluit aan bij Jane Jacobs, die aangeeft dat oude gebouwen nieuwe gebouwen nodig hebben. Het idee vindt daarnaast ook aansluiting bij de *structure of feeling* van het metamodernisme. Het is ten eerste duurzamer om gebouwen te hergebruiken en het biedt ook een uitkomst voor de financiële crisis. Daarnaast is er een verandering te zien in het eclecticisme. Hoewel er bij het Station Klarendal nog steeds sprake is van eclecticisme, heeft het een andere functie gekregen. Het eclecticisme in het postmodernisme richt zich op esthetiek, terwijl bij het Station Klarendal meer nadruk is gelegd op functionaliteit.

In mijn vierde en laatste hoofdstuk heb ik het thema commodificatie verder uitgewerkt. Ook in dit hoofdstuk diende het Modekwartier als mijn casestudie. In het Modekwartier worden nog steeds producten verkocht, dus in zekere zin speelt commodificatie nog steeds een rol. De producten die er verkocht worden, de manier waarop en de ideologie die erachter schuilgaat, verschillen echter van de postmoderne commodificatie zoals ik die besproken heb in hoofdstuk 1.

De producten worden ten eerste verbonden aan tekens als: duurzaamheid, kleine oplage en handgemaakt. Terwijl producten in de postmoderne stad verbonden worden aan tekens als: romantisch, exotica en 'het goede leven'. De postmoderne tekens verhouden zich meer tot esthetische doeleinden, terwijl er achter de tekens in het Modekwartier een morele gedachte schuilt. De producten in het Modekwartier vinden aansluiting bij het metamodernisme, waarin gezocht wordt naar herwaardering van ambachtelijkheid en duurzaamheid.²⁸¹

Daarnaast is het Modekwartier ook te verbinden aan de maakindustrie of de *makers movement*. Hierbij wordt er onder andere gesteld dat winkels lokaler te werk moeten gaan, waardoor consumenten weten waar en van wie zij het product kopen.

²⁸¹ Akker, Robin van den & Vermeulen, Tim. (2013) 'Het nieuwe tijdperk: metamodernisme, Een verlangen naar oprechtheid', *De Groene Amsterdammer*. <https://www.groene.nl/artikel/een-verlangen-naar-oprechtheid> (10 juni 2015)

In mijn onderzoek heb ik niet alle thema's die ik in mijn eerste hoofdstuk besproken heb uitgewerkt. Ik heb gekozen om het thema van hyperrealiteit niet te behandelen, omdat deze het minst aansluit bij het thema van het Modekwartier. De keuze om de controle en ongelijke verdeling samen te nemen heb ik zojuist al uitgelegd.

Ik heb mijn onderzoek afgebakend tot het Modekwartier, waardoor ik geen focus heb gelegd op de ontwikkelingen in de binnenstad van Arnhem. Ik zou daarom nog een stap verder willen gaan met een vervolgonderzoek. Dit vervolgonderzoek is niet alleen interessant voor mijzelf, maar ook voor ondernemers, vastgoedeigenaren, architecten, gemeentes en consumenten. Ik denk hierbij aan de volgende vragen:

- Hoe verhouden de ontwikkelingen in het Modekwartier zich tot andere winkelgebieden in Arnhem?
- Hoe verhouden de hoofdwinkelstraten in Nederland zich tot de *structure of feeling* van het postmodernisme?
- Hoe kan de leegstand in de binnensteden in Nederland aangepakt worden?
- Op welke manier(en) kan de *structure of feeling* van het metamodernisme bijdragen aan de aanpak van leegstand in de binnensteden?
- Hoe verhouden de ontwikkelingen in het Modekwartier zich tot andere steden in Nederland waar eenzelfde soort ontwikkeling gaande is?

Deze vragen richten zich op een grotere vraag: Hoe zullen onze steden er over een paar jaar uitzien? Ik heb in dit onderzoek een deel belicht van de nieuwe ontwikkelingen die te zien zijn in steden en waarbij het Modekwartier gelijkenissen vertoont met een nieuwe *structure of feeling*. Ik ben benieuwd of deze ontwikkelingen door zullen trekken en het lijkt mij daarom ten slotte interessant om over een paar jaar terug te kijken en te beoordelen hoe de ontwikkelingen er dan voorstaan.

In de inleiding schreef ik over de aanleiding van mijn onderzoek; een gevoel dat er een ontwikkeling gaande is in de stad Arnhem waarin het Modekwartier een belangrijke rol speelt. Ik wilde mijn gevoel verder onderzoeken om zo de ontwikkelingen in steden beter te begrijpen. De ontwikkelingen in het Modekwartier heb ik aan de hand van postmoderne en metamoderne theorieën onderzocht. In mijn onderzoek is naar voren gekomen dat er aan de ene kant een radicalisering zichtbaar is van het postmodernisme.

De thema's controle, ongelijke verdeling en eclecticisme vertonen nog overeenkomsten met de *structure of feeling* van het postmodernisme. Aan de andere kant vertonen de thema's architectuur en ongelijke verdeling ook overeenkomsten met een nieuwe *structure of feeling*, het metamodernisme. Daarnaast vertoont het thema commodificatie de meeste overeenkomsten met de *structure of feeling* van het metamodernisme. In mijn analyse van de term *structure of feeling* is naar voren gekomen dat er in een cultuur niet alleen maar sprake is van een *structure of feeling*, maar dat er ook andere vormen naast de dominante *structure of feeling* kunnen bestaan. In het Modekwartier is er op sommige vlakken nog steeds sprake van de *structure of feeling* van het postmodernisme. De *structure of feeling* van het metamodernisme komt echter steeds meer naar voren en lijkt de nieuwe dominant te worden in het Modekwartier.

Er ontstaat een verandering in de manier waarop mensen denken, zoals het kopen van duurzame en met de handgemaakte producten, in plaats van de massaproductie die nog veelal te koop is in de hoofdwinkelstraten van de binnensteden. Daarnaast verandert de manier waarop er tegen consumenten aangekeken wordt. Het postmodernisme werd gezien als een consumerende maatschappij. In het Modekwartier wordt er nog steeds geconsumeerd, maar wel op een andere manier. De winkels zijn niet meer elke dag van de week geopend en veel winkels werken ook op afspraak. Rosanne Bergsma maakt bijvoorbeeld schoenen op maat, waardoor ze er voor zorgt dat er minder overproductie is, omdat zij alleen dat maakt wat er gevraagd wordt.

Met mijn onderzoek heb ik aangetoond dat de ontwikkelingen die ik zag ontstaan in de stad Arnhem, ook daadwerkelijk zichtbaar en aantoonbaar zijn aan de hand van een nieuwe *structure of feeling*, het metamodernisme. Door verschillende gebeurtenissen die plaats hebben gevonden, zoals bijvoorbeeld de financiële en ecologische crisissen, verandert het 'gevoel' bij veel mensen. Een gevoel waarin er aandacht komt voor duurzaamheid, ambacht, vakmanschap en functionaliteit. Een gevoel dat Robin van den Akker en Timotheus Vermeulen omschrijven als het metamodernisme.

Bibliografie

Akker, Robin van den & Vermeulen, Tim. (2011) 'Metamodern Architecture'. In: Bernd Upmeyer (ed.) *Post-Ideological Urbanism*. Monu Vol. 15

Akker, Robin van den & Vermeulen, Tim. (2010) 'Notes on Metamodernism' in: *Journal of Aesthetics and Culture*. Vol. 2

Davis, Mike. (2006) *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*. London: Macmillan Publishers LTD.

Dear, Michael. (2001): 'The Postmodern Turn' in: Claudio Minca (ed.), *Postmodern Geography Theory and Praxis*. Oxford: Blackwell Publishers LTD.

Featherstone, Mike. (2007) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage Publications.

Friedrichs, Stephen. (2015) 'Het vangnet van Klarendal', in: *De Gelderlander*, 26 juni 2015

Ghaus, Farzad & Vliet, Eveline van der. (2012) *Resultaten twee jaar winkelstraatmanagement: toekomstbeeld Steenstraat, Hommelstraat-Hommelseweg, Modekwartier*. Arnhem: BGM Media.

Harvey, David. (2005) *Spaces of neoliberalization: towards a theory of uneven geographical development*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Harvey, David. (1990) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell

Harvey, David. (1973) 'Social Justice and the City' in: Michael J. Dear & Steven Flusty (ed.), *The Spaces of Postmodernity: Readings in Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishers.

Jacobs, Jane (1961) *The Death and Life of Great American Cities*.

Jameson, Fredric. (1998) *The Cultural Turn Selected Writings on Postmodern 1983-1998*. London: Verso

Jameson, Fredric. (1992) *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*. United States: Duke University Press.

Jencks, Charles (1987) *Post-modernism the classicism in art and architecture*. London: Academy Group Ltd.

Jobse, B. Rein & Musterd, Sako (1994) *De stad in het informatietijdperk: dynamiek, problemen en potenties*. Assen: van Gorcum.

Koolhaas, Rem. (2002) 'Junkspace' in: *Obsolescence*. Vol. 100.

Landry, Charles. (2000) *The Creative City A Toolkit for Urban Innovations*. London: Earthscan Publications LTD.

Lavooij, Wim. (2014) *Arnhem in beweging architectuur en stedenbouw vanaf 1980*. Arnhem: uitgeverij Boekschap.

Malpas, Simon. (2005) *The Postmodern*. London: Routledge.

Sassen, Saskia. (2012) *Cities in a World Economy*. London: SAGE Publications LTD.

Shah, David R. (2013) 'Happynomics' in: *A fashion odyssey ontwikkelingen in mode en duurzaamheid*. Arnhem: ArtEZ Press Amsterdam

Soja, Edward (2001): 'Exploring the Postmetropolis' in: Claudio Minca (ed.), *Postmodern Geography Theory and Praxis*. Oxford: Blackwell Publishers LTD

Soja, Edward. (1995) 'Postmodern Urbanization: The Six Restructurings of Los Angeles' in: *Postmodern Cities & Spaces*. Sophie Watson & Katherine Gibson (ed.) Oxford: Blackwell Publishers Ltd

Teunissen, José. (2013) 'Fashion Odyssey. De zoektocht naar nieuwe waarden en praktijken in de mode' in: *A fashion odyssey ontwikkelingen in mode en duurzaamheid*. Arnhem: ArtEZ Press Amsterdam

Vredenberg, J. (2010) *Klarendal en het Luthers Hofje*. Arnhem: Matrijs Uitgeverij.

Williams, Raymond. (1977) 'Structures of Feeling' in: *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press

Wilson, Elizabeth. (1995) 'The Invisible Flâneur', In: Sophie Watson & Katherine Gibson (ed.), *Postmodern Cities & Spaces*. Oxford: Blackwell Publishers LTD.

Woodward, Ian (2007) *Understanding Material Culture*. London: SAGE Publications Ltd.

Internet

Aarts, Marie-Claire. (2015) 'URBAN POPUP: Van leegstaand pand tot industriële lofts'. *URBAN POPUP* <http://www.urbanpopup.nl/> (30 mei 2015)

Atelier Stollé (2015) 'Wat is Atelier Stollé?', *Atelier Stollé*. <http://www.kunstensieraad.nl/Atelierstolle.html> (13 juni 2015)

Atelier ZZ (2013) 'revitalisatie aandachtswijk' in: Atelier ZZ. http://atelierzz.nl/wp-content/uploads/2013/11/2013-11-18_ZZ-presentatie-Arnhem-s.pdf (15 mei 2015)

Akker, Robin van den & Vermeulen, Tim. (2013) 'Het nieuwe tijdperk: metamodernisme, Een verlangen naar oprechtheid', *De Groene Amsterdammer*. <https://www.groene.nl/artikel/een-verlangen-naar-oprechtheid> (10 juni 2015)

Arnhem in Cijfers. (2013) 'Sociale Cohesie', *Arnhem in Cijfers*.
<http://www.arnhem.incijfers.nl/> (20 mei 2015)

Bewonersplatform Klarendal & Arnhem. (2013) 'Wijkactieplan Klarendal 2013/2015', *gemeente Arnhem*. <http://www.arnhem.nl/content.jsp?objectid=arnhemintern:97684> (17 mei 2015)

Bergsma, Rosanne. (2015) 'Over het Atelier', *Rosanne Bergsma*.
<http://www.rosannebergsma.nl/> (12 juni 2015)

Blauwhoed en Space&Matter (2015) 'Crowdbuilding.nl: Blauwhoed en Space&Matter lanceren platform voor leegstaande kantoren', *Blauwhoed*
<http://blauwhoed.nl/crowdbuildingnl-blauwhoed-en-spacematter-lanceren-platform-voor-leegstaande-kantoren> (30 mei 2015)

Blommaert, Hans. (2012) 'Hotel Modez geopend in Arnhem'
<http://www.nu.nl/overig/2910415/hotel-modez-geopend-in-arnhem.html> (22 mei 2015)

De Gelderlander (2013) 'Modekwartier in Klarendal zit vol', *de Gelderlander*.
<http://www.gelderlander.nl/regio/arnhem-e-o/arnhem/modekwartier-in-klarendal-zit-vol-1.4129163> (30 maart 2015)

De Gelderlander (2011) 'T-shirts tegen verspilling in Modekwartier', *De Gelderlander*.
<http://www.gelderlander.nl/regio/arnhem-e-o/arnhem/t-shirts-tegen-verspilling-in-modekwartier-1.2272573> (13 juni 2015)

DressmeDutch. (2015) 'Fashion is a great delicious luxury, but as far as we are concerned not at every price' *DressmeDutch*. <http://www.dressmedutch.nl/> (9 juni 2015)

Excluton. (2015) 'Warenkennis', *Bestrating van gebakken stenen*.
<http://www.excluton.nl/sierbestrating/informatie-en-inspiratie/warenkennis/bestrating-van-gebakken-stenen> (2 juni 2015)

Gemeente Arnhem (2012) 'Bestemmingsplan Klarendal – Sint Marten 2012' in: Gemeente Arnhem.
http://www.arnhem.nl/ruimtelijkeplannen/plannen/NL.IMRO.0202.735-/NL.IMRO.0202.735-0201/t_NL.IMRO.0202.735-0201_2.3.html (16 mei 2015)

Gemeente Arnhem (2012) 'Stepping Stones Klarendalseweg', *Bestemmingsplan Klarendal- Sint Marten 2012*.
http://www.arnhem.nl/ruimtelijkeplannen/plannen/NL.IMRO.0202.735-/NL.IMRO.0202.735-0201/t_NL.IMRO.0202.735-0201_5.3.html (12 juni 2015)

Gemeente Arnhem. (2012) 'Ruimtelijke en functionele structuur', *Bestemmingsplan Klarendal- Sint Marten*.
http://www.arnhem.nl/ruimtelijkeplannen/plannen/NL.IMRO.0202.735-/NL.IMRO.0202.735-0201/t_NL.IMRO.0202.735-0201_2.3.html (12 juni 2015)

James Manyika (e.a.) (2013) 'Disruptive technologies: Advances that will transform life, business, and the global economy' *McKinsey&Company*.

http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/disruptive_technologies

Jameson, Fredric. (1982) 'Postmodernism and Consumer Society', *Art*.

http://art.ucsc.edu/sites/default/files/Jameson_Postmodernism_and_Consumer_Society.pdf (10 juni 2015)

Janssen-Jansen, Leonie (Z.j.) 'Vastgoed blijft echt verzadigd', *Asre*.

http://www.asre.nl/images/Vastgoed_echt_verzadigd_Leonie_Janssen_NRC_200213.pdf (12 juni 2015)

Klarendal. (2012) 'Wijkvisie Klarendal: Klarendal 2022, eigenzinnig en ondernemend', *Klarendal*. http://www.klarendal.nl/wp-content/uploads/2014/11/Wijkvisie_Klarendal_2022_Web.pdf (24 mei 2015)

Klompenhouwer, Lara. (2015) 'Plan om leegstand winkelcentra aan te pakken', *NRC*.

<http://www.nrc.nl/nieuws/2015/03/17/plan-om-leegstand-winkelstraten-aan-te-pakken/> (23 maart 2015)

Koppers, Hans. (2009) 'Stichting Kom op voor een duurzame wijk', *St Marten*

Sonsbeekkwartier. <http://www.sintmartensonsbeekkwartier.nl/project/stichting-%E2%80%98kom-op-duurzame-wijk%E2%80%99> (26 juni 2015)

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties. (2012) 'Wijken in Uitvoering

2011', *Rijksoverheid*. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2012/10/24/magazine-wijken-in-uitvoering.html> (20 mei 2015)

Modekwartier (2014) 'About Modekwartier', *Modekwartier*.

<http://www.modekwartier.nl/about-modekwartier/> (23 februari 2015)

Morin, Brit (2013) 'What Is the Maker Movement and Why Should You Care?',

Huffingtonpost. http://www.huffingtonpost.com/brit-morin/what-is-the-maker-movement_b_3201977.html (13 juni 2015)

Nederlandse Encyclopedie (2015) 'Commodificatie', *Nederlandse Encyclopedie*.

<http://www.encyclo.nl/begrip/commodificatie> (27 april 2015)

NEXIT. (2012) 'Hotel Modez Arnhem', *NEXIT*.

<http://www.nexitarchitecten.nl/project/hotel-modez-arnhem> (20 mei 2015)

Plotz (2015) 'Over Plötz', *Plotz*. <http://www.plotz.nl/> (12 juni 2015)

Poecke, Niels. (2014) 'Beyond Postmodernism Narcolepsy', *Adbusters*

<https://www.adbusters.org/magazine/117/metamodernism.html> (30 mei 2015)

Poel, Daniel van der (2012) 'Wat willen de metamodernisten?', *Metropolism*. <http://metropolism.com/magazine/2012-no4/wat-willen-de-metamodernisten/> (22 mei 2015)

Rijksoverheid (Z.j.) 'Topsector Creatieve Industrie', *Rijksdienst voor Ondernemend Nederland*. <http://www.rvo.nl/onderwerpen/innovatief-ondernemen/topsectoren/topsector-creatieve-industrie> (24 mei 2015)

Stipo (2011) 'De nieuwe kracht van Klarendal; mode als startpunt van vernieuwing' in: *Stipo*. <http://www.slideshare.net/Stipoteam/de-nieuwe-kracht-van-klarendal-mode-als-aanjager-voor-vernieuwing> (geraadpleegd op 15-05-2015) (15 mei 2015)

Strijp-S. (2015) 'Strijp-S Creatief & Cultureel hart van Eindhoven', *Strijp-S* <http://www.strijp-s.nl/nl/home> (30 mei 2015)

Volkshuisvesting Arnhem (2015) 'Modekwartier Klarendal', *Volkshuisvesting Arnhem*. <https://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/projecten-kaart/project-informatie/modekwartier-klarendal/index.xml> (23 maart 2015)

Volkshuisvesting (2014) '100% Arnhem Jaarverslag 2014', *Volkshuisvesting*. <http://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/nieuws/jaarverslag-2014/index.xml> (12 juni 2015) p. 15, 16

Wereldkeuken Arnhem (2015). 'Over ons', *Wereldkeuken Arnhem*. <http://www.wereldkeukenarnhem.nl/over-ons> (10 juni 2015)

Wiles, Will. (2013). 'Rem Koolhaas: Junkspace', *ICON*. <http://www.iconeye.com/opinion/icon-of-the-month/item/10011-rem-koolhaas-junkspace> (27 april 2015)

Wonen, Wijken en Integratie (2007) 'Actieplan Krachtwijken - van Aandachtswijk naar Krachtwijk', *Rijksoverheid*. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2007/07/01/actieplan-krachtwijk-van-aandachtswijk-naar-krachtwijk.html> (17 mei 2015)

Voet, Hanka van der. (2010) 'Rodarte', *Notes on Metamodernism*. <http://www.metamodernism.com/2010/08/08/rodarte/> (9 juni 2015)

Volkshuisvesting Arnhem (2015) 'Over ons', *Volkshuisvesting Arnhem*. <https://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/projecten-kaart/project-informatie/modekwartier-klarendal/index.xml> (30 april 2015)

Volkshuisvesting (2014) '100% Arnhem Jaarverslag 2014', *Volkshuisvesting*. <http://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/nieuws/jaarverslag-2014/index.xml> (12 juni 2015) p. 15, 16

Lezingen & Interview

Interview met Berry Kessels. (2 juni 2015) Arnhem.

Lezing 'A New Dawn', Robin van den Akker & Tim Vermeulen (24 mei 2013) Enschede:
<https://vimeo.com/68843224> (22 juni 2015)

Lezing 'Horror Vacui', Eric Frijters. (17 maart 2015) Arnhem: architectuurcentrum CASA

Lezing 'Horror Vacui', Edwin Verdurmen. (17 maart 2015) Arnhem:
architectuurcentrum CASA

Lezing 'Ruimtevol Talkshow – Arnhem halfvol of halfleeg?', Sjors de Vries, Rudy Stroink,
Edwin Verdurmen. (31 maart 2015) Arnhem: Rozet Centre

Afbeeldingen

Afbeelding 1. 'Ontwikkeling leefbaarheid' *Volkshuisvesting*.
<http://www.volkshuisvesting.nl/over-ons/nieuws/vooruitgang-vogelaarwijk/index.xml>

Afbeelding 2. '%onveiligheidsgevoel in eigen buurt', *Arnhem in Cijfers*.
<http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 3 'Rapportcijfer veiligheid in eigen buurt', *Arnhem in Cijfers*.
<http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 4. 'Totaal misdrijven', *Arnhem in Cijfers* <http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 5. '% vooruitgang verwacht in eigen buurt', *Arnhem in Cijfers*.
<http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 6. '% achteruitgang verwacht in eigen buurt', *Arnhem in Cijfers*
<http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 7. 'Kental sociale cohesie', *Arnhem in Cijfers* <http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 8. 'Percentage huishoudens met laag inkomen', *Arnhem in Cijfers*
<http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 9. 'Percentage geregistreerde werkzoekenden', Arnhem in Cijfers
<http://www.arnhem.incijfers.nl/>

Afbeelding 10. 'Patroon bakstenen hotel Modez', *Nexit architecten*.
<http://www.nexitarchitecten.nl/project/hotel-modez-arnhem>

Afbeelding 11. 'Hotel Modez', *Nexit architecten*.
<http://www.nexitarchitecten.nl/project/hotel-modez-arnhem>

Afbeelding 12 & 13. 'Station Klarendal (links), Oude stationspostkantoor (rechts)',
Historisch Klarendal.
<http://www.historischklarendal.nl/fotografie/fotografie.html>

Bijlage

Interview Berry Kessels 2 juni 2015

Mijn eerste vraag gaat over de gebouwen die opgekocht zijn door Volkshuisvesting. Mochten de ondernemers zelf dingen aanpassen aan de gebouwen, of heeft Volkshuisvesting dit gedaan?

In het algemeen geldt dat er een deel van de gebouwen zijn opgekocht, hier zijn winkelpanden van gemaakt. Ook hebben we de oude kazerne en het pand waar nu de mode incubator in gevestigd zit opgekocht.

De gebouwen die nieuw zijn gebouwd zijn het oude postkantoor, hotel Modez en het café Caspar.

Het uitgangspunt bij de opgekochte gebouwen bestond uit het terughalen van de oude glorie. Dit hebben we onder andere gedaan door de buitenkant opnieuw te schilderen. Het gebeurd in overleg met de gemeente welke kleuren de gebouwen krijgen. Daarnaast zijn er veel aanpassingen gedaan aan de binnenkant. De vorige eigenaren onderhielden de gebouwen niet goed. Ze wilden bijvoorbeeld zoveel mogelijk kamers creëren, waardoor cruciale balken waren weggehaald. Vanuit Volkshuisvesting wilden we vooral de veiligheid van deze gebouwen garanderen, want doordat deze balken weg waren gehaald, waren de gebouwen niet meer veilig. De constructie is daarom in de opgekochte gebouwen veiliger gemaakt.

Van binnen werd er niet nauw omgegaan met onderhoud door de vorige eigenaren, ze wilden ook zoveel mogelijk kamers waardoor cruciale balken waren weggehaald. Vanuit volkshuisvesting wilden ze vooral de veiligheid ook weer garanderen, want door deze balken weg te halen was dit niet altijd meer even goed. Dus dit is aan de binnenkant aangepakt. De constructie is veiliger gemaakt.

Het Uitgangspunt : gebouw laten schitteren in de oude glorie. Dit vooral door opnieuw te verven, dit gebeurd in overleg met de gemeente welke kleuren dit zijn.

Een eerste aanpassing is te zien bij de kazerne. Voorheen was dit een kazerne, daarna werd het een school en daarna stond het leeg. Wij hebben hier een andere invulling aangegeven en hebben dus het gebruik getransformeerd. Aan de binnenkant van de kazerne hebben wij in eerste instantie weinig aangepast. Vervolgens hebben we de huurders gevraagd wat zij graag wilden, hierop is de indeling van de kazerne aangepast.

Ze wilden een klein theater in de oude kazerne. Dit paste niet want het gebouw was te laag. Daarom hebben we naar een oplossing gezocht om het toch voor elkaar te krijgen. De zaal is uitgegraven en een andere kamer is erbij getrokken, waardoor het hoog genoeg werd en er nu een theater in zit met 80 zitplaatsen.

Bij de winkels is de inbreng van de huurders vrij gering. Het is een atelier/ werkplaats, dus ze hebben zelf bij de indeling niet veel inspraak. Wel mogen ze natuurlijk alles verder vrij inrichten en de kleur bepalen.

Ook bij station Klarendal is er overlegd met de huurder over hoe hij graag het pand ingedeeld wilde hebben. In eerste instantie was het idee om de ruimte in tweeën te

delen. Als je binnenkomt heb je dan gelijk een muur en aan de rechterkant een hoek om te eten. De huurder wilde echter de hele ruimte gebruiken als eetruimte, dus hebben we dit aangepast en geluisterd naar de wensen van de huurder.

Mijn tweede vraag gaat over de herinrichting van Klarendal. In het rapport las ik dat er verschillende aanpassingen zijn gedaan in de straten van Klarendal, waaronder bijvoorbeeld bredere stoepen. Zijn er meer van dit soort aanpassingen gedaan in de openbare ruimte?

De gemeente was bezig met het onderhoud van de straten. Ze wilden een extra budget geven aan Klarendal, om de uitstraling zo ook mooier te maken. Daarom werd er gekozen voor gebakken klinkers in plaats van betonnen klinkers. Ook zijn de stoepen aan de Sonsbeeksingel verbreed en zijn de nostalgische groene lantarenpalen teruggehaald.

Mijn laatste vraag gaat over het hotel *Modez*. Ik heb al enkele informatie gevonden over het hotel op de website van Nexit, alleen ik vraag mij af waarom er precies voor deze vormgeving is gekozen, heeft het vooral een esthetische functie of zit er een andere gedachte achter?

Nexit heeft gekeken naar oude structuur en vormen van woningen: baksteen, puntedaken en zadeldakjes. Vanuit daar hebben ze een eigentijds gebouw gemaakt. Het gebouw is in drieën geknipt.

Daarnaast heeft Nexit iets nieuws gedaan met de bakstenen, waardoor er een soort patroon is ontstaan. Het lijkt op een borduurwerk wat terug verwijst naar het Modekwartier. De bakstenen horen plat, maar deze hebben ze op zijn kant gelegd, waardoor er een textiele ervaring optreedt. Waar je de bakstenen normaal aan elkaar maakt, is dus nu geplaatst aan de buitenkant, waardoor er een patroon ontstaat.

Het café is van glas, dit is een bewuste keuze. het hotel is wat meer besloten.

Het hotel bestaat uit drie lagen, een stenen voorhuis, een houten achterhuis en een glazen tussenhuis. In totaal zijn er 20 kamers. 10 kamers in het voorhuis en 10 kamers in het achterhuis.

De achterkant bestaat uit ambachtskamers, zoals een borduurkamer, printkamer en breikamer. De nadruk ligt op de ambachten in deze kamers, maar ze zijn nog steeds gekoppeld aan een ontwerper.